

Această carte despre

**CARTEA ROMÂNEASCĂ DE ÎNVĂȚĂTURĂ
A SFÂNTULUI IERARH VARLAAM,
MITROPOLITUL MOLDOVEI,**

*a fost elaborată și tipărită
cu sprijinul hotărâtor primit de la*

**SOCIETATEA ASTRA ASIGURĂRI
și
UNIREA SHOPPING CENTER**

CARTE ROMÂNEASCĂ DE ÎNVĂȚĂTURĂ

**DU MENECILE PRESTE AN
ȘI LA PRAZNICE ÎMPĂRĂTEȘTI
ȘI LA SVENTI MARI**

CU DZISA ȘI TOATĂ CHELTVIALA LVI
VASILIE, VOIEVODUL ȘI DOMNUL ȚĂRII MOLDOVEI,
DIN MULTE SCRIPTURI TĂLMĂCITĂ DIN LIMBA SLOVENEASCĂ
PRE LIMBA ROMÂNEASCĂ

DE

VARLAAM MITROPOLITUL DE ȚARA MOLDOVEI

Ediție îngrijită, Indice și Glosar:
STELA TOMA

Prefață și studiu:
DAN ZAMFIRESCU

I. STUDIUL

Izvoarele, originalitatea și procesul de creație

■
*Cartea românească de învățatură în istoria elocinței
religioase răsăritene din epoca post-bizantină*

■
Întâiul mare scriitor de limbă românească

■
Sfântul Ierarh Varlaam și Creștinismul românesc

Editura Roza Vânturilor
București – 2012/2013

Din 1915331

nr. 3425
si d. 337460

Tehnoredactare computerizată și concepție grafică:
CEZAR-OCTAVIAN DIȚĂ

Adresa: EDITURA ROZA VÂNTURILOR
Strada Delinești, nr. 4, bloc TD 45, etaj 10, ap. 66,
Sector 6, București
Telefon: 021-413.93.63; Mobil: 0723.589.835
E-mail: ileanamihaila59@yahoo.com

Copyright © Toate drepturile aparțin Editurii Roza Vânturilor

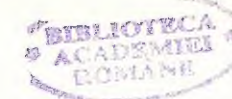
Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României

VARLAAM, mitropolit al Moldovei
Carte românească de învățătură : dumenecile preste an și la
praznice împărătești și la svenți mari / cu dzisa și toată cheltuiala lui
Vasilie, Voievodul și Domnul Țării Moldovei, din multe scripturi talmăcită
din limba slovenească pre limba românească de Varlaam Mitropolitul de
Țara Moldovei ; se tipărește cu Binecuvântarea Preafericitului Părinte
Daniel, Patriarhul Bisericii Ortodoxe Române ; ed. îngrijită, indice și glosar:
Stela Toma ; pref. și studiu: Dan Zamfirescu. - București : Roza Vânturilor, 2011
2 vol.
ISBN 978-973-1735-27-6
Vol. 1 : Studiul. - ISBN 978-973-1735-29-0

I. Daniel, Patriarh al Bisericii Ortodoxe Române
II. Toma, Stela (ed.)
III. Zamfirescu, Dan (pref.)

252

Așa cum se prezintă în ediția de față, textul *Cărții românești de învățătură*
a fost stabilit de Stela Toma și Dan Zamfirescu, și nu poate fi reproduș, nici
integral și nici parțial, în afara Editurii Roza Vânturilor.
Excepție fac antologiile de uz didactic.
Sunt admise de asemenea citatele, oricât de ample, în lucrările științifice.

CUVÂNT CĂTRE CITITORUL DE AZI

Cartea românească de învățătură a Sfântului Ierarh Varlaam, Mitropolitul Moldovei, tipărită la Iași în 1643 și cunoscută mai mult sub denumirea de *Cazania lui Varlaam* (dată însă de filologii și istoricii literari moderni împotriva voinței autorului, care a ținut să evite neologismul ucrainean), este fără îndoială cea mai importantă creație în limba română din câte s-au ivit de-a lungul celor 370 de ani câți au trecut de la apariția ei.

Rolul jucat de această carte în făurirea limbii române literare a fost comparat pe bună dreptate cu al *Bibliei* lui Luther din cultura germană, iar pentru Mihail Eminescu, „Varlaam Mitropolitul au făcut ca Duhul Sfânt să vorbească în limba neamului românesc” (*Opere*, IX, p. 259).

Nicolae Iorga, referindu-se în 1904 la *Cartea românească de învățătură* în *Istoria literaturii religioase a românilor până la 1688*, scria: „Cugetarea cărților de învățătură bisericească trecuse de data aceasta prin însuși sufletul poporului românesc: ea se născuse astfel din nou în graiul, scris așa cum se vorbește, al starețului Varlaam de la Secul”. Poporului român acesta îi dăduse „nu numai *Cazania* propriu-zisă, ci, în parte, o nouă și strălucitoare talmăcire a *Evangeliei*”.

Pentru preotul martir Florea Mureșanu, care-și va sfârși zilele în temnița de la Aiud și care a publicat la Cluj în 1944, sub ocupație, cel mai impunător monument grafic închinat acestei cărți după însăși tipărirea de la început, „*cazaniile*, așa cum sunt întocmite, poartă pecetea personalității sale uriașe. Graiul pe înțelesul sementiei românești de pretutindeni, nu numai a celei de atunci, ci și a celei de azi, după 300 de ani împliniți, rămâne monumentul pe care și l-a dăltuit Varlaam singur în istoria nepieritoare a spiritualității și a literaturii românești”¹.

În prefața aceleiași monumentale tipăriri clujene prilejuite de împlinirea celor trei secole de la apariția cărții de la Iași, episcopul Nicolae Colan, rămas în 1940 alături de păstoriții săi după Diktatul de la Viena, scria: „Nu cunosc carte – afară de Sfânta Scriptură – care să fi dus în casa duhovnicească a românului mai multă lumină decât *Cazania* Mitropolitului Varlaam, trimisă la propovedanie în anul Domnului 1643”.

¹ Florea Mureșanu, *Cazania lui Varlaam, 1643-1943. Prezentare în imagini*, Editor Prof.dr. Emil Hațieganu, Kolozsvár (Cluj), 1944.

Dar va trebui să treacă exact **un sfert de mileniu** din 1643 pentru ca ea să reintre, așa cum a ieșit de sub pana autorului, în circuitul viu al culturii române, poarta pe care a pășit, de data asta într-o nouă haină, a literei străbunilor, fiind nu Biserica, ci **Școala**. În 1894, sub auspiciile *Ministerului Instrucțiunii Publice și al Cultelor*, care dădea aprobările pentru fiecare apariție din colecția „Autori români vechi și contemporani”, scoasă de Editura Socec, s-a publicat **întâia ediție cu litere latine a Cărții românești de învățătură**, absolut fidelă originalului.

Era însă o ediție selectivă: numai 25 din cele 75 de titluri figurau în ea – deci o treime din „sumar”. Printre acestea, patru vieți de sfinți: a Sfântului Dimitrie, a Sfinților Petru și Pavel, a Sfintei Paraschiva și a Sfântului Ioan cel Nou.

Titlul dat de editură – *Cazaniile lui Varlaam* – este de negăsit sub pana celui ce introdusese în vocabularul nostru sintagma *Carte românească de învățătură* (împrumutată și pentru Codul de legi al lui Vasile Lupu din 1646) spre a evita ucraineanul *cazanie*. Acesta va fi însușit însă, din comoditate și economie de spațiu tipografic, de către urmașii moderni, până și în ediția din 1943 scoasă de Fundația Regală pentru Literatură și Artă.

Succesul ediției din 1894 a fost categoric și în 1903 a fost nevoie de a doua ediție.

Faptul că prima ediție cu alfabet latin, chiar limitată la o treime din carte, s-a adresat celor mai tineri cititori, care i-au asigurat și un succes rămas unic, este cea mai grăitoare dovadă că slova înaripată a Mitropolitului Varlaam n-a fost primită de „toată semenția românească” doar în înțeles *teritorial*, ci și în sensul că ea a semănat mesajul Evangheliei în sufletele tuturor, din toate vremile.

Când în 1957 se vor împlini trei secole de la trecerea în cetele sfinților a autorului ei, una din personalitățile binecunoscute ale vieții și scrisului nostru bisericesc, neuitatul preot și profesor Mihai Bulacu, va evoca, în articolul *Cartea românească de învățătură a marelui Varlaam, mitropolitul Moldovei* (apărut în „Glasul Bisericii”, XVI, 1957, nr. 12), impactul pe care-l avusese asupra sa, în anii decisivi ai copilăriei și adolescenței: „Fiecare din noi își amintește cu drag când chiar din anii copilăriei asculta cu plăcere glasul dascălului de la străună, citind paginile acestei nemuritoare opere, numită «Cazanie». Erau primele clipe când ascultam și auzeam răsunând în biserica satului nostru, în frumosul grai românesc, clar și pe înțelesul tuturor, neîntrecuta tălmăcire a Sfintei Evanghelii. Glasul stranei ne revărsa lumină și învățături scumpe sufletelor noastre, venite ca de la o străbunică învățată și înțeleaptă”.

Abia după patru decenii de la a doua ediție a cărții școlare din 1894 și după trei veacuri de la întâia tipărire a cărții sale de către Mitropolitul Varlaam

însuși, știința românească a reușit să ne dea, în sfârșit, **întâia ediție integrală și îngrijită de un specialist de marcă** – savantul filolog Jacques Byck.

Ea s-a publicat în anul aniversar 1943, de către Fundația Regală pentru Literatură și Artă, sub titlul – impropriu, dar deja intrat în uz – *Cazania, 1643*. Din păcate, ediția purta stigmatul unor vremuri bântuite de un duh contrar celui propovăduit în paginile sale. Căci i-a fost dat venerabilului învățat evreu, căruia îi datorăm această ediție literalmente istorică, să inaugureze șirul trist, sporit sub zodiile și mai întunecate ce vor urma, al celor cărora li s-a interzis din motive politice să le apară numele pe cărțile scrise și îngrijite de ei.

„Ediția Byck” a fost și a rămas unica în care s-a încercat îmbinarea exigențelor lingviștilor cu nevoia omului obișnuit de a putea citi sau asculta – citită de la străună – această carte, cu firescul cu care o făceau contemporanii autorului ei.

Formula învățatului filolog ce a recurs la îmbinarea vechiului alfabet chirilic, folosit de Varlaam, dar părăsit de un secol de urmașii săi, cu cel latin, singurul accesibil tuturor românilor știutori de carte, a produs un excelent instrument de lucru pentru specialiști, dar nu și o carte în stare să „ducă în casa duhovnicească a românului” lumina de care vorbea în 1944 viitorul mitropolit al Ardealului Nicolae Colan, de slăvită memorie.

Și prin tirajul limitat (rămas în mare parte în depozitele editurii Academiei, unde în 1966 se vor mai găsi 800 de exemplare pe care numele autorului să fie adăugat)², și prin împrejurările în care a fost pusă în vânzare la apariție, dar mai ales prin imposibilitatea de a servi unei lecturi lesnicioase nespecialiștilor, „Ediția Byck”, deși net superioară științific, n-a putut produce o veritabilă resurrecție în contemporaneitate a unui tezaur acoperit în parte de uitare sau deservit de optica falsă a unei posterități deficitare.

Le-a fost menit fraților de peste Prut să creșteze pe răbojul evenimentelor

² În mod greșit, această târzie livrare pe piață a unei părți din ediția de la 1943 este citată ca „ediția a II-a” (vezi *Dicționarul general al literaturii române*, T/Z, p. 176). Dar cu toate că pe copertă Fundația Regală este înlocuită cu Editura Academiei Republicii Socialiste România, „Cuvântul înainte”, aparținând acad. Al. Graur, directorul editurii respective, este clar:

„Prezenta ediție a Cazaniei lui Varlaam a fost tipărită în anul 1943 la editura Fundațiilor pentru literatură și artă, sub îngrijirea regretatului filolog Jacques Byck.

Apărută în acele vitrege vremuri ca anonimă, considerăm de datoria noastră a repara nedreptatea făcută celui mare truditor al istoriei limbii noastre vechi, care a fost Jacques Byck, profesor excelent și pasionat om de știință. Lucrul ne este făcut posibil prin întâmplarea că în depozitul nostru se mai află un număr de 800 de exemplare, pe care le punem în circulație, de data aceasta legate de numele celui care și-a cheltuit energia și anii pentru descifrarea slovelor vechi.

Rigurozitatea și minuția științifică, proprie întregii activități a filologului Jacques Byck, conferă cărții de față calitatea de indispensabil instrument de lucru pentru cercetătorii limbii secolului al 17-lea. O scrisoare inedită a lui I.A. Candrea către autorul ediției aduce un frumos și meritat elogiu muncii și dăruirii care au fost necesare pentru o întreprindere ca cea a cărei rezultat este cartea de față.”

memorabile ale culturii românești cea dintâi ediție a *Cărții românești de învățătură* tipărită „în tiraj de masă” (15.000 exemplare!) și **prima cu textul integral transcris în exclusivitate cu litere latine.**

Cu titlul **Varlaam, Opere**, Editura Hyperion din Chișinău a publicat, în 1991, un volum de 620 de pagini (cel mai mare consacrat vreodată Mitropolitului Varlaam de la ediția princeps din 1643), cuprinzând *Cartea românească de învățătură* transcrisă după „exemplarul chișinăuan”, *Răspunsul împotriva catihismului calvinesc* (reprodus după ediția apărută la București în 1984 la Editura Minerva, sub îngrijirea distinsei lingviste Mirela Teodorescu), importanta predoslovie la traducerea *Scării Sfântului Ioan Sinaitul* din 1618 (pentru prima oară reeditată după textul publicat de Gh. Ghibănescu în 1915), precum și un lot de documente emane de la Mitropolitul Varlaam sau privind persoana și lucrarea lui.

Ediția publicată la Chișinău menționează drept îngrijitor pe domnul **Manole Neagu**. Este cel ce și-a asumat „alcătuirea, glosarul și bibliografia”, prefața fiind preluată din sinteza lui Nicolae Cartojan. Prezentarea grafică este semnată **Isar Cârnu**. Sunt nume care, alături de al editurii însăși, se înscriu ca un reper luminos în destinul celei mai răspândite, mai prețuite și mai influente cărți românești.

Singurul neajuns, din punctul nostru de vedere, al lucrării celor de peste Prut, este că, deși depășind probabil de zece ori și „ediția princeps” din 1643 și pe cea din 1943, această **a doua ediție modernă integrală** a *Cărții românești de învățătură* și prima de *Opere* aproape complete ale Mitropolitului Varlaam (sub același titlu, *Opere*, la București nu s-a publicat în 1984 decât *Răspunsul împotriva catehismului calvinesc*) n-a găsit și un pod mai eficient decât cel de flori, spre a veni și la noi într-un număr de exemplare care să nu facă din achiziția lor rodul unui fericit hazard.

Cel mai grav impediment care a stat de-a lungul întregii noastre culturi moderne în calea unei prețuiri la adevărata sa valoare a *Cărții românești de învățătură* a Mitropolitului Varlaam n-a fost însă absența unei ediții care să constituie un pendant la cea de care s-a bucurat în Iașii Moldovei lui Vasile Lupu, ci neputința în care s-a dovedit a fi istoria noastră literară de a se lămuri pe sine și de a lămuri publicul cititor asupra a două probleme capitale de care depinde atitudinea noastră față de autorul ei: pe ce izvoare a lucrat și *cum* a făcut-o.

A fost Mitropolitul Varlaam un simplu traducător, chiar dotat cu geniul limbii, sau a fost ceea ce poetul Ioan Alexandru, mai inspirat decât filologii

și istoricii literari, a spus că este: „întâiul mare scriitor de limba românească”?³

În 1958, unul dintre filologii noștri de seamă, regretatul Liviu Onu, era obligat să constate în studiul său *Observații cu privire la contribuția lui Varlaam la dezvoltarea limbii române literare* (din volumul colectiv *De la Varlaam la Sadoveanu. Studii despre limba și stilul scriitorilor*, inițiat și prefațat de Tudor Vianu), că „cercetările întreprinse până în prezent n-au putut stabili care este contribuția personală a lui Varlaam în redactarea lucrării și ce aparținea izvoarelor utilizate de el”, deoarece „izvoarele principale pe care le-a folosit mitropolitul moldovean n-au fost încă identificate” (p. 40).

Aceeași afirmație se putea citi trei ani mai târziu, la pagina 96, în sinteza *Istoria limbii române*, semnată însă numai de Al. Rosetti și B. Cazacu, al treilea autor, Liviu Onu, neputând semna din motive politice.

Când în 1964 același Liviu Onu va putea semna, de data asta, paginile despre Mitropolitul Varlaam și scrierile sale în tratatul academic *Istoria literaturii române*, condus de G. Călinescu și al cărui prim volum, consacrat folclorului și „literaturii române în perioada feudală” avea ca redactor responsabil pe academicianul Alexandru Rosetti, el recunoștea din nou că la alcătuirea *Cazaniei* „contribuția lui Varlaam este incontestabilă, deși nu poate fi determinată în mod precis”! Tot ce putea oferi cititorilor acestei sinteze academice erau cuvintele: „Fie și în ipoteza că de la un capăt la altul ar fi traduse sau compilate, cele peste o mie de pagini de text ale *Cazaniei* (exact: 503 file = 1006 pagini – n.n.) prezintă cea mai îngrijită formă de exprimare a limbii române din prima jumătate a secolului al XVII-lea” (p. 341). Text ce a rămas neschimbat și în ediția a doua, din 1970.

Nu altceva avea să se citească în 1998 în cartea regretatului Dan Horia Mazilu *Recitind literatura română veche*, volumul II, pagina 342: „Literatura adunată în jurul acestei cărți tipărită cu 350 și mai bine de ani în urmă, este de-a dreptul impresionantă, fără ca aspectele cele mai importante legate de apariția ei să fie elucidate”. Cam același lucru ni se spunea și într-o carte – de altfel întrutotul demnă de toată atenția – apărută în anul 2009 la editura Saeculum I.O. sub semnătura doamnei Manuela Tănăsescu și intitulată *O istorie a literaturii române. Partea întâi*: „Este ea o operă originală? Deși Varlaam însuși vorbește de traducerea omiliilor patriarhului Callist, încă nu s-a ajuns la identificarea textului folosit (care dintre variante, în ce limbă, cu ce contaminări?)” (p. 251).

³ Citat după Monica Anton, Xenia Popteleci, Ion Buzași, *O copie inedită după „Cartea românească de învățătură” a lui Varlaam (1643)*, în „Apulum. Arheologie-istorie-etnografie”, XIX, 1981, p. 207-211 (Acta Musei Apulensis) și extras (Biblioteca Academiei Române II 629080). Nu se indică proveniența informației.

Pistele greșite pe care s-au căutat răspunsurile aproape un secol au dus însă până acolo încât, în ultimele decenii ale secolului trecut, să asistăm chiar la încercarea de a-i smulge de pe frunte celui considerat măcar un genial făuritor al limbii noastre literare (cum a demonstrat-o magistral **Gavril Istrate** în articolele: *Permanențe: Varlaam*, în „Cronica”, IV, 1969, nr. 1, p. 7, retipărit în volumul *Limba română literară. Studii și articole*. Ediția a II-a revizuită și adăugită, Iași, Tipo Moldova, 2009, p. 42-47 și *Le premier essai d'unifier le roumain littéraire: La Cazania de Varlaam (1643)*, în „Revue roumaine de linguistique”, XX, 1975, nr. 6, p. 677-681), până și acest merit! El a fost transformat de unii în tipograful a ceea ce făcuseră alții înaintea sa, și de alții în debitorul lipsit de orice originalitate al marelui predicator grec din epoca post-bizantină, Damaschin Studitul!

Exasperat de stăruința în negare sau măcar în coborârea marelui ierarh-cărturar de pe pedestalul pe care stătuse timp de trei veacuri și jumătate, mitropolitul Ardealului **Antonie Plămădeală**, autorul *Dascălilor de cuget și simțire românească*, și-a intitulat comunicarea prezentată în ziua de 6 mai 1993 la cel dintâi simpozion închinat Mitropolitului Varlaam, la Târgu-Mureș, **O nouă „problemă homerică” în literatura română. Cine este autorul Cazaniei lui Varlaam?**, comunicare în care adresa această chemare: „*Cineva ar trebui să i se dedice o viață întreagă, pe care să și-o petreacă în biblioteci și în arhive, reușita depinzând de identificarea adevăratelor surse ale lui Varlaam și de o migăloasă cercetare comparativă. Și, de ce nu, străduința noastră ar dori să insufle cuiva o astfel de cercetare care și-ar câștiga un titlu de glorie în istoria culturii române*”⁴.

Aceste cuvinte ale strălucitului ierarh și marelui meu coleg de doctorantură de odinioară și prieten de o viață îmi sună dureros acum, când cel ce le-a rostit nu mai este să vadă cu ochii cei pământești că nu a fost totuși nevoie de o viață, ci de acea asistență ce vine de dincolo de noi, pentru a răspunde la ce nu s-a răspuns un secol, și a găsi acele izvoare fără a bate prea mult spațiu și fără a cheltui prea mult timp în biblioteci, atunci când aceasta a fost voința și puterea de sus a însuși Sfântului Ierarh Varlaam!

Prin ediția de față și prin studiul introductiv ce o însoțește, aducem, în sfârșit, o nouă perspectivă asupra acestei cărți ce a însoțit „semenția românească” de-a lungul unei întregi istorii, cu ceasuri de lumină și de glorie – puține – și cu atât de multe încercări. Dar căreia avem nădejdea că nici de data asta bunul Dumnezeu nu „i-a pus țeachi”, cum se temea cândva Miron Costin.

⁴ Antonie Plămădeală, *De la Cazania lui Varlaam, la Ion Creangă* (pe coperta interioară: *De la Gherman din Dacia Pontică, Nicolaus Olahus și Cazania lui Varlaam la Inocențiu Micu, Ion Creangă și Gh. Lazăr*), Sibiu, Editura Arhiepiscopiei Ortodoxe Române, 1997, p. 48.

Această ediție este a treia cu textul integral, după cea din 1943 de la București și din 1991 de la Chișinău, și a patra dacă o punem la socoteală și pe aceea „de autor”. Ea nu se adresează lingviștilor, pe care numai reproducerea facsimilată îi poate satisface pe deplin, ceea ce în prezent, ca urmare a programului *Biblioteca Digitală a Bucureștilor*, poate fi accesat la adresa de internet www.digibuc.ro.ro.

În aceste condiții, noi ne putem adresa cititorilor dornici să țină în mână *Cartea românească de învățătură* așa cum ea ni se înfățișează de fapt: **ca o carte scrisă pentru toate vârstele limbii românești**. Aceasta este, de fapt, prima dintre minunile care pot fi puse la socoteală în dosarul canonizării Sfântului Ierarh Varlaam.

Am solicitat uneia dintre cele mai experimentate și ilustre editoare de texte vechi românești, **Doamna Stela Toma**, transcrierea cu maximă fidelitate a tipăriturii din 1643. Dar am pus condiția – ca patron al editurii în care apare și nu chiar străin eu însumi de îndeletnicirea cu scrisul nostru vechi – să-mi îngăduie ca peste această riguroasă operație a dânsei să intervin fără scrupule, atunci când va fi cazul, spre a da textului cursivitatea pe care Mitropolitul Varlaam i-ar fi dat-o dacă ar fi publicat-o astăzi.

Am păstrat, în consecință, pe **dz** și **acmu**, cu mireasma lor specifică, pe **ai** pentru **ani**, care l-a încântat pe Mihail Eminescu (dovadă că l-a preluat și folosit în scrisul lui poetic), pe **nusu**, **nusa** pentru „dânsul”, „dânsa” și „dânșii” și pe **iaste**. Dar am scris fără șovăire **țării** și nu **țărâi**, **dacă** și nu **deaca**, **nouă**, **vouă** și nu **noao**, **voao**, **pre dânsul** în loc de **priîns** (прии́сь), și **dânșii** în loc de **dîîns** (дѣи́сь). Am pus pe **i** final, scriind **să-și** nu **să-ș**, întrucât și el scrie **cându-și** (кѣндоу́ши), **lăsași** (лѣсаши) (p. 60v și 59v), **v-ați** (ваци) și la câteva cuvinte după **aț** (ац) scrie **secerați** (сечѣраци) (p. 160, 161), făcând de atunci diferența între pronunția de toate zilele și scrierea literară. Am adăugat pretutindenea al doilea **e** când era vorba de **aceea** și nu de **acea** și al doilea **i**, chiar dacă în tipăritură el se folosește inconsecvent: **oamenii** (оаменѣи), **unii** (оуниѣи), dar și **între dânși** (ѣтѣре дѣнши). Am scris pretutindeni **voinici** și nu **vonici**, întrucât și la el apare de două ori **voinici** (воничи).

Pentru toate slavonismele – foarte puține și care dau culoarea epocii – și pentru unele forme de limbă ce au nevoie de minime explicații (mitropolitul folosește **a-ți sosi** în loc de **a-ți fi de ajuns** ca noi astăzi) cititorii au la dispoziție, la sfârșitul ediției, glosarul întocmit de doamna Stela Toma.

S-ar putea ca în felul acesta să supărăm pe lingviști, dar ceea ce se va degaja cu putere și va fi mai de folos vremii noastre este **mesajul creștin pe care mitropolitul de acum trei sute șaptezeci de ani l-a transmis și insuflat**

Textul este: „v-am trimis pe voi să secerați, unde voi sun-
v-ați // tradit (p. 160) pt. cf. H.T.

neamului românesc, reușind să-l transforme în „entelehia” ființei sale. Este lecția supremă din cartea de față și ea se adresează în primul rând celor ce și-au ales aceeași cale pentru a sluji pe Dumnezeu și neamul nostru, adică preoților și monahilor din zilele noastre. Dar se adresează și tuturor celor cărora autorul *Cărții românești de învățătură* le va putea vorbi și de acum înainte așa cum le-a vorbit la zeci de generații din trecut, învățându-i să-și făurească și să-și păzească cel mai mare bun: **sufletul luminat de credință și încălzit de iubire – minunatul suflet al neamului românesc.**

Am considerat că facem un bun serviciu tuturor celor dornici să cunoască adevărata istorie a literaturii române adăugând și întâia ei scriere originală, *Mucenicia Sfântului Ioan cel Nou* de Grigorie monahul și prezbiterul de la Marea Biserică a Moldovlahiei, care n-are nicio legătură cu cel căruia i s-a atribuit multă vreme, cărturarul bulgar Grigorie Țamblac. Acesta murise chiar înainte de domnul Moldovei Alexandru cel Bun, pomenit el însuși în textul scrierii ca un personaj din trecut. Sfântul Mitropolit Varlaam i-a dat cel dintâi haina limbii române care avea să-i deschidă calea unei răspândiri ecumenice, versiunea sa fiind luată ca bază pentru patru traduceri/prelucrări neo-grecești din secolele al XVII-lea și al XVIII-lea.

În 1884 marele ierarh-cărturar și un eminent slavist, **Episcopul Melchisedec Ștefănescu** al Romanului, a editat pentru prima oară textul original slavon din secolul al XV-lea, însoțindu-l de o nouă versiune în limba română. Această versiune a fost revăzută de cel mai mare slavist român de astăzi și unul dintre cei mai mari din totdeauna, **Academicianul Gheorghe Mihăilă**, și se publică aici pentru prima oară după 128 de ani. I-a fost dată academicianului G. Mihăilă bucuria de a vedea ieșită de sub tipar această ultimă lucrare a sa.

Dacă acum aproape patru veacuri Mitropolitul Varlaam își plătea datoria față de domnul Moldovei, **Vasile Lupu**, prin versurile:

*cu învățături ce în țara sa temeluiește,
nemuritoriu nume pre lume sie zidește,*

editorul de azi, care încearcă să-i redea cărții sale puterea creatoare de viață de odinioară, însemnează aici, pentru veacurile viitoare (în care crede și pentru care luptă), numele domnului **DAN GRIGORE ADAMESCU**, Președintele Societății ASTRA-Asigurări, fără de care această carte, așa cum se înfățișează cititorului, precum și aceea care o însoțește, n-ar fi ajuns niciodată la „semenția românească” de acum.

În mod deosebit, atât doamna Stela Toma cât și cel ce semnează prefața își exprimă cea mai adâncă recunoștință față de Preafericitul Părinte Patriarh DANIEL, care a binevoit să acorde acestei ediții, menită să inaugureze o nouă epocă în istoria multiseculară a *Cărții românești de învățătură*, Înalta Binecuvântare a Celui ce a determinat, ca Mitropolit al Moldovei și Bucovinei, canonizarea marelui înaintaș, precum și față de Înălții Ierarhi ai Bisericii Ortodoxe Române din zilele noastre care au răspuns apelului nostru, dându-ne astfel încredere și ajutor material potrivit străvechiului obicei al „prenumeranților” din zorii culturii române moderne.

În felul acesta au investit și Înaltpreasfințiile și Preasfințiile lor cartea sfântului strămoș cu Binecuvântarea ce o va însoți de acum înainte purtându-le tuturor numele spre recunoștința generației de azi și a generațiilor care vor veni:

Înaltpreasfințiții Mitropoliți

TEOFAN al Moldovei și Bucovinei

LAURENȚIU al Ardealului

NICOLAE al Banatului

Înaltpreasfințiții Arhiepiscopi

TEODOSIE al Tomisului

CIPRIAN al Buzăului și Vrancei

CASIAN al Dunării de Jos

PIMEN al Sucevei și Rădăușilor

IRINEU al Alba Iuliei

GHERASIM al Râmnicului

TIMOTEI al Aradului, Ienopolei și Hălmeagului

IOAN al Harghitei și Covasnei

Preasfințiții Episcopi

GALACTION al Alexandriei și Teleormanului

GURIE al Devei și Hunedoarei

PETRONIU al Sălajului

IOACHIM, episcop vicar al Arhiepiscopiei Romanului și Bacăului.

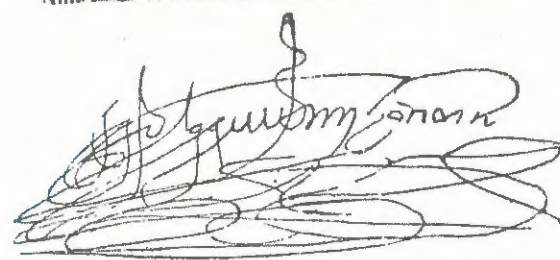
Ne rugăm Sfântului Ierarh Varlaam să le așeze tuturor numele alături de al Său, în CARTEA DE AUR A NEAMULUI ROMÂNESC, și să le dea puterea de a aduce încă o dată Bisericii cuvenita biruință.

CARTEA ROMÂNEASCĂ DE ÎNVĂȚĂTURĂ

PARTEA ÎNTÂI

IZVOARELE, PROCESUL DE CREAȚIE ȘI ORIGINALITATEA. LOCUL ÎN ELOCINȚA ORTODOXĂ POST-BIZANTINĂ

Mitropolitul Varlaam.

Desen de A. Demian după actualul portret din biserica Trei Ierarhi din Iași.
Reproducere din Atanasie Popa, *Cazania lui Varlaam*. 1643, Timișoara, 1944, p. 23.
Semnătura Mitropolitului Varlaam pe actul de la Grigore Ureche „dvornic”, din 8 martie 1643,
reprodusă de Dan Simonescu în „Revista Istorică Română”, vol. IV, 1934, p. 295, după un document
aflat atunci în posesia criticului Șerban Cioculescu. Pe același act, semnăturile lui
Dositheu „episcop Romanski” și Miron Costin „biv logofăt”.

Biografia, lucrarea pe tărâmul vieții bisericești și culturale și opera scrisă a Sfântului Mitropolit Varlaam al Moldovei au făcut obiectul unei bogate bibliografii. Ea se întinde de-a lungul a 174 de ani, dacă socotim de la cea dintâi scriere bibliografică în care apare numele său: *Disertație despre tipografiile românești în Transilvania și învecinatele țări*¹. Dar cea mai veche referință la principala sa operă o găsim la Grigore Ureche, care vorbind în cronica sa despre Alexandru cel Bun, scria: „Au adus și moștile Sfântului mare măcenic Ioan Novii, ce veri cerca la cărțile bisericei viața lui”. Trimiterea se făcea la *Cartea românească de învățătură*, în care se află versiunea românească a primei noastre scrieri originale în proză, alcătuită în limba slavonă de „Grigorie monahul și prezviterul la Marea biserică moldovlahă”, înainte de 1439. Ea fusese transpusă în românește, cu unele actualizări, și inclusă în cartea sa de Mitropolitul Varlaam.

După aproape un secol și jumătate îl vom regăsi pomenit de Samuil Micu în *Scurtă cunoștință a istoriei românilor*, unde se află și prima schiță de istorie a literaturii române, redusă la enumerarea cronologică a numelor autorilor, însoțite de ceea ce știa Micu despre opera lor. Aici apare sub forma „Varlaam, mitropolitul Moldovei, au scris împotriva catehismului calvinesc, tipărit în Ardeal”².

Cu toate acestea, alcătuind în urmă cu șase ani, în cuprinsul lucrării sale *Mitropolitul Varlaam și Damaschin Studitul*, prima bibliografie consacrată

¹ Vezi acum Vasilie Popp, *Disertație despre tipografiile românești în Transilvania și învecinatele țări de la începutul lor până la vremile noastre*, Sibiu, 1838. Studiu introductiv, ediție, note, rezumat și indice de Eva Mârza și Iacob Mârza, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1995.

² Samuil Micu, *Scurtă cunoștință a istoriei românilor*. Introducere și îngrijirea ediției de Cornel Câmpeanu, București, Editura Științifică, 1963, p. 75.

personalității și operei Mitropolitului Varlaam, profesoara Florentina Gaftoi-Holtea nu a găsit de înregistrat nicio monografie fundamentală și nicio lucrare exegetică de proporții³. Este un contrast semnificativ cu situația altor mari ierarhi, precum Antim Ivireanul, Dosoftei, Iacob Stamati, Grigore al IV-lea Dascălul, Veniamin Costachi și Andrei Șaguna.

O asemenea lucrare rămâne deocamdată un deziderat pentru viitor și fără îndoială că hotărârea Sfântului Sinod al Bisericii Ortodoxe Române privind canonizarea sa, precum și ceremonia instituirii cultului său la Mănăstirea Secu în zilele de 29 și 30 august 2007, cu un fast și o prezență care au dat evenimentului o strălucire deosebită, vor stimula și grăbi alcătuirea și publicarea ei. Cel sau cei ce-și vor asuma această datorie față de cel mai mare ierarh-cărturar al trecutului nostru (dacă ținem seama de importanța întregii sale activități, dar mai ales a *Cărții românești de învățătură*), vor beneficia acum de un instrument de lucru indispensabil, precum și de actuala ediție.

Întrucât cele mai grele probleme cu care s-a confruntat știința noastră modernă, fără a le putea da de capăt, sunt cele legate de **izvoare** și de modul în care au fost folosite pentru alcătuirea monumentului de care se leagă gloria și nemurirea pământească a Sfântului Mitropolit Varlaam, ceea ce, în ultimă instanță, pune în discuție și originalitatea operei, sau – pentru unii – lipsa ei, le rezervăm în exclusivitate lucrarea de față. Ea este menită să proiecteze, în sfârșit, lumina revelatoare asupra textului *Cărții românești de învățătură*, înlăturând de pe el umbrele aruncate și de inerentele erori ce fac parte din legile „progresului adevărului” (termenul îi aparține lui Titu Maiorescu), dar mai ales de obstinția demolatoare a unor descoperitori peste noapte de „Americi fără apă”, care și-au găsit, totuși, adepți și propagandiști printre persoane demne de toată stima, dar tocmai de aceea contribuind, fără voia lor, la o întreprindere căreia trebuie să i se pună pentru totdeauna capăt, cu toată severitatea meritată.

Este pentru prima oară, în acești 174 de ani, când ne găsim în situația de a putea da răspunsuri întemeiate pe cunoașterea **tuturor** izvoarelor din care

³ Florentina Gaftoi-Holtea, *Mitropolitul Varlaam și Damaschin Studitul*, București, Editura Roza Vânturilor, 2006. Este teza de licență susținută la Facultatea de Teologie-Litere a Universității „Valahia” din Târgoviște în sesiunea iunie 2004, a cărei temă i-a fost încredințată de subsemnatul în ultimul an când am funcționat ca profesor la această universitate. În forma în care a văzut lumina tiparului ea a beneficiat și de concursul editorului, devenind astfel cea mai bogată sursă de informare de care dispunem la ora actuală.

În anul universitar 2004-2005, ultimul când am fost profesor consultant, predând la cursurile pentru masteranzi, am condus și lucrarea pentru titlul de master a preotului Vasile Preda, „*Comoara*” lui Damaschin Studitul în „*Cartea românească de învățătură*” a Mitropolitului Varlaam, în care au fost identificate aproape toate textele împrumutate de la acesta. S-a folosit, în ambele lucrări, ediția versiunii românești a *Comorii lui Damaschin Studitul*, inițiată de Editura Roza Vânturilor și pregătită de doamna Daniela Poenaru.

a tălmăcit Mitropolitul Varlaam, îmbinându-le într-o operă proprie, care este realmente o creație genială. Nu numai prin capacitatea de a da „o nouă viață” limbii în care a fost scrisă (lui potrivindu-i-se, înaintea lui Mihail Eminescu, cele afirmate de același Titu Maiorescu în prefața istorică la volumul de poezii), ci chiar mai presus de aceasta, de a zidi pe stânca tare a Evangheliei ființa istorică și spirituală a unui neam întreg, făcându-l apt să înfrunte biruitor cele mai pustiitoare valuri năvălite peste el.

Această operă nu se acoperă și nu poate fi redusă la vreunul din izvoarele sale, presupuse ori reale, ci le include într-o construcție nouă, originală, prin compoziție dar și prin conținut, a cărei valoare rezultă și din modul cum a reușit să facă aceasta.

Este ceea ce ne propunem să demonstrăm mai departe, trăgând astfel o linie despărțitoare de aproape tot ceea ce s-a spus și s-a scris până acum despre *Cartea românească de învățătură* și autorul ei.

I. Un mit aproape secular al istoriografiei noastre literare: „Vestitul tâlc al lui Calist”

Istoria căutării izvoarelor *Cărții* Mitropolitului Varlaam a început cu exact un secol în urmă când, în 1912, **Silviu Dragomir** a publicat, în memoriul său intitulat *Contribuții privitoare la relațiile bisericii românești cu Rusia în veacul XVII⁴*, scrisoarea adresată în 1637 de Mitropolitul Varlaam țarului Mihail Feodorovici, în care-i solicita ajutorul pentru tipărirea „cărții Sfântului Calist, cuvântările la Sfânta Evanghelie, ca să citească preoții în biserică spre învățatura românilor credincioși”, și-l informa că „este gata scrisă, numai să se dea la tipar s-o tipărească”. „Dar – continua el – fiindcă ne ține mâna grea a agarenilor și nu suntem liberi de haraciul lor nici preoții și nici vlădicii, ci toți suntem supuși, de aceea îndrăznim a cere ajutor pentru lucrul acesta de la liberalitatea împărăției voastre”.

E de prisos a spune că apelul a rămas fără urmări și că mitropolitul a trebuit să aștepte ca prietenul său de la Kiev, Petru Movilă, devenit mitropolit în 1633, la puțin timp după înscăunarea lui Varlaam însuși în 23 septembrie 1632, să-și desfășoare cunoscuta sa politică de atragere a Țărilor Române în marele proiect de adaptare a Ortodoxiei la lumea modernă prin cultură, fără a-i trăda crezul,

⁴ Extras din „Analele Academiei Române”. Seria II. Tomul XXXIV, 1911-1912, Memoriile Secțiunii Istorice, București, 1912, p. 1065-1243. La p. 1163-1164 (p. 90-92 în extras) scrisoarea lui Varlaam în originalul slavon și traducerea lui Silviu Dragomir.

și să contribuie decisiv la ceea ce a fost „epoca lui Matei Basarab și Vasile Lupu” în cultura noastră veche.

În 1643 avea să se vadă că, oricât de greu apăsa pe noi „mâna agarenilor”, nu țarul de la Moscova, ci Vasile Lupu îi va tipări lucrarea, act prin care de altfel a rămas, la fel ca prin ridicarea minunii de la Trei Ierarhi, prin aducerea moaștelor Sfintei Paraschiva și prin patronarea „Sinodului de la Iași”, în vreme ce tot restul domniei lui „împărătești” a fost un șir de eșecuri încheiate tragic.

Intrucât în *Cuvânt către cetitoriu* autorul îl înștiința că pentru alcătuirea cărții „adunat-am din toți tălcovnicii sventei Evanghelii, dascălii besericii noastre”, s-a tras imediat concluzia că unul dintre acești dascăli a fost neapărat patriarhul Calist I al Constantinopolului (1350-1354 și 1355-1363), și N. Iorga va lansa pe „vestitul tâlc al lui Calist” devenit o adevărată dogmă a istoriei noastre literare, până la lucrări din cele mai recente⁵.

Cu toate acestea, Ștefan Ciobanu, în cursul său de la Universitatea din București a venit în anul universitar 1939-1940 cu informații și cu o constatare menite a indica o altă pistă de cercetare:

„Probabil că tot la mănăstirea Secu Mitropolitul Varlaam începe traducerea vestitei *Cazanii*. În anul 1637, într-o scrisoare a lui către țarul Rusiei, Mihail Feodorovici, Varlaam îl anunță că a avut «râvna și jelană să traducă în limba românească cartea Sfântului Calist, *Cuvintele la sfânta Evanghelie*, ca s-o citească preoții în biserică pentru învățătura românilor credincioși; ea este gata și scrisă, numai să fie dată la tipar și tipărită».

Din această scrisoare a mitropolitului Varlaam, ar reieși că opera lui capitală *Cartea românească de învățătură* sau *Cazania* ar fi o traducere a *Evangheliei învățătoare* a patriarhului Constantinopolului, Callist (*sic!*), scrisă în prima jumătate a secolului al XIV-lea și care servește ca punct de plecare, în ce privește forma și directivele, predicii ortodoxe din secolele al XVI-lea și al XVII-lea.

Evanghelia învățătoare a lui Callist a văzut lumina tiparului în câteva rânduri la slavii de răsărit. Astfel, ea apare în anul 1606 în tipografia din Krilos (Galiția), scoasă de pe un izvod slavonesc, «cercetat» și «în multe locuri îndreptat» de către episcopul Lvovului, Ghedeon Balaban.

⁵ N. Iorga, *Istoria literaturii românești*, ediția a II-a revăzută și larg întregită, București, Editura librăriei Pavel Suru, 1925, p. 199. A fost reeditată anastatic în anul 2011 de Editura Semne. Pentru tratatul academic *Istoria literaturii române*, vol. I, 1964 (ed. II, 1970) „Cazania” „este un comentariu al evangheliștilor, tradus din izvoare străine, în cea mai mare parte după versiunea slavonă a omiliilor patriarhului Calist” (p. 362). Pentru Ion Rotaru (*O istorie a literaturii române de la origini până în prezent*, București, Editura dacoromână IDC, 2006, p. 60), „sunt compilări, pe alocuri chiar traduceri, din omiletica bizantină clasică, în principal modelul, indicat de însuși Varlaam într-o scrisoare din 1637 fiind *Omiliile* lui Calist, scrise în prima jumătate a secolului al XV-lea” (corect: al XIV-lea). Pentru Elvira Sorohan, „însă talentul oratoric al mitropolitului Varlaam, foarte cult în domeniul teologic, se aplică pe un text tradus, în principal după omiliile grecești ale lui Calist” (*Introducere în istoria literaturii române*, Ediția a II-a, Iași, Editura Universității „Al. Ioan Cuza”, 1998, p. 117). Toate sublinierile ne aparțin.

Cartea conține foarte puține ucrainisme, limba ei fiind slava bisericească. În anul 1616, în tipografia «fraternității» din Vilno, vede lumina o nouă ediție a operei lui Callist, de astă dată o traducere nouă «din limba grecească și slavonească» în limba ucraineană. Textul acestei ediții se retipărește de către Petru Movilă în anul 1637.

Desigur că nu era cu putință ca mitropolitul Varlaam să-și facă traducerea de pe această ultimă ediție, apărută în anul în care traducerea lui, după cum am văzut din scrisoarea de mai sus, era gata. **DE ALTFEL, COLAȚIONAREA TEXTULUI DIN CAZANIA LUI VARLAAM CU CAZANIA LUI CALLIST DIN ANUL 1637, DUPĂ UN EXEMPLAR CE SE GĂSEȘTE LA ACADEMIA ROMÂNĂ, NE-A DUS LA CONSTATAREA CĂ ÎNTRE ACESTE DOUĂ CAZANII NU EXISTĂ NICI UN FEL DE ASEMĂNARE.**

Textul *Evangheliei învățătoare*, tipărit de către Petru Movilă, este cu mult mai complicat. Din aceasta rezultă că nici ediția din anul 1616, care ar fi modelul de pe care s-a făcut ediția din anul 1637, nu poate să fie originalul traducerii mitropolitului Varlaam. Iar pe de altă parte, unele ucrainisme din opera lui Varlaam ne-ar arăta că ea a fost tradusă din limba ucraineană. Astfel, cuvântul *cazanie* este un cuvânt ucrainean, împrumutat de către ucraineni de la polonezi (*kazanie* – predică), cuvânt ce nu se întrebuințează în limba rusă sau slavă bisericească. De asemenea, în textul *Cazaniei* lui Varlaam foarte des se întrebuințează expresiunile *măria sa Hristos* sau *măria sa Precista* – o traducere directă a cuvintelor *iego mości* sau *iei mości* din limba ucraineană (și poloneză). Mai departe, în câteva rânduri se întrebuințează cuvântul *bozi* – idoli. La aceasta se adaugă faptul că în textul lui Varlaam găsim și cuvinte comune limbii slave bisericești și celei ucrainene. De exemplu: *spășesc*, *vraci* – doctor, *ciudese* – minuni etc. De remarcat însă faptul că în opera lui Varlaam se găsesc, comparativ cu alte scrieri bisericești, mai puține slavonisme.

Indicațiile textului *Evangheliilor* ce se cetesc în biserici adeseori sunt redade în slavonește (*Ev. Ot Ioanna, začalo 41*), ceea ce constituie o dovadă în plus că textul *Cazaniei* lui Varlaam este tradus. **Dovada cea mai mare care ne face să ne înclinăm spre părerea că această operă a fost o traducere din limba ucraineană este factura predicilor, compoziția lor, asemănătoare cu predicile din Ucraina poloneză (de apus) din prima jumătate a secolului al XVII-lea.** În ele se pot distinge ușor părțile principale din predica din această epocă și anume *exordium*-ul (introducerea), *propoziția* (propunerea temei), *narratio* (expunerea) și *concluzia*.

Predicile lui Varlaam se încep de obicei, ca și predicile din Ucraina, cu câte o comparație, care pare că nu are nici o legătură cu subiectul. De exemplu: «Cum-s iarna viscole și vânturi răci și vremi geroase, de carile se îngreuiadză oamenii și simtu supărați în vremea iernei, iară deacă vine primăvara, ei se iușureadză de acealea de toate și să veselesc... Așea și în vremea de demult, au fost viscole și vânturi de scârbe și de dosădzi pre oameni».

Omiliile din *Cazania* lui Varlaam nu numai ca arhitectonică au asemănare cu predica ucraineană influențată de Callist și de regulile predicii latino-polone din prima jumătate a secolului al XVII-lea, ci și ca mijloace retorice: comparații,

paralelisme, alegorii și metafore. Elementul laic lipsește, după cum lipsesc și notele din viața contemporană actuală. Subiectele din omilii se tratează cu ajutorul elementelor luate din Sfânta Scriptură sau, mai rar, din natură.

Dacă *Cazania* lui Varlaam nu este o traducere de pe ediția din anul 1616 a lui Calist, rămâne de presupus că ediția din anul 1606, pe care n-am putut-o consulta, a fost o ediție cu totul deosebită decât cea din anul 1616; traducerea lui Varlaam putea să se facă de pe această ediție. Sau el s-a folosit de o *Evanghelie învățătoare făcută după modelul lui Callist, cu aplicația regulilor omiletice ale epocii*. Traducerea putea să fie făcută și de pe vreun manuscris. După cum orice colecție de predici uneori avea denumirea de *Zlatoust*, adică se atribuiau lui Ioan Gură de Aur, sau *Evanghelia comentată* a lui Teofilact se numea *Teofilact*, tot așa și colecțiile de predici se atribuiau lui Callist, celebrul autor de omilii din secolul al XIV-lea.

LEGĂTURA CAZANIEI CU ASEMENEA COLECȚII DE PREDICI, CARE CIRCULAU ÎN MANUSCRIS ȘI ÎN EDIȚII, CUM A FOST EVANGHELIA ÎNVĂȚĂTOARE A LUI KIRIL TRANKVILLION (corect: cu un singur L, cum apare pe coperta cărții sale) DIN ANUL 1619, ESTE INDISCUTABILĂ.

N. Iorga presupune despre *Cazania* mitropolitului Varlaam că «nu este făcută după un singur original», ci ar fi o culegere din mai mulți autori. S-ar putea admite și această presupunere, mai ales dacă am ține seamă de faptul că Varlaam introduce în *Cazania* sa și omilia cu viața sfântului Ioan cel Nou, care nu se găsește între omiliile slave.

Dar arta omiletică cu care sunt scrise predicile din *Cazania* mitropolitului Varlaam, precum și unitatea de plan și de concepție vădesc o școală în această materie, pe care n-a putut s-o aibă mitropolitul Moldovei.⁶

Ștefan Ciobanu s-a stins fără să afle vreodată că descoperise de fapt unul dintre principalele izvoare ale *Cărții românești de învățătură*: cartea ucraineanului Kiril Trankvilion-Stavrovetki! Vor trece nu mai puțin de 67 de ani până la confirmarea acestei descoperiri. Dar în același timp se va arăta, în lucrarea de față, că există totuși o legătură indiscutabilă între cartea editată în 1637 de Petru Movilă și *Cartea românească de învățătură*. O lectură mai approfondată poate descoperi toate locurile din textul cuprins în tipăritura de la Kiev și folosite de autorul român în cartea sa⁷.

⁶ Ștefan Ciobanu, *Istoria literaturii române vechi. Curs. 1939-1940*, Universitatea din București, Facultatea de litere și filologie, paginile 253-260. Retipărit fără schimbări în *Istoria literaturii române vechi*, vol. I, Academia Română. Studii și Cercetări LXXV, București, 1947, p. 262-264. Vezi acum *Istoria literaturii române vechi*. Ediție îngrijită, note și prefață de Dan Horia Mazilu, București, Editura Eminescu, 1989, p. 174-176. Am păstrat, în citat, pe Callist. Noi folosim de regulă Calist.

⁷ După exact trei decenii, cele expuse de Ștefan Ciobanu în cursul din 1939/1940 vor fi reactualizate, cu unele nuanțări și completări, de Pandele Olteanu, pentru care „Predicile lui Calist se deosebesc de ale lui Varlaam prin conținut, structură și stil. Ne referim la ediția din 1606 și 1637” (*Criterii stilistice în studiul comparat al literaturii omiletico-parenetice*, în volumul *Probleme de literatură comparată și sociologie literară*, București, Editura Academiei, 1970, p. 136).

Afirmând însă, chiar în mod eronat, lipsa oricărei legături între textul din tipăriturile ucrainene în care figura numele patriarhului Calist și scrierea Mitropolitului Varlaam, Ștefan Ciobanu sugerase necesitatea de a urma și altă pistă de cercetare, intuind chiar el direcția cea bună.

Din păcate, ea n-a fost urmată decât mult mai târziu, de către cel ce avea să-i editeze integral cursurile – Dan Horia Mazilu – și de cel ce semnează aici. Mitul lui Calist, pe care însuși Ștefan Ciobanu îl caracterizează „celebru autor de omilii din secolul al XIV-lea” deși nu este celebru decât în calitate de autor al *Vieții Sfântului Grigorie Sinaitul*, părintele mișcării isihaste, l-a împiedicat să descopere adevărul în legătură cu prezența lui în titlul tipăriturilor ucrainene.

Dar în 1939 Vasile Grecu semnalase pentru prima oară ceea ce putea lămuri încă de atunci problema!

Descoperind *Izvorul principal bizantin pentru Cartea cu învățătură a diaconului Coresi din 1581. Omiliile patriarhului Ioan XIV Caleca (1334-1347)*⁸ în manuscrisul grec 599 (500) al Bibliotecii Academiei Române⁹ (manuscris dăruit pe vremea lui Brâncoveanu Academiei domnești de la Sfântul Sava de către marele prieten al domnului român, Patriarhul Hrisant Notaras al Ierusalimului), învățatul bizantinolog făcuse trimitere, în pagina a patra a introducerii, la un manuscris grecesc păstrat în mănăstirea sârbească Hilandar de la Athos, pentru a ajunge la constatarea: „Colecția sa de omilii nu se potrivește cu învățăturile din cartea lui Coresi”.

„Colecția” în cauză era tocmai „vestitul tâlc al lui Calist”. El se păstrează într-un unic manuscris, descris de Spiridon Lambros atât în versiunea grecească a catalogului său, cât și în cea tipărită la Cambridge, *Catalogue of the Greek manuscripts on Mount Athos*, vol. I, 1895, p. 28-29, nr. 229/5, la Biblioteca Academiei Române (în continuare B.A.R.) cota III 275770).

și „Cazaniile lui Calist nu corespund nici prin conținut, nici prin structură cu ale lui Varlaam, care sunt de mai multe tipuri, pentru că a urmat mai multe izvoare. *Cazania* lui Varlaam nu este o traducere după aceea a lui Calist, deși pregătise această traducere încă din 1637.

Rareori întâlnim idei și fragmente din *Cazania* lui Calist în aceea a lui Varlaam. Am verificat ediția *Cazaniei* lui Calist (1606) – care e mult mai simplă decât a lui Varlaam – și ediția apărută în 1637 la Chiev sub numele lui Petru Movilă și am constatat că nu e aceasta originalul lui Varlaam. Urmează să verificăm ediția apărută la Kliros (corect: *Krilos*) în 1616.

Varlaam a folosit mai multe izvoare, chiar pentru aceeași cuvântare. Chiar el ne mărturisește în prefață că «a adunat din toți tâlcovnicii sventei evanghelii, dascălii bisericii noastre». E vorba deci de mai multe izvoare, se pare, toate ortodoxe, în primul rând bizantine” (în „*Romanoslavica*”, XVIII, 1972, p. 167).

⁸ Academia Română. Studii și cercetări XXXV, București, 1939.

⁹ Biblioteca Academiei Române, *Catalogul manuscriptelor grecești* întocmit de Constantin Litzica, conferențiar la Universitate, Editura Academiei Române. Cu 15 stampe facsimile, București, 1909, p. 278-283.

Descrierea lui Spiridon Lambros ne permite să luăm cunoștință de conținutul lui: din cele 56 de titluri, primele patru sunt scrierile și epistolele Sfântului Dionisie Areopagitul, iar de la al cincilea până la ultimul sunt cele în care apare de două ori numele patriarhului Calist, iar în continuare „τοῦ αὐτοῦ” = al aceluiași.

Din cele 52 de titluri aparținând lui Calist, numerele 5-14 tratează diverse teme etice și folosesc în titlu cuvântul „Învățătură” (Didaskalia), dintre care una vorbește de învierea obștească. Patru dintre aceste „învățături” sunt numerotate în titlu: „a doua”, „a treia”, „a patra” și „a cincea”, prima fiind intitulată „Omilie”.

Abia cu numărul 15 apare *De același, învățătură pentru cinstirea Crucii*; 16. *Învățătură la Duminica de după Duminica cinstirii Sfintei Cruci*; 17. *Omilia la a 5-a Duminică a Postului*; 18. *Omilia la Duminica Floriilor*; 19. *Omilia la luminata Duminică a Paștelui*; 20. *Învățătură la Duminica Mironosițelor*, care încheie textele din perioada Triodului și Penticostarului.

Acestea șase sunt singurele texte cărora le putem găsi corespondențe, ca titluri și sărbători în care au fost ținute, în cartea Mitropolitului Varlaam. Toate celelalte, și cele dinainte și restul, nu au nimic de a face cu ea!

Mai departe, nr. 21 este o „Învățătură dogmatică”, nr. 22 – *Învățătură la cuvântul Evangheliei că împărăția cerurilor este în noi* și nr. 23 – *Învățătură despre necunoașterea scrierilor dumnezeiești*. După care, de la 24 la 34 sunt omiliile patriarhului Calist contra lui Nichifor Gregoras, dușmanul Sfântului Grigorie Palama și al isihaștilor, iar una împotriva latinilor. De la 35 și până la sfârșit (56) găsim omilii pe teme diferite, dar niciuna care să aparțină exegezei Evangheliei sau referitoare la praznicele împărătești.

Prin urmare, dacă „vestitul tâlc al lui Calist” ar fi fost cel ce a stat la temelia Cărții românești de învățătură, atunci s-ar fi repetat minunea din Evanghelie cu pâinile și peștii, șase texte dând naștere unei cărți cu 75 de titluri!

Este adevărat că în manuscrisele slave, inclusiv în cele copiate la noi, întâlnim șase texte ce dau ca autor, în titlul lor, pe patriarhul Calist, și anume:

1. *Omilia la Duminica Vameșului și a Fariseului* (ms. slav. 300 B.A.R. f. 15^v-21^r);
2. *La Duminica Fiului Risipitor* (ms. slav. 73 B.A.R., f. 21-28 și 300 B.A.R. 38^r-46^v);
3. *La duminica întâi din Post (a Ortodoxiei)* (ms. slav. 300 B.A.R., f. 290^v-300^r și Dragomirna 724, f. 41^r-51^v);
4. *La duminica a 3-a din Post (A Sfintei Cruci)* (ms. slav. 303 B.A.R., f. 346^r-349^r și Dragomirna 724, f. 152^v-161^r);

5. *La duminica a 4-a din Post (A Sfântului Ioan Scărarul)* (ms. slav. 303 f. 93^v-99^r, ms. 152, f. 350^v-352^r, Dragomirna 724, f. 200^r-206^r);

6. *La Duminica Mironosițelor* (ms. slav. 156 B.A.R., f. 175^r-178^v).

Din cele șase titluri, coincid cu sumarul manuscrisului de la Hilandar trei: la *Duminica Sfintei Cruci*, posibil la duminica a 4-a (indicată drept „duminica după duminica cinstirii Sfintei Cruci”) și la *Duminica Mironosițelor*. **Niciunul din aceste texte nu se dovedește însă a fi traducerea celor din manuscrisul de la Hilandar**, fapt stabilit prin confruntarea de texte de către învățatul grec Dimitrios Gonis – și un eminent slavist – în studiul său fundamental *Patriarhul Constantinopolului Calist I și Evanghelia învățătoare*, publicat în limba bulgară în „Paleobulgarica” de la Sofia, IV, 1982, nr. 2, p. 41-55.

În acest studiu se demonstrează și că absolut toate cele șase texte slave sunt atribuite fără niciun temei patriarhului Calist I. Ele apar cu această atribuire doar în manuscrisele slave miscelane, nu și în cuprinsul corpusului din care fac parte constitutivă – corpus de care ne vom ocupa ceva mai departe și pe care-l avem în originalul bizantin, unde nu apare niciun nume de autor.

Din acest corpus în versiunea slavă se păstrează 14 titluri și în manuscrisul slav 148 al Bibliotecii Academiei Române, filele 57^r-109^r, de la *Duminica Vameșului și Fariseului* până la *Duminica Tomei*. Sunt numerotate de la „slovo” 1 la 14 și ne permit să confruntăm aceste texte dincolo de incipiturile cataloagelor.

Din incipiturile date de Gorski și Nevostruev în descrierea manuscrisului 209 al Bibliotecii Sinodale din Moscova, în care se păstrează cel mai bine acest „corpus” (descriere unde se face și trimitere, de fiecare dată, la codicele grecesc 164 al bibliotecii din Torino al cărui text a fost tradus în slavonă, menționându-se numărul de ordine al textului respectiv în acest manuscris dar fără paginatie), avem confirmarea identității de texte, dar nu și de traduceri, problema urmând a face obiectul unei cercetări aparte.

1. *Ѣже ѡ мытарѣхъ и ѡ фарисѣхъ, притчѣхъ и виѣхъ* (în omiliarul de la Torino atribuit patriarhului Filotei „cuvintele” unu și doi sunt atribuite aceleiași duminici): *Ἡ εἰς τὸν τελώνην καὶ εἰς τὸν φαρισαῖον παραβολὴ καὶ ὑπόθεσις* (Ehrhard, p. 559).

2. *Бл҃гѣ оубо е(сть) вѣѣ кѣ всѣмъ, и чл҃колюбивѣ* (în manuscrisul de la Torino este al treilea dar în „Canonul” stabilit de Ehrhard este tot al doilea): *Ἀγαθὸς μὲν ὁ Θεὸς πρὸς πάντας ἐστὶ καὶ φιλόανθρωπος* (ibidem).

3. *Се оубо четверодесѣтнаго поста позорѣе ѡ(т)верзаетсѣ намъ(ъ) братїе* = *Ἡ τεσσαρακονθήμερος, αὕτη νηστεία, ἀγαπητοί* (ibid.). În ms. 148 B.A.R., *братїе* ca în ms. 209. În Dragomirna 724 este *вѣзлюбленїи* ca în grecește, iar textul este atribuit lui Calist.

4. Прѡвразѡ, и предписаѡ бж(ѣ)твєныи мѡυσєи= Προτυπὼν καὶ προδιαγράφον ὁ μακάριος Μωϋσῆς (ibid.). Identic în ms. 148 B.A.R.

5. Преплѡвше братїе поучинѡ въздержанїа [...] = Μεσάσαντες τὸ πελαγος, αγαπητοί, τῆς ἐγκρατείας καὶ πρὸς τὸ ἐξῆς διερχόμενοι (idem, p. 560). În ms. 148 B.A.R. прѣполоваше și la fel în Dragomirna 724, unde cuvântul este atribuit din nou lui Calist.

6. И сїа оубо днѣшнаѡ н(д)лѡ сѣы(и) днѣ поклонна є(сѣ) = Καὶ ἡ παροῦσα κυριακὴ καὶ ἀγία ἡμέρα προσκυνητὴ ἐστὶ καὶ σεβασμία (ibid.). În ms. 156 B.A.R.: И настоѡщїаѡ недѣлїа.

Toate cele șase titluri apar așadar în originalul grecesc și în corpusul slavon realizat cel mai probabil în Rusia, fără atribuirea lor lui Calist.

Aceleași texte le găsim însă atribuite patriarhului Calist în manuscrisele miscelane de la noi, de origine sud-slavă, citate mai înainte. Avem astfel demonstrația că această atribuire nejustificată aparține cărturarilor sud-slavi și nu a trecut în manuscrisele ce conțin aceleași texte traduse după *Omiliarul patriarhal*.

Este meritul învățatului grec Dimitrios Gonis de a fi lămurit definitiv că între „Omiliarul patriarhal bizantin” și patriarhul Calist, nu există nicio legătură reală, ci este o atribuire târzie, aparținând tipografilor ucraineni. Legenda „cărții patriarhului Calist” s-a născut pe tărâmul culturii ucrainene, de unde ea s-a răspândit în știința occidentală¹⁰, și – după cum am văzut – în scrisoarea Mitropolitului Varlaam!

¹⁰ Hans-Georg Beck, profesor la Universitatea din München și autorul volumului *Kirche und Theologische Literatur im byzantinischen Reich*, apărut la München în 1959 scria despre Callist la p. 774:

„Unter dem Namen eines Patriarchen Kallistos von Konstantinopel ist im Chilandarkloster (cod. 8) ein Homiliar mit 52 Homilien und Didaskalien erhalten. Drei weitere Reden überliefert der Vind. th. gr. 279 (15. Jahrhundert). Es scheint sicher daß es sich dabei um unseren Kallistos und nicht um den zweiten seines Namens handelt. Der cod. Chilandar scheint der einzige umfassende Überlieferungszeuge zu sein. Das Kirchenjahr scheint nur mit sechs Homilien vertreten zu sein, während sich die übrigen mit verschiedenen Materien befassen. Das Homiliar wurde auf Befehl des Petrus Moghila 1637 ins Russische übersetzt”. [= Sub numele unui patriarh Calist al Constantinopolului s-a păstrat în mănăstirea Hilandar (cod. 8) un Omiliar cu 52 de omilii și didascalii. Alte trei cuvântări păstrează manuscrisul Vind. th. g. 279 (secolul 15). Pare sigur că ele aparțin lui Calist al nostru și nu celui de al doilea cu numele său. Codicele de la Hilandar pare a conține unica mărturie despre această tradiție. Cu anul bisericesc se pare că nu au legătură decât șase omilii, întrucât celelalte conțin alt material. Omiliarul a fost tradus din ordinul lui Petru Movilă în rusește, în anul 1637].

Dimitrios Gonis a procedat la comparația conținutului tipăriturii kievienne din 1637 cu codicele de la Hilandar arătând că nu este nicio legătură între ele! El a lămurit totodată modul în care s-a ajuns ca numele patriarhului Calist să apară pe versiunea slavă a „Evangheliei învățătoare”:

„Traducerea slavă a *Evangheliei învățătoare* a fost editată prima oară în anul 1569 la

II. De la mit la realitate: *Omiliarul patriarhal din Constantinopol* – primul (în ordinea vechimii) dintre izvoarele *Cărții românești de învățătură*

A existat în cultura bizantină a secolului al XIV-lea o colecție foarte răspândită de texte omiletice (alcătuită din texte ale mai multor autori, mai ales din Sfântul Ioan Hrisostom), selecția și îmbinarea lor fiind atribuită, în copiile manuscrise în care a ajuns până la noi, la patru patriarhi, așa cum a stabilit Albert Ehrhard în monumentală sa lucrare *Überlieferung und Bestand der hagiographischen und homiletischen Literatur der griechischen Kirche von Anfangen bis zum Ende des 16. Jahrhunderts*, în volumul III, Leipzig, 1939-1941, fascicula 4, paginile 559-598¹¹.

A. Ehrhard a numit această colecție *Omiliarul patriarhal din Constantinopol* (Der Patriarchal-Homiliar von Konstantinopel) și i-a înregistrat toate manuscrisele în care ni s-a păstrat. În ele apar ca autori patriarhii Ioan IX Agapetos „tou Halkidonos” (1111-1134), Ghermanos II (1222?-1240), Ioan XIII Glykis (1316-1329), Ioan XIV Kalekas (1334-1347) în manuscrisul de la București și Filotei Kokkinos (1353-1354, 1364-1374). **Daș niciodată Calist!**

A. Ehrhard a stabilit și structura acestei colecții, fără a identifica însă pe autorii textelor respective:

A. Predicile de la „Duminica Vameșului și Fariseului” până la Sâmbăta lui Lazăr” și „Duminica Floriilor” în număr de 11.

B. Predicile la Duminica Paștilor, a Tomei, a Mironosițelor, a Slăbănogului, a Samarinenicii, a Orbului din naștere, a Sfinților Părinți de la Sinodul I Ecumenic, până la Duminica coborării Sfântului Duh (a Rusaliilor) inclusiv. Adică în total 8 omilii.

C. Predicile celor 32 de duminici de peste an, începând cu „Duminica Tuturor Sfinților” (întâia după Rusalii) și până la „Duminica a 32-a, a lui Zahau vameșul”. În manuscrisul folosit de autorul german acestea apar numerotate după Evanghelia tâlcuită și anume: de la 1 la 17 pentru *Evanghelia lui Matei* și din nou de la 1 la 15 pentru *Evanghelia lui Luca*. În total sunt 32.

Albert Ehrhard adaugă, marginal, o numerotare proprie, care începe de la

Zabludovo. A doua și a treia ediție s-au tipărit la Vilno în 1580 și 1595. Dar în a patra ediție, care a fost tipărită în 1606 în orașul Krilos, s-au introdus unele îndreptări în traducere și aceeași culegere (съштата сбирка) a fost atribuită patriarhului Constantinopolului Calist. Nu cunoaștem cauzele ce i-a împins pe alcătuitoarii ediției din 1606 să atribuie patriarhului Calist redactarea *Evangheliei învățătoare*” (p. 49).

¹¹ Această lucrare se găsește în București numai în Biblioteca Facultății de Teologie „Patriarhul Justinian”, din Strada Sfânta Ecaterina nr. 2.

1 (*Duminica vameşului şi fariseului*) şi ajunge la 51 o dată cu „*Duminica lui Zaheu*”.

După această „paradigmă”, stabilită de învăţatul german, mai urmează încă şase texte:

– nr. 52. κυρ. πρὸ τῆς ὑψώσεως – *Duminica dinaintea Înălţării Sfintei Cruci* (Ioan, 3, 13-17);

– nr. 53. κυρ. τῶν προπατόρων – *Duminica Sfinţilor Strămoşi*, pentru care adaugă în paranteză: Luca, 14, 16-24;

– nr. 54. *Duminica dinaintea Naşterii lui Hristos*, sau a Sfinţilor Părinţi după trup ai Domnului, în care se citeşte Evanghelia de la Matei, 1, 1-25, cu genealogia Mântuitorului;

– nr. 55. *Duminica de după Naşterea lui Hristos*;

– nr. 56. κυρ. πρὸ τῶν φώτων (*Duminica dinaintea Botezului sau a Luminii*) şi

– nr. 57. *Duminica după Botez*, sau „după Lumină” (μετὰ τὰ φῶτα).

Ele sunt copiate în manuscrise după încheierea celor 32 de duminici de peste an. Se dă pentru fiecare şi incipitul.

Sunt inventariate manuscrisele cunoscute din această colecţie şi clasificate după numele patriarhului căruia i se atribuie. Primul înregistrat este chiar **manuscrisul grec 500 al Bibliotecii Academiei Române**, descris de Litzica în al cărui catalog este 599 (500), numărul din paranteză reprezentând cota din Biblioteca Academiei Române. La Litzica **titlurile** sunt însoţite în cea mai mare parte şi de traducerea lor în limba română şi sunt numerotate de autorul catalogului de la 1 la 61. Dar Albert Ehrhard atrage atenţia că dincolo de nr. 56 (*Omilia din duminica de după Botez*) celelalte titluri „mit dem Homiliar nichts zu tun haben” [nu au nimic de-a face cu *Omiliarul*] (p. 56). Este adevărat, dar textele respective sunt:

1. A sfântului nostru părinte Ioan Hrisostom, arhiepiscopul Constantinopolului, *Cuvântare la sfânta Lunea Mare*. Inc.: Ὁφθαλμοὺς μὲν ὁρῶν
2. [acelaşi] *Cuvântare la sfânta Marţea Mare*. Inc.: Ὅταν τὸ εὐδαπάνηστον
3. [acelaşi] *Cuvântare la sfânta Miercurea Mare*. Inc.: Σήμερον ὁ Φαρισαῖος
4. *La sfânta Joia Mare, cuvântare la spusa apostolică care zice: eu am primit de la Domnul*. Inc.: Εἰ ὅντως ἀγαπητέ (sfârşitul lipseşte).

Prin urmare, copistul acestui manuscris (de verificat dacă şi al altora!) a sesizat marea lacună a *Omiliarului patriarhal*, care nu avea niciun text pentru **Săptămâna Mare**, dând după *Duminica Floriilor* pe cel din *Duminica Paştelui*, şi a completat-o cum a socotit de cuvinţă, copiind cele de mai sus. Vom vedea cum Mitropolitul Varlaam va umple la rândul său această lacună.

Manuscrisul grec 500 B.A.R., datorită căruia putem avea acces şi în ţara noastră la textul original al „*Omiliarului patriarhal*”, este datat de Constantin Litzica din „secolul XIV/XV”, fără a exista în cuprinsul lui vreo însemnare care să ajute această datare. Confruntat cu „canonul” lui Albert Ehrhard, constatăm că în privinţa textelor pentru cele de până la a 32-a duminică din an diferenţe apar la numărul 11 (în B.A.R. 500 figurând pentru „*Duminica Floriilor*” un text de Ioan Hrisostom, cu incipitul Ἡδὴ τῆς πνευματικῆς); la nr. 19 (în „*Duminica Rusaliilor*”, unde avem alt incipit, dar textul la care se trimite în Evanghelia după Ioan este acelaşi); la nr. 26 („*Duminica a şaptea după Rusalii*”, cu Evanghelia de la Matei 9, 24-35. Litzica dă ca incipit textul evanghelic, de unde diferenţa. Vezi mai departe explicaţia, la p. 21). La nr. 33 („*Duminica a 14-a*”, aceeaşi situaţie) şi la nr. 37 („*Duminica a 18-a*”, din nou aceeaşi situaţie). În total sunt **cinci** texte din descrierea lui Litzica având alt incipit, dintr-un total de 51. **Dar textele însele nu diferă**, cu excepţia celui de la Florii.

În manuscrisul nostru toate duminicile de peste an apar numerotate **chiar din titlul lor**, care se încheie invariabil cu menţionarea duminicii în care se citeşte omilia respectivă: „*Duminica întâia*”, „*Duminica a doua*” etc. până la a „*Treizeci şi doua*”.

În privinţa ultimelor şase texte, care urmează celor 32 de săptămâni, numerotate de Ehrhard 52-57, constatăm că din ms. 500 B.A.R. lipseşte *Duminica protopărinţilor* cu Evanghelia de la Luca 14₁₆₋₂₄.

Pentru primul text, *Duminica dinaintea înălţării Sfintei Cruci* (în ms. grec. 500 B.A.R. paginile 859-873, numerotarea mecanică fiind pe pagini nu pe file) constatăm o diferenţă între incipitul de la Ehrhard şi cel de la Litzica: καὶ πρότερον μὲν παρὰ τῇ παλαιᾷ γραφῇ κατὰ διαφόρους οἰκονοµίας καταβῆναι ὁ Θεὸς la primul şi Εἶπεν ὁ Κύριος la Litzica. **Diferenţa a rezultat din faptul că primul l-a luat din textul comentariului, iar Litzica din pericopă. Dar este acelaşi text**, publicat de Gretser în lucrarea *De Cruce. Opera omnia* 2 (1734), p. 197-203 după un manuscris de la Viena în care este atribuit lui Ioan al Calcedonului. Acest text a fost tradus în slavonă şi tipărit în 1569 la Zabludovo, de unde a fost tradus în *Cartea cu învăţătură* a lui Coresi, în 1581 (Ed. Puşcariu-Procopovici, p. 460-466).

Probleme pune al doilea text de la Ehrhard, *Duminica sfinţilor strămoşi ai Domnului*, cu pericopa din Luca 14₁₆₋₂₄, pentru care Ehr. dă incipitul Οἱ μὲν παλαιοὶ ἐκεῖνοι καὶ πρὸ τοῦ νόμου θεῖοι ἄνδρες. Un text pentru această duminică nu găsim în manuscrisul de la B.A.R. unde textul următor este la *Duminica dinaintea naşterii lui Hristos* sau *A sfinţilor Părinţi după trup ai Domnului* (paginile 873-899) când se citeşte Evanghelia de la Matei 1₁₋₂₅ cu genealogia

Mântuitorului. Pentru acest al treilea text la Ehrhard găsim incipitul 'Ο θεῖος ἀπόστολος καὶ εὐαγγελιστῆς Ματθαῖος πρῶτος, pe când în ms. 500 B.A.R. avem la început exact incipitul dat de Ehrhard pentru textul anterior, adică Οἱ μὲν παλαιοὶ ἐκεῖνοι καὶ πρὸ τοῦ νόμου θεῖοι ἄνδρες. Nu putem explica această diferență de incipituri.

În ms. 500 B.A.R. **al treilea text** (la paginile 899-914) este cel de-al doilea la Ehrhard: *Duminica după nașterea lui Hristos*, cu incipitul Τοὺς μάγους ὁ Θεὸς πρῶτον δι' ἀστέρος εἰς τὴν πίστιν ἐχειραγώγησε, iar în ms. 500 B.A.R. (și la Litzica) Ἀναχωρήσαντων τῶν μάγων ἰδοὺ ἄγγελος... care din nou aparține pericopei despre fuga în Egipt și începe cu avertizarea îngerului dată sfântului Iosif. Incipitul lui Ehrhard este din nou luat din textul comentariului și-l găsim pe pagina 900 primele două rânduri. **Deci este iarăși vorba de același text înregistrat, însă cu două incipituri diferite.**

Pentru cel de-al cincilea text la Ehrhard și al patrulea în ms. 500 B.A.R., adică la *Duminica dinaintea Sfântului Botez* (paginile 914-925) la Ehr. avem Τὸν ὕστερον καὶ τελευταῖον τῶν προφητῶν Ἰωάννην τὸν πρόδρομον iar la Litzica (după începutul textului în ms. 500 B.A.R.) Ἀρχὴ τοῦ Εὐαγγελίου Ἰησοῦ Χριστοῦ υἱοῦ τοῦ Θεοῦ, ὡς γέγραπται ἐν τοῖς προφήταις. Cele extrase ca incipit de Ehr. se găsesc câteva rânduri mai jos (rândurile 8 și 9). **Deci se repetă situația precedentă, fiind vorba de același text, înregistrat cu incipituri diferite.** Pentru ultimul, *Duminica de după Botez*, chiar și incipiturile coincid.

Cu excepția primului, niciunul din aceste texte nu a mai fost preluat în Cartea cu învățătură a lui Coresi.

Așa cum am mai spus, din ms. grec 500 B.A.R. Vasile Grecu a editat în original și a tradus **integral** omiliile 1-4, 6, 8, 9, 10, spre a demonstra identitatea lor cu textul din cartea lui Coresi. A sărit peste a 5-a, întrucât era la prima duminică din Postul Mare, „A Ortodoxiei”, și nu se găsea la Coresi, și a dat numai fragmentar pe a 7-a, întrucât ea se afla publicată integral în Migne PG 150, col. 263-280, însoțită de traducerea latină.

A publicat numai fragmente din „Omilia de Paște” atribuită Sfântului Ioan Hrisostom, integral predica la Duminica Tomei, și din nou fragmente din cele la „Duminica Mironosițelor”, a Slăbănogului, a Samarinenței, a Orbului, a Celor 318 părinți de la Niceea, a Rusaliilor, reproducând din nou integral pe cea din primele 32 de peste an, a „Tuturor sfinților”, cu care s-a oprit.

Majoritatea dintre aceste omilii se află și între cele 14 prezente în versiunea slavă din ms. 148 B.A.R.

VERSIUNEA SLAVONĂ, AMPLIFICATĂ, A OMILIARULUI PATRIARHAL

„Omiliarul patriarhal” păstrat și în ms. grec 500 B.A.R. a fost tradus cel mai târziu în primul deceniu al secolului al XV-lea în limba slavonă.

Această traducere a fost găsită în mai multe copii, între care una – parțială – se păstrează în ms. slav 148 B.A.R., f. 57^r-109^r, cu predicile de la „Duminica Vameșului și Fariseului” până la „Duminica Tomei”. După cum am arătat, șase dintre textele acestei traduceri au circulat și izolat, incluse în alte culegeri de omilii și atribuite fără niciun temei patriarhului Calist.

Descrierea completă a versiunii slavone a „Omiliarului patriarhal” a fost dată în 1859 de A.V. Gorski și N.I. Nevostuev în cartea lor *Descrierea manuscriselor din Biblioteca sinodală din Moscova*, din care un exemplar ce a aparținut lui B.P. Hasdeu se află la B.A.R. cota II 44740.

În tomul II, fascicula a 2-a, Moscova, 1859, paginile 657-669 găsim descrierea **manuscrisului 209 (fost 67) din secolul XVI, în care se păstrează integral această traducere.** Descrierea este însoțită cu prețioase informații ale autorilor catalogului, prima fiind raportarea textului slav la **manuscrisul grec 164** din Biblioteca din Torino, manuscris descris în *Codices manuscripti bibliothecae Regii Taurinensis Athenaei*, Pars 1, complectens hebraicos et graecos, Torino, 1749, de Jos Pasinus, Ant. Rivautella et Fr. Berta.

Acest manuscris aparține familiei ce atribuie colecția patriarhului Filotei și A. Ehrhard l-a înregistrat la p. 583: **Taurin gr. 164 (C VI 10)**, cu mențiunea „Die Überschrift lautet wie in dem Exemplar b” (inscripția sună ca în exemplarul b) exemplar înregistrat mai înainte la p. 581. Acolo, ea are următorul titlu:

Διδασκαλῖαι ἀπὸ διαφόρων ἐλλογίμων ἀνδρῶν ἀπὸ τε τοῦ Χρυσσοστόμου καὶ ἐτέρων εἰς τὰ κατὰ κυριακὰς ἀναγινωσκόμενα ἅγια εὐαγγέλια συλλεγεῖσθαι παρὰ κυροῦ Φιλοθέου ἀρχιεπισκόπου Κ/πόλεως [**Învățături ale diferiților bărbați însemnați, dintr-ale lui Hrisostom și ale altora, care se citesc în zilele de duminică la Sfânta Evanghelie, adunate de către domnul Filotei, arhiepiscopul Constantinopolului**].

Conform acestui titlu, A.V. Gorski și N.I. Nevostuev conchideau: „După mărturia **manuscriselor grecești, această culegere de învățături aparține patriarhului Constantinopolului Filotei**, și în titlurile copiilor grecești se vorbește deschis că este compusă din învățăturile a diverși Părinți, în special ale lui Hrisostom”.

Albert Ehrhard va constata însă, peste opt decenii, că autorii cărora li se atribuie culegerea sunt mai mulți, nu doar Filotei.

Titlul versiunii slave din ms. 209 este Ποσχηνα избрана ω(т) сѣго

ев(ѣ)ліа и ѡ(т) мнѡгыѣхъ бж(ѣ)твенны(хъ) писаній. гл҃ема ѡ(т) архіерѣа изъ оустъ въ всакою н(д)лю. на поученіе хр(ѣ)тоименитымъ людемъ или прочитаема. такоже и на г(ѣ)дскыа праз(д)ники(х) и на избранны ѣтыѣхъ. Преложена(ж) ѡ(т) греческа(го) языка, на рѣскыа книги в лѣтѡ «Сѡна индикта аї. [Învățături alese din Sfânta Evanghelie și din multe dumnezești scrieri, care se rostesc pe gură de către arhieriei în fiecare duminică spre învățătura oamenilor creștini, sau se citesc. De asemenea și la sărbătorile domnești și la sfinții aleși. Tradusă din limba grecească în carte rusească în anul 6851 (1343) indictionul 14.]

Confruntând descrierea manuscrisului 209 (care e însoțită, așa cum am spus, și de raportarea fiecărui text la manuscrisul grec de la Torino), cu „canonul” stabilit de Albert Ehrhard și cu ms. 500 B.A.R., precum și cu textele din ms. 148, se constată că incipiturile furnizate de aceste surse coincid întru totul pentru primele zece titluri, din *Omiliar*, până la „Dumineca Floriilor”.

Pentru aceasta din urmă, textul din 500 B.A.R. se deosebește atât de cel din A. Ehrhard cât și de Taurin 164. La rândul-i, acesta din urmă este deosebit față de celelalte două, dar identic cu versiunea slavă, ceea ce aduce o primă dovadă că traducerea slavă s-a făcut după un manuscris din grupa celor ce-i atribuiam culegerea lui Filotei.

Dovada categorică ne-o dă textul din „Lunea după Paște”. Acest text este absent chiar și din „canonul” lui A. Ehrhard și lipsește de asemenea din B.A.R. 500 (unde găsim însă copiat textul hrisostomic despre Lunea din Săptămâna Mare), dar este prezent în versiunea slavă (inclusiv în B.A.R. 148) și în Taurin 164!

Pentru Dumineca Paștelui textul este identic în toate.

Pentru „Duminica Tomii” – ultima din cele 14 texte din B.A.R. 148 – identitatea este din nou deplină, atât între cele trei manuscrise grecești cât și cu cele două slavone.

La „Duminica Mironosițelor” absentă din 148 ne-am servit de copiile din ms. slav 156 B.A.R., f. 174-178^v și ms. slav. 345 B.A.R., f. 215^v-220, constatând doar o mică deosebire între incipitul slav din aceste manuscrise și 209 și anume în loc de и сѣа оубо днешняа неделя apare и настожцаа. Dar este același text.

Toate cele 14 texte din ms. 148 B.A.R. aparțin deci traducerii slavone a „Omiliarului patriarhal” în care nici un text nu apare atribuit lui Calist, nici în manuscrisele grecești și nici în versiunea slavonă din Sinodal 209 și 148 B.A.R.!

A.V. Gorski și N.I. Nevostruev notează că „În unele copii ale traducerii slave din aceste învățături se spune că a fost tradusă în anul 6915 (1407)” ceea ce le

pare mai aproape de adevăr, având în vedere că Filotei a devenit patriarh abia în 1354. Manuscrisul slav 148 B.A.R., de la mănăstirea Neamțu a fost datat de P.P. Panaitescu în *Manuscrisele slave din Biblioteca Academiei R.P.R.*, vol. I, București, Editura Academiei, 1959, p. 188 din secolul XV, iar de Iațimirski în *Славянские и русские рукописи румынских библиотек*, Sanktpeterburg, 1905, p. 734 de la sfârșitul secolului XIV.

* * *

Așa cum se prezintă în ms. 209 al Bibliotecii Sinodale din Moscova și în alte câteva copii consemnate la numerele următoare ale catalogului, **versiunea slavonă a Omiliarului patriarhal din Constantinopol apare într-o structură amplificată de către traducătorii slavi.** Aceștia au împărțit lucrarea în două secțiuni.

Prima a fost rezervată omiliilor de la „Duminica Vameșului și Fariseului” la „Duminica Cincizecimii” sau a Rusaliilor, urmate de cele 32 de duminici de peste an, începând cu „Duminica Tuturor Sfinților” (prima după Rusalii).

A doua (începând de la fila 362) conține textele pentru „Sărbătorile domnești”, la care în titlu și în sumar se adaugă și **praznicele sfinților mari.** Dar avem surpriza să nu găsim nicăieri texte consacrate acestor sfinți, literatura hagiografică lipsind cu desăvârșire din colecția atribuită celor patru patriarhi, lacună pe care nici alcătuitoarii variantei slave nu o umple.

Toate textele părții întâia având numărul de ordine chiar în titlul lor, nu sunt numerotate și de autorii catalogului. Aceștia se mulțumesc să indice numai ordinea din ms. Taurin căruia îi corespunde.

Confruntând incipiturile în slavonă cu cele grecești din descrierea lui A. Ehrhard constatăm – așa cum spuneam – că ele coincid până la „Sâmbăta lui Lazăr” inclusiv (Slovo 10).

Pentru *Dumineca Floriilor* (fără „Slovo” în titlu, dar fiind socotit 11) avem altul, care este dat și în grecește de autorii catalogului: „Καὶ σήμερον ἡμῖν ἡ τῶν εὐαγγελικῶν φρεάτων ἀναβλύζει πηγὴ.”

În ms. grec 500 B.A.R. este de asemenea alt text, din Hrisostom, cu incipit “Ἡδὴ τῆς πνευματικῆς.

Pentru Săptămâna Mare nu avem niciun text. După *Dumineca Floriilor* urmează „Sfânta Duminică a Paștilor. Cuvântul 12”, cu textul celebru atribuit Sfântului Ioan Hrisostom.

Pentru Săptămâna Luminată avem textul din „Sfânta și Marea Luni” care

fixează identitatea originalului grec tradus, întrucât el nu se află decât în culegerea atribuită patriarhului Filotei.

Este urmat de textul pentru *Duminica Tomii* numerotat „Cuvântul 14”, deci cel anterior a fost socotit 13, chiar dacă nu apare cu număr în titlu.

Următorul (notat cu litere: СЛОВО ПАТРОЕНΑΔΕΣΕΤ) este la *Duminica Mironosițelor*, după care avem 16 (tot cu litere), la *Duminica Slăbănogului*, 17 (cu cifră) la *Duminica Samarinenței* și 18 (tot cu cifre) la *Duminica Orbului*.

Absolut toate incipiturile slave sunt identice cu cele din originalul grecesc, conform paradigmei lui Ehrhard, evident afară de Lunea Mare care nu este în această paradigmă.

În manuscrisul *Bibliotecii Sinodale*, între textele din prima parte este introdusă și o cuvântare a autorului rus **Kiril din Turov (1130-1182)** cel supranumit „Gură de Aur al Rusiei” și viitorul episcop al orașului natal, căruia i se atribuie o mulțime de scrieri, dintre care numai opt din cuvântări la sărbători sunt sigure. Între acestea se numără și cea intitulată „A lui Kiril nevrednicul monah. Cuvânt la înălțarea Domnului în joia din a 6-a săptămână după Paște. Despre arătările (demonstrațiile = ukazanii) prorocilor și despre învierea întregului neam al lui Adam din iad” prezentă în ms. 209. Ea nu este numerotată, și nu întrerupe numerotarea celor traduse din grecește.

Apare între Cuvântul 18 la „Duminica Orbului din naștere” (a 6-a după Paști) și 19 (la „Duminica Sfinților Părinți de la Niceea).

Introducerea acestei predici aparținând celui mai celebru orator bisericesc rus din epoca veche în componența colecției bizantine demonstrează că este opera cărturarilor ruși și a intrat în alte culturi din aria bizantino-slavă, inclusiv în cultura română, din cultura rusă veche. În schimb, cele șase predici atribuite lui Calist fără să fie ale lui s-au tradus și introdus încă din culegerile sud-slave.

În continuare avem *Dumineca Sfinților Părinți de la Niceea* (slovo 19), din nou cu același incipit.

Pentru Rusalii (slovo 20), la Ehrhard 19, avem incipitul Τρεῖς ἑορτὰς ἑώρταζον οἱ Ἰουδαῖοι (cu care începe *tâlcul*) și cu trimitere la Ioan 7³⁷⁻⁵² și 8¹². În notă se află explicația: „Diese Homilie hat kein Prooemium. An ihren Spitze steht der Anfang der Perikope, an den sich die Erklärung anschließt. Dasselbe gilt für die Homil. [Această omilie nu are proimion. În fruntea ei stă începutul pericopei, la care este alipită tâlcuirea. Același lucru este valabil pentru omiliile...] 20, 26, 33, 37, 52, 55 und 56”. Adică pentru „Duminica Tuturor Sfinților” [20] (Εἰς μαρτύριον προτρέπει τοὺς μαθητὰς ὁ Κύριος), „Duminica a 7-a” [26] (Μαθεὶντες οἱ τυφλοὶ, περὶ ὧν θαυματουργεῖ ὁ Κύριος, καὶ πιστεύσαντες), a

14-a [33] (Ἄνθρωπος βασιλεὺς λέγεται ὁ Θεὸς καὶ πατήρ, νυμφίος δὲ ὁ υἱὸς καὶ λόγος αὐτοῦ), a 18-a [37] (prima după Evanghelia lui Luca la Ehrhard, Εἰς τὴν λίμνην Γεννησαρὲτ παραγίνεται ὁ Κύριος, ἵνα καὶ τοὺς ὄχλους διδάξῃ) și pentru trei dintre cele 6 care urmează după ciclul de 32: πρὸ τῆς ὑψώσεως, (Ehr. 52) μετὰ τὴν Χριστοῦ γέννησιν (Ehr. 55) și πρὸ τῶν φώτων (Ehr. 56). **Cele 6 texte adăugate se regăseau în Codicele Taurin și de aceea au fost traduse și incluse în versiunea slavă a Omiliarului patriarhal, în partea a doua, la numerele 4, 10, 11, 13, 15, 17.**

În ms. 500 B.A.R. (p. 346) cu titlul (în traducerea Litzica) avem *Omilie după sfânta Evanghelia a lui Ioan, citindu-se în Duminica Sfințelor Rusalii*, cu inc.: Τῇ ἐσχάτῃ ἡμέρᾳ.

În versiunea slavă manuscrisă și în tipăritura din 1569 de la Zabludovo găsim aceeași situație, așa cum ne lasă să deducem și descrierea lui Gorski și Nevostruev, unde de fiecare dată **la aceste titluri incipitul propriu-zis este precedat și de primele cuvinte ale pericopei**, întrucât ele „stau în frunte” cum spune Ehrhard, fiind urmate de tâlc. **Dar nu găsim integral pericopele evanghelice, din care doar începutul se dă.**

După inovația brașovenilor, **care în 1581 au introdus integral pericopele evanghelice la care se referă tâlcul** (afară de duminicile pe care le-au omis, începând cu prima din post, a Ortodoxiei), la fel s-a procedat și în reeditările ucrainene, până la cea din 1637 a lui Petru Movilă. Găsim aici la duminicile respective **pericopele întregi**, la paginile: 319, 320, 337-338, 412, 493-494, 545-546, iar pe cele 5, din partea a doua a versiunii slave, la paginile ce se vor consemna mai departe.

Urmează **cele 32 de duminici**, începând cu „A Tuturor Sfinților” (slovo 21), notată 20. Incipitul e din nou identic, și este dat cu cuvintele din Evanghelia, din motto-ul arătat mai sus.

Duminica a 2-a (slovo 22) are același incipit.

Duminica a 3-a (slovo 23) idem.

Duminica a 4-a (slovo 24) idem.

Duminica a 5-a (slovo 25) idem.

Duminica a 6-a (slovo 26) are incipitul елицы оубо пчелномѹ трѹдолюбѣю, и любовстроєнію бѣолѣпно подоватца care coincide cu Ehrhard: Οἱ τῶν μελισσῶν τὸ φιλόπονον καὶ φιλεργὸν ἐκμιμούενοι, dar autorii catalogului atrag atenția că въ филотеовомъ собраніи иначе начинается, но у Ксифилина то же начало. La Filotei (adică Taurin 164) **avem deci alt incipit**, dar acesta, din versiunea slavonă, s-ar afla în Omiliarul lui Xifilin. Și Ehrhard trimite spre comparație la Hom. I, nr. 30, p. 527, care este omiliarul lui Xifilinos, unde găsim

într-adevăr acest incipit. De reținut că și în ms. grecesc 599 (500) B.A.R. găsim tot acest incipit (vezi Litzica, p. 281).

Duminica a 7-a (slovo 27), a doua din cele semnalate de Ehrhard, are din nou incipitul completat cu textul evanghelic: **ВЪ ВРЕМѦ ѠНО, МИМОХОДѦЩУ ІС҃У.** Urmat de textul tâlcului: **ОУВѢДѢВШЕ СЛѢПЦЫ Ѡ ЧЮДЕСѢХ.**

Duminica a 8-a (slovo 28), același incipit. Se trimite de autorii catalogului și la Xifilinos. La fel și Ehrhard.

Duminica a 9-a (slovo 29), același incipit.

Duminica a 10-a (slovo 30), același incipit.

Duminica a 11-a (slovo 31) același incipit.

Duminica a 12-a (slovo 32) același incipit. Ehrhard trimite și la Hom. I, nr.

37.

Duminica a 13-a (slovo 33) același incipit.

Duminica a 14-a (slovo 34) din nou incipitul este dat cu textul evanghelic, după care urmează al tâlcului: **ЧЛКЪ ЦРЬ НАРИЦАЕТСА БГЪ И Ѡ(Т)ЦЪ.**

Duminica a 15-a (slovo 35) același incipit.

Duminica a 16-a (slovo 36) același incipit.

Duminica a 17-a (slovo 37) același incipit.

Cu aceasta se termină duminicile în care se citesc pericopele Evangheliei după Matei și încep cele din Evanghelia după Luca. În „canonul” lui Ehrhard sunt numerotate din nou de la „duminica 1” până la duminica a 15-a. În versiunea slavonă numerotarea continuă:

Duminica 18 (Ehrhard 1) slovo 38. Din nou incipitul redă începutul pericopei evanghelice: **ВЪ ВРЕМѦ ѠНО СТОЛШЕ ІС҃ ПРИ ЕЗЕРѢ ГЕНИСАРЕ(Т)СТѢМЪ...** după care este textul tâlcului: **НА ЕЗЕРО ГЕНИСАРЕ(Т)СКОЕ ПРИХОДИ(Т) ГЪ.** La această predică se trimite spre a fi citită și la prăznuirea Sfinților Petru și Pavel.

Duminica 19 (Ehrhard 2) slovo 39. Același incipit.

Duminica 20 (Ehrhard 3) slovo 40. Același incipit.

Duminica 21 (Ehrhard 4) slovo 41. Același incipit.

Duminica 22 (Ehrhard 5) slovo 42. Același incipit.

Duminica 23 (Ehrhard 6) slovo 43. Același incipit.

Duminica 24 (Ehrhard 7) slovo 44. Același incipit.

Duminica 25 (Ehrhard 8) slovo 45. Același incipit.

Duminica 26 (Ehrhard 9) slovo 46. Același incipit.

Duminica 27 (Ehrhard 10) slovo 47. Același incipit.

Duminica 28 (Ehrhard 11) slovo 48. Același incipit.

Duminica 29 (Ehrhard 12) slovo 49. Același incipit.

Duminica 30 (Ehrhard 13) slovo 50. Același incipit.

Duminica 31 (Ehrhard 14) slovo 51. Același incipit.

Duminica 32 (Ehrhard 15) slovo 52. Același incipit.

Cum se constată, prima parte din versiunea slavonă a „Omiliarului patriarhal” se acoperă întru totul cu „canonul” stabilit de Ehrhard și cu conținutul manuscrisului de la Torino, cu excepția unui singur text ce are alt incipit decât în manuscrisul Taurin, dar același ca în descrierea lui Ehrhard, și cu cel pentru **Lunea din Săptămâna Luminată**, absent din „Canonul” lui Ehrhard.

Alta este situația părții a doua, pentru care sunt de căutat alte originale folosite de alcătuitoarii acestei culegeri. În ea au intrat însă cinci din cele șase texte care urmau în „canonul” lui Ehrhard și au fost găsite în manuscrisul Taurin tot după cele 32 de duminici. Dar restul de 20 titluri care apar în partea a doua au fost luate din alte izvoare grecești.

Pentru textele din partea a doua nu mai avem nicio numerotare și nu au dat vreuna nici alcătuitoarii descrierii, așa încât o stabilim noi, pentru a putea reda pe scurt și conținutul acestei părți.

1. *Luna septembrie în prima zi.* Inc. **Всегда оубо блгымъ поучати(с) должны есмы братіе.**

2. *În aceeași zi învățătura.* Inc. **Іако(ж) бо в крравле(х) сплщн самопомавно вѣтромъ носими сѹтъ.** Este singura pe care o găsim în *Cazania* lui Petru Movilă, cu pericopa Luca 4₁₆₋₂₂, care a fost pusă întâi în cartea lui Coresi, unde este tot singura din cele trei. În *Cazania de la Zabłudovo* sunt toate trei, dar fără pericope.

3. *În aceeași zi învățătura.* Inc. **Многыя и различниа нравы далъ є(ѣ) Бгъ намъ.** Se remarcă asemănările cu incipitul de la duminica a 29-a.

4. *Învățătura din duminica dinaintea înălțării Crucii* (în „Canonul” lui Ehrhard este primul dintre cele 6 texte adăugate. Are corespondent în Taurin): **Рече гъ никто(ж) взыде на нѣѡ... И прежде оубо въ древнѣмъ писаніи.** Gorski și Nevostruev trimit „la Filotei Inv. 39”. Vezi incipitul grecesc la p. 13.

Într-adevăr, „поуч nr. 39” nu există între cele corespunzătoare pentru prima parte. La „Slovo 37” din „duminica 17” se dă corespondentul 38 din Taurin după care avem „Slovo 38” la „duminica 18”, cu corespondentul у Филот, поуч 40. Acest text a fost deci extras și tradus din colecția atribuită lui Filotei spre a fi plasat la „Duminica dinaintea ridicării Sfintei Crucii”. Apare în *Cazania de la Zabłudovo* cu cele două rânduri ale începutului pericopei din Evanghelia lui Ioan 3₁₃₋₁₇ urmate de indicația **то(а)** (prescurtarea de la **толкованіе**), dar fără restul pericopei, la fel ca în celelalte cazuri indicate de Ehrhard. La Coresi

apare pericopa întreagă și la fel în *Cazania* lui Movilă (p. 763), unde însă găsim la 8 septembrie *Învățătura la Nașterea Preasfintei Doamnei noastre de Dumnezeu Născătoarea și Pururea fecioarei Maria*, absentă în *Zabludovo*.

5. În aceeași lună în a 14-a zi. *Învățătura la Înălțarea Cinstitei și de viață făcătoarei Cruci*. Inc.: Красный дѣнь и свѣтлы(и) праз(д)никъ. La Coresi acest text lipsește. La Movilă nu are pericopă.

6. Luna octombrie în ziua 26. *Învățătura la pomenirea Sfântului mucenic Dimitrie*. Din *Evangelhia de la Ioan*. Inc.: Въ всѣ(х) добродѣтеле(х), боша е(сть) и вышша любовь. Nimic despre sfântul Dumitru. Titlul în *Cazania de la Zabludovo* este „luna octombrie în 26. *Învățătura la pomenirea tuturor sfinților mari mucenici*. *Evangelhie de la Ioan*, Zaceala 52”, și la fel apare la Coresi, unde însă găsim pericopa de la Ioan 15¹⁷⁻²⁷ și 16¹⁻³, ceea ce nu era nici în acest manuscris și nici în tipăritura din 1569. În schimb, găsim aceeași pericopă la Movilă, p. 782-783.

7. Luna noiembrie în ziua întâia. *Învățătura la pomenirea Sfinților Cozma și Damian*. *Evangelhia de la Matei*. Inc.: Въ время оно призва Іс двюнадесятъ оучникъ свои(х)... Добраго пастыра есть, еже мѣр(ѣ)доватица ѡ своихъ овца(х). Nimic despre cei doi sfinți. Lipsește pericopa de la Matei 10¹⁻⁸ din care nu se dă decât începutul, așa cum apare și în *Cazania de la Zabludovo*. O găsim însă întreagă la Coresi și la Movilă, p. 794-795.

8. În a 13 zi. *Învățătura la cel întru sfinți părintele nostru Ioan Zlataust*. *Evangelhie de la Ioan*. Inc.: Речъ гѣ своимъ ученикомъ азъ есмь двер... Дверь себе нарицае(т) гѣ, показаа свою власть. Aceeași situație: doar începutul pericopei de la Ioan 10⁹⁻¹⁵ și nimic despre sfântul Ioan Hrisostom. Pericopa o găsim la Coresi și Movilă, p. 803.

În josul paginii se notează: „Aceasta și spre pomenirea împăratului Constantin”.

9. În ziua 21-a. *Învățătura la vovidenia Preacuratei Stăpânei noastre de Dumnezeu Născătoare*. *Evangelhie de la Luca*. Inc.: въ время оно вѣставши мѣрѣи иде в горы... Радости блговѣщеніе прѣемши пр(ѣ)но два. Aceeași situație. Pericopa Luca 1³⁹⁻⁵⁶ o găsim însă întreagă la Coresi și Movilă, p. 816.

10. *Învățătura la Duminica Sfinților Strămoși*. Inc.: древнии оубо ѡни ниже прѣж(д)е закона вѣстѣнии мѡужи, corespunzând celui de la Ehrhard pentru aceeași duminică: οἱ μὲν παλαιοὶ ἐκεῖνοι καὶ πρὸ τοῦ νόμου θεοὶ ἄνδρες. La Coresi lipsește. În *Cazania* lui Movilă, la fel ca în manuscris și în tipăritura din 1569 nu este pericopa. Textul cuvântării se află la p. 826-836.

11. *Învățătura în Duminica dinaintea Nașterii lui Hristos*, a Sfinților

Părinți. *Evangelhie de la Matei*. Inc.: Бж(ѣ)твеныи ап(ѣ)лѣ і еѡ(ѣ)листъ Матѣи, первын прѣж(д)е другы(х) ап(ѣ)лѣ еѡ(ѣ)листѣ = Θεὸς ἀπόστολος καὶ εὐαγγελιστὴς Ματθαῖος πρῶτος.

Este al treilea din cele 6 texte. Vezi și p. 13. La Coresi lipsește. La Movilă se dă ampla pericopă din Matei 1¹⁻¹⁷ cu genealogia Mântuitorului la p. 837.

12. Luna lui decembrie în 25. *Învățătura la Nașterea lui Hristos*. *Evangelhie de la Matei*. Inc.: Ісѡу рож(д)ышюса въ вифлиимѣ... вифлеимъ нарицае(т)са домъ хлѣбъ. Și aici găsim doar începutul pericopei de la Matei 2¹⁻¹⁰ existentă însă la Coresi și în *Cazania* lui Movilă, p. 852. La Coresi apar în plus versetele 11 și 12.

13. *Învățătura în Duminica de după Nașterea lui Hristos*. *Evangelhie de la Matei*. Inc.: ѡ(т)ше(д)шимъ оубо волсвемъ... Волси оубо прѣж(д)е бѣгъ на вѣрѣ звѣздою приведе = Τοὺς μάγους ὁ Θεὸς πρῶτον δι' ἄστέρος εἰς τὴν πίστιν ἐχειραγώγητε. Vezi și p. 13, spre a constata din nou identitatea cu incipitul dat de Ehrhard.

Este al patrulea din cele șase texte. Nu-l aflăm la Coresi. La Movilă (p. 861) în capăt este ampla pericopă de la Matei 2¹³⁻²³, din care în manuscris nu apare decât începutul.

14. Luna ianuarie în prima zi. *La pomenirea Sfântului părintelui nostru Vasile*. *Învățătura de suflet folositoare monahilor*. Inc.: мѡисѣи ѡ(т) члѣкѣ ѡби оубо богатыства і имѣнїа хвалѣтъ. Nimic despre sfântul Vasile. Nu există la Coresi. La Movilă este același text, fără pericopă evanghelică, dar titlul este mult amplificat: *Luna ianuarie ziua 1. Învățătura la tăierea împrejur a Domnului Dumnezeuului și Mântuitorului nostru Iisus Hristos. Și lauda Sfântului și Marelui Vasile, Episcopul Cezareei* (p. 872). În *Cazania de la Zabludovo* era *La pomenirea celui întru sfinți părintelui nostru Vasile cel Mare, învățătura de suflet folositoare monahilor*.

15. *Învățătura la Duminica dinaintea botezului Domnului*. *Evangelhie de la Matei*. Inc.: Зачало бѡ(ѣ)лїа Іс Хѣа... Послѣднѣгѡ и конечнаго пр(о) рокомъ Іѡанна пр(д)тчю / Τὸν ὕστερον καὶ τελευταῖον τῶν προφητῶν Ἰωάννην τὸν πρόδρομον. Din nou identitatea cu incipitul lui Ehrhard.

Al cincilea text din cele șase. Nu există la Coresi. Petru Movilă dă întreaga pericopă din Marcu 11-8, al cărei început singur este în manuscris, și la fel în *Cazania de la Zabludovo*.

16. În a 6-a zi. *Învățătura la Botezul Domnului nostru Iisus Hristos*. *Evangelhia de la Matei*. Inc.: Бл҃гаго и чл҃колюбнаго б҃га на(ше)го еже на(с) ради оустроенїе. Nu se mai dă începutul pericopei ci doar al tâlcului ei și la fel găsim în *Cazania de la Zabludovo*. La Coresi găsim însă pericopa din Matei 3¹³⁻¹⁷ și la fel la Movilă, p. 892.

17. *Învățătură la Duminică după botez. Evanghelie de la Matei. Inc.: Аще бо и празникъ мимо иде на(с) =* Ei kai ē eortē parēlθεν ἡμᾶς, ἀλλὰ τὸ περὶ ταύτης λέγειν οὐδέποτε παρελεύσεται.

Ultimul din cele șase texte. Nu există la Coresi. La Movilă (p. 905) avem pericopa din Matei 4₁₂₋₁₇. În *Cazania de la Zabłudovo* nu există pericopă. Textul este exact cel din manuscris.

18. *Luna februarie, ziua a 2-a. Învățătură la Întâmpinarea Domnului nostru Iisus Hristos. Evanghelie de la Luca. Inc.: Всакы(и) праз(д)никъ вл(д)чнын торжество, братіе...* La Coresi avem pericopa din Luca 2₂₅₋₄₀ și la fel la Movilă, p. 917. În *Cazania de la Zabłudovo* nu există pericopă.

19. *Luna martie în 25 zile. Învățătură la Bunavestire a Preacuratei stăpânei noastre de Dumnezeu Născătoare și Pururea Fecioarei Maria. Inc.: Краснаго дни и свѣтлаго праздника блговѣщеніа праз(д)ноуюіе...* Nu există la Coresi. La Movilă este același text, dar limba este deosebită de a manuscrisului și de a *Cazaniei de la Zabłudovo*, unde este aceeași limbă ca în ms. 209. Nu este tâlcuită o pericopă ci avem o cuvântare.

20. *Luna aprilie în ziua a 23-a. Învățătură la pomenirea Sfântului mucenic Gheorghe. Evanghelie de la Luca. Inc.: Рече гъ нже исповѣдоуе(т) ѡ мнѣ пре(д) члкъ... Не тѡкмѡ ѡ(т) дша и помышленіа вѣроу ише(т) Хсѣ.* Nimic despre sfântul Gheorghe. Nu există la Coresi și nici la Movilă, dar există în *Cazania de la Zabłudovo*. Este tâlcuirea la pericopa din Matei 10₃₂₋₃₃, dar fără pericopa respectivă la început.

21. *Luna iunie în ziua a 24-a. Învățătură la nașterea Sfântului Ioan Botezătorul. Evanghelie de la Matei. Inc.: Въ праз(д)ники сѣтых и съборѣ(х) вж(с)твеныхъ...*

Pentru 29 iunie, sărbătoarea sfinților Petru și Pavel, nu găsim nici un text. În *Cazania de la Zabłudovo* s-a introdus această trimitere pe care o dăm după Coresi: *Luna iunie, în douăzeci și nouă. Encomionul sfinților apostoli Petru și Pavel caută „Dumineca a optsprezecea”, de la Luca. „În vremea aceia sta Isus lângă ezerul Ghenizaret”. În Cazania lui Petru Movilă o găsim la fel la p. 945, dar cu adaosul albo мца ноемѣра, д нл. Нѡуки посполитоѣ всѣмъ сѣтымъ ’дпхѡмъ. Призвавши Іѡ дванадцати учиниѡв своѣх [sau luna noiembrie, ziua 4. Învățătură despre toți cei doisprezece apostoli: Chemând Iisus pe cei doisprezece ucenici ai săi]. Găsim și la Coresi și la Movilă (p. 932) pericopa din Matei 10₂₋₁₅ despre întrebarea trimisă din temniță prin doi ucenici, dacă este Mesia cel așteptat, sau trebuie așteptat altul, și răspunsul Mântuitorului, cu elogiul făcut Înaintemergătorului.*

22. *Luna august în ziua întâia. Învățătura. Inc.: Г(с)оу нашемѡу Ісѡу Хсѣ*

въ еѡ(г)лн глѡуіу, аше не изліше боудеть правда ваша. Nu există la Coresi dar o găsim la Movilă, p. 946-956.

23. *În a 6-a zi. Învățătură la Schimbarea la față a Domnului nostru Iisus Hristos. Evanghelie de la Matei. Inc.: Всн бо вл(д)чнин праз(д)ницы и вж(с)твеннаа тѡржества.* În Coresi, cu pericopa întreagă, Luca 9₂₈₋₃₆ și la fel la Movilă p. 957. Tâlcul din *Cazania de la Zabłudovo* și dintr-a lui Petru Movilă este același și identic cu al manuscrisului 209. În schimb, la Coresi găsim alt text, deși este aceeași pericopă.

24. *Într-a 15-a zi. Învățătură la Adormirea Preasfintei Stăpânei noastre Născătoare de Dumnezeu și Pururea Fecioarei Mariei. Inc.: Мнѡга и различна торжества и пра(з)дницы члчское житіе оукрашають.* Nu este la Coresi. În *Cazania de la Zabłudovo* avem același text. În Movilă este la p. 971, dar nu este tâlcuirea unei pericope ci din nou o cuvântare. Este același text, cu deosebire de limbă.

25. *Într-a 29-a zi. Învățătură la tăierea capului Sfântului Ioan Înaintemergătorul. Evanghelie de la Marcu. Inc.: Лютѣ оубо е(сть) вѣистиннѣ братіе влѣдны грѣх.* Este ultimul text din Coresi, cu pericopa din Marcu 6₁₄₋₃₀. La Movilă, aceeași pericopă, p. 985, și același text.

La sfârșitul *Cazaniei* lui Petru Movilă mai sunt două texte fără legătură cu restul cărții.

La sfârșitul descrierii, referindu-se la două lucrări bibliografice anterioare, A.V. Gorski și N.I. Nevostuev arată că „această culegere de învățături în traducere slavă a fost tipărită de primii tipografi moscoviți la Zabłudovo, în anul 1569. [...] A doua ediție a fost la Vilno în 1595, fără schimbări. Dar la noua ediție, la Krilos, în 1606, s-au făcut câteva îndreptări în traducere și CULEGEREA ÎNSĂȘI A FOST ATRIBUITĂ PATRIARHULUI CONSTANTINOPOLULUI CALIST, PREDECESORUL LUI FILOTEI.

Zece ani după aceea, Evanghelia învățătoare a fost dată la lumină într-o nouă traducere, în ucraineană. La Moscova ea a fost tipărită în vechea traducere, prima oară în anul 1629 și 1637¹², apoi cu îndreptarea câtorva expresii, în 1652”. (A.V. Gorski și N.I. Nevostuev, *Op. cit.*, p. 667-668).

Traducerea nouă din 1616 de la Evie nu s-a făcut după original, ci din slavonă, de către Meletie Smotrițki. În 1637 ea a fost retipărită la Kiev.

Faptul că în 1606 la Krilos s-au operat unele îndreptări în traducere nu este

¹² Karataev nu înregistrează această tipăritură, din 1637, la Moscova, ci doar pe a lui Petru Movilă la Kiev. Vezi *Хронологическая роспись славянскихъ книгъ, напечатанныхъ кириловскими буквами. 1494-1730*, Sankt Petersburg, 1861, p. 56. O Evanghelie învățătoare este înregistrată la Moscova abia în 1639, vezi p. 60.

desigur lipsit de importanță. Dar ceea ce a devenit hotărâtor pentru viitoarea circulație a cărții și se reflectă în scrisoarea Mitropolitului Varlaam, este atribuirea sa patriarhului Calist, ceea ce în Bizanț nu se întâmplase, numele său lipsind ca urmare și din lista celor patru patriarhi, întocmită de Ehrhard. Dar făcând acest gest editorii din 1606 umpleau în felul lor un gol, întrucât pe coperta tipăriturii de la Zabłudovo nu apărea niciun autor. Ei dădeau totodată curs universalei metode de a atribui unui nume celebru o scriere sau o carte întreagă, spre a-i spori prestigiul. Iar în cazul de față și de a-i asigura succes mai mare pe piața de carte. În decursul timpului, de la celebrul anonim ce-și pusese opera sub numele Sfântului Dionisie Areopagitul până la cărturarii sârbi din veacul al XV-lea, care alegând 11 capitole din cartea „Κατάνοσις” a lui Simeon Monahul, autor din sec. al XI-lea, le trecuseră sub numele Sfântului Ioan Hrisostom (autor al multor scrieri editate de Migne în secțiunea „Spuria”), procedeul era obișnuit. Și dacă același *Omiliar patriarhal* circulase în Bizanț sub numele a cinci patriarhi, n-a fost nicio greutate să circule pe tărâmul culturii slave sub numele unui al șaselea!

**PRIMA EDIȚIE A VERSIUNII SLAVONE DIN OMILIARUL PATRIARHAL:
CAZANIA DE LA ZABLUDOVO, 1569**

Așa-numita „Cazanie de la Zabłudovo” este forma tipărită a *Omiliarului patriarhal*, care în grecește n-a văzut niciodată lumina tiparului, până la ediția parțială a lui Vasile Grecu din 1939.

După cum s-a arătat, ea a fost amplificată pe teren slav cu predica lui Kiril din Turov și cu 20 de texte ai căror autori și a căror sursă a rămas să se identifice în viitor. Au fost incluse, în partea a doua, cele 6 texte care apăreau copiate în grecește după cele 32 de săptămâni de peste an.

Titlul cărții tipărite în 1569 este:

Книга зовомаа еѹ(҃)ліе о҃учителное. ѡ(҃) всѣхъ четыре(хъ) еѹ(҃)листовъ избранна и ѡ(҃) многи(хъ) вж(ѣ)твенныхъ писаніи. И предана цр҃кви вж҃іен, во всакѣю н(д)лю читатиса. Такоже и на г҃сіа праз(д)ники и прочи ѣтыхъ на по҃ученіе хр҃стоимейтымъ людемъ ко исправленію дш҃евномъ и телесномъ. Бж҃іею помощію выдрѣкована за щастливаго панованіа нааснѣишаго г(ѣ)дрѣ нашего Жикримонта Августѣа вж҃іею мл(ѣ)тію корола польскаго и великаго кнѣза литовскаго, русскаго, прѣсскаго, жомонмцаго, мазовецкаго, виоланьскаго и нныхъ. А прї архіеп(ѣ)кпе Ионе, вж҃іею мл҃стію митрополите кїевском и галицкомъ и всеа Русіи. И выдана естъ во ѡ(҃)чизном имѣнію пана виленскаго, гетмана нанвыишаго великаго кнѣзства литовскаго. старосты городеньскаго и могилевскаго. Его мл҃сти пана

Григоріа Александровича Ходкевича в мѣсте зовомом заблудовью, властны(мъ) накладо(мъ) его мл(ѣ)ти. а начаса сіа книга дрѣковати. по воплощенію сїа слова вж҃іа «аѣѣи, мл(ѣ)ца июла, пї. И съвершиса рокъ 550, мл(ѣ)ца марта 3ї. давшемъ же бг҃ъ начати. и съвершити вѣгониз-волившемъ. Глава ч(ѣ)ть и поклонаніе в бесконечныа вѣки.

[Carte ce să numește Evanghelie învățătoare, din toți cei patru evangheliști aleasă și din multe dumnezeiești scrieri, și dată Bisericii lui Dumnezeu să se citească în fiecare duminică și de asemenea și la praznicele domnești și sfinților însemnați, spre învățătura oamenilor ce se numesc creștini, spre îndreptare sufletească și trupească.

Cu ajutorul lui Dumnezeu tipărită în fericita domnie a prealuminatului domnului nostru Sigismund August, din mila lui Dumnezeu rege al Poloniei și mare cneaz al Lituaniei, Rusiei, Prusiei, Iomoiței, Mazoviei, Finlandei și altora. Și sub arhiepiscopul Iona, cu mila lui Dumnezeu mitropolit al Kievului și Galiției și al întregii Rusii.

Și este dată spre gloria patriei panului Vilenscului, hatmanului preainaltului și marelui cneaz al Lituaniei, starostelui Gorodețului și Movilevului, milostivirii sale pan Grigorie Alexandrovici Hodkevici, în locul numit Zabłudovo al milostivirii sale.

Și s-a început să se tipărească această carte de la întruparea Fiului, cuvântului lui Dumnezeu 1568, luna iulie 8 și s-a terminat în anul 69, luna martie 17. Dându-ne Dumnezeu să începem și să terminăm cu bunăvoința, slavă, cinste și închinăciune în vecii fără de sfârșit.]

Sub frontispiciul primului cuvânt apare acest titlu *

Поученна ѡ(҃) с҃го еѹліа и ѡ(҃) многи(хъ) вж҃твенныхъ писаніи. г҃лемѣа ѡ(҃) архіерѣа изъ оустъ во всакѣю ндлю, на поученіе хр҃стоименнымъ людемъ, или прочитаема. такоже и на г҃сіа прѣдники.

[Învățăture din Sfânta Evanghelie și din multe dumnezeiești scrieri, rostite pe gură de arhierei în fiecare duminică spre învățătura oamenilor cu numele de creștini, sau citite. De asemeni și la sărbătorile domnești.]

Este apropiat de cel din versiunea manuscrisă, pe care-l citim în ms. 209, dar trecut aici în planul al doilea.

Confruntând **sumarul tipăriturii de la Zabłudovo** cu descrierea lui Gorski și Nevostruev constatăm **prezența tuturor titlurilor din 209**, inclusiv predica pentru luna din Săptămâna Luminată și cea – tot nenumerotată – a lui Kiril din Turov *La Înălțarea Domnului*. Este așezată tot între „Duminica Orbului” și „Duminica celor 318 părinți de la Niceea”.

Prezența acestei predici rusești introduse de alcătuitoarii versiuni slave se explică prin faptul că, în mod paradoxal, *Omiliarul patriarhal* bizantin nu conținea un text pentru această mare sărbătoare (vezi Ehrhard, p. 560), acolo „Duminica Orbului” fiind urmată imediat de a „Părinților de la Niceea”, după

care venea sărbătoarea Cincizecimii (a Rusaliilor) cu care se încheie ciclul pascal și încep cele 32 de duminici de peste an, cu „Duminica Tuturor Sfinților”.

De reținut că în Cazania sa din 1637 Petru Movilă va introduce la Înălțare, în locul predicii lui Kiril din Turov, predica Sfântului Ioan Hrisostom.

Față de varianta manuscrisă, tipăritura pare să conțină două texte în plus judecând după sumar: una pentru Sfinții Constantin și Elena, la 21 mai, și alta pentru Sfinții Petru și Pavel, la 29 iunie. În realitate, la locurile respective se trimite – așa cum am văzut – la texte anterioare, care n-au legătură cu sfinții împărați, ale căror prăznuiri sunt doar înregistrate, iar despre sfântul Pavel nu este vorba în pericopă, în care apare doar sfântul Petru.

VERSIUNEA ROMÂNEASCĂ A CAZANIEI DE LA ZABLUDOVO: CARTEA CU ÎNVĂȚĂTURĂ A DIACONULUI CORESI, BRAȘOV, 1581

Omiliarul patriarhal, în varianta lui slavonă din tipăritura de la Zabludovo a intrat în cultura română datorită *Cărții cu învățătură* tipărită de diaconul Coresi în 1581.

Nu încapă nici cea mai mică îndoială că s-a tradus **cartea**, însăși prefața ei fiind în mare parte tradusă ca prefață la tipăritura coresiană, iar sumarul a fost lăsat chiar sub forma lui slavonă din carte, eliminându-se însă titlurile care fuseseră eliminate din cartea însăși.

În 1959, două decenii după ce Vasile Grecu publicase cartea sa despre izvorul bizantin al Cazaniei a II-a a lui Coresi, **Maria Rădulescu** a venit cu lucrarea: *Originalul slav al Evangheliei cu învățătură a diaconului Coresi* (București, Editura Academiei Române, 1959), în care a fost făcută cunoscută, pentru prima oară la noi (A.I. Iațimirski o postulasă încă din 1898 în recenzia la *Bibliografia românească veche*, dar fără a indica un manuscris anume), existența acestei versiuni slavone, descoperită în manuscrisul 305 al Bibliotecii Naționale din Sofia. Procedând la o comparație de texte, a stabilit că **această versiune intermediară slavonă a fost izvorul direct al Cazaniei lui Coresi** și că un număr de titluri, mai ales din partea a doua, nu mai apar în versiunea românească. Autoarea și-a făcut cunoscută descoperirea și în articolul *Български редакции на сборката проповеди от патриарх Йоан Калека* [Redacții bulgare ale culegerii de predici a patriarhului Ioan Kaleka] din volumul omagial închinat memoriei academicianului Stojan Romanski și publicat de Academia Bulgară de Științe în 1960 la Sofia (p. 933-962).

Dar încă din 1958, cercetătorul sovietic **G.I. Koliada** publicase în „Vestnik istorii mirovoi kulturi”, nr. 1 din 1958, p. 40-59, un studiu tradus și publicat

în românește în „Probleme de istorie”, 1958, nr. 3, p. 32-54, studiu intitulat: *Ivan Feodorov și tipografia din unele țări ale Europei răsăritene*, în care constata asemănarea frapantă a graficii din cartea lui Coresi cu aceea din cartea de la Zabludovo a lui Ivan Feodorov, adăugând însă că „Feodorov era un oaspe binevenit în România. Putem spune cu multă certitudine că rezultatul unor asemenea convorbiri a fost editarea «Evangheliei cu învățătură», în postfața [corect prefața – n.n.] acestei «Evanghelii» se spune că judele Hărăjilă a căutat mult timp această carte și a găsit-o la Târgoviște la mitropolitul Serafim. Prof. A.I. Iațimirski consideră că originalul «Evangheliei de la Brașov» a fost un manuscris rus, deoarece deocamdată nu se cunosc copii slave de sud ale «Evangheliei cu învățătură». Putem spune cu certitudine că originalul nu a fost «un manuscris» rus, ci «Evanghelia cu învățătură» de la Zabludovo, tipărită de Ivan Feodorov în 1569 [subl. n.]. Faptul că originalul traducerii românești a «Evangheliei cu învățătură» a fost găsit la mitropolitul din Târgoviște și faptul că a fost tipărit în 1580-1581 servește ca o confirmare a părerii emise mai sus, despre plecarea lui Ivan Feodorov în Valahia. [...] Vrând să caute copiile necesare, Ivan Feodorov a adus fără doar și poate și exemplare ale cărților tipărite de el” [...] „Probleme de istorie”, 1958, nr. 3, p. 42-43).

Luând cunoștință de această informație când am recenzat în „Ortodoxia”, X, 1959, p. 604-606 articolul bizantinologului sovietic A.P. Kajdan, i-am semnalat-o împreună cu studiul lui G.I. Koliada profesorului Pandele Olteanu, care procurându-și un microfilm de pe tipăritura lui Ivan Feodorov a prezentat la cel de al V-lea Congres internațional al slaviștilor, de la Sofia (septembrie 1963), comunicarea *Les originaux slavo-russes des plus anciennes collections d'homélies roumaines*. Ea a fost publicată în volumul IX al revistei „Romanoslavica”, volum ce conținea contribuțiile delegației române la acest congres (p. 163-193).

În această comunicare, Pandele Olteanu a făcut demonstrația că **traducerea românească nu s-a realizat de pe un manuscris, ci – așa cum se arătase chiar în prefața cărții din 1581 – după o carte aflată la Târgoviște la mitropolitul Serafim**. Iar această carte era tocmai tipăritura de la Zabludovo a lui Ivan Feodorov.

Ulterior, în 1982, în studiul intitulat *Evanghelia cu învățătură a diaconului Coresi (1581). Probleme de localizare*, apărut în volumul colectiv *Cele mai vechi texte românești. Contribuții filologice și lingvistice*, coordonat de regretatul Ion Gheție și publicat de Institutul de lingvistică, doamna **Florentina Zgraon** a făcut sinteza cercetărilor și ipotezelor emise (și corectate!) până atunci, ajungând la concluzia că **nu a fost vorba de o traducere „în bloc” a cărții de la Zabludovo ci s-au putut folosi și traduceri preexistente**, dar fără să indice precis care din

titlurile cuprinse în tipăritura coresiană pot fi socotite ca provenite din ele pe baza particularităților lingvistice. Nici Ion Gheție, care a pus în lumină pentru prima oară, în 1972, aceste particularități, nu dă măcar un singur titlu drept exemplu, ceea ce ar fi ridicat de altfel o problemă esențială: puteau fi traduse, și de unde, acele texte în scurtul interval (12 ani!) dintre 1569 și 1581?

Primul care a ridicat de altfel problema existenței unor traduceri preexistente cărții din 1581 și a indicat precis un text – predica lui Kiril din Turov pentru Înălțare – a fost Pandele Olteanu, într-un studiu în care a presupus că introducerea acestei predici în *Cazania de la Zabłudovo* aparține editorilor acesteia.

În realitate ea există în ms. 209 cu exact același titlu, iar în *Codicele Todorescu* avem o copie după *Cazania II a lui Coresi*, așa cum a demonstrat Ion Gheție, și nu un text preexistent, cum a susținut P. Olteanu¹³.

Așa cum atrăgea atenția încă Maria Rădulescu, traducătorii și cei ce au îngrijit apariția cărții din 1581 au eliminat din cuprinsul ei 13 texte începând cu *Duminica Ortodoxiei*, desigur spre a menaja pe patronul luteran al tipăriturii, Lucas Hirscher. Au mai fost eliminate, din motive mai puțin clare:

- 2-3. Prima și a treia învățătură la începutul anului bisericesc (1 septembrie).
4. 14 octombrie. Înălțarea Sfintei Cruci. A rămas însă predica anterioară, la „Duminica dinaintea înălțării Sfintei Cruci”.
5. La Duminica Sfinților Strămoși.
6. La Duminica dinaintea Nașterii Domnului, a Părinților după trup.
7. La Duminica după Nașterea Domnului.
8. La 1 ianuarie, pomenirea Sfântului Vasile cel Mare, care însă, după cum spuneam, nu avea nimic despre Sfântul Vasile, ci era învățătură pentru monahi, iar monahismul nu era acceptat de Reformă.
9. La Duminica dinaintea Botezului Domnului.
10. La Duminica de după Botez.
11. 25 martie – Bunavestire.
12. 23 aprilie – Sfântul Gheorghe.
13. 15 august, Adormirea Maicii Domnului.

Chiar și cu omisiunile înregistrate, tipăritura coresiană din 1581, care s-a bucurat de ediția din 1914 patronată și publicată de Comisia istorică a României, ne permite accesul la acest produs al culturii răsăritului bizantino-slav, împământenit prin unul din monumentele limbii române.

Așa cum se va demonstra în cele ce urmează, autorul *Cărții românești de*

¹³ P. Olteanu, *Contribuții la studiul unor omilii izolate traduse în limba română*, în „Analele Universității București”, Limbi slave, XVIII, 1969, p. 10-22; Ion Gheție, *Contribuții la localizarea Cazaniei a II-a (1581) a lui Coresi*, în „Studii și cercetări lingvistice”, XXVIII, 1972, nr. 2, p. 147-158 și *Texte coresiene copiate în Codicele Todorescu*, în „Limba română”, XXV, 1976, nr. 1, p. 3-10 (despre această omilie la p. 7-8).

învățătură a cunoscut și a folosit acest izvor atât în versiunea slavonă cât și în cea românească din 1581, ajutându-se de ultima în marele pas înainte făcut de limba română sub pana sa.

Cum însă ediția slavonă de care s-a folosit era una din cele ce-i atribuiam această carte patriarhului Calist, probabil cea de la Krilos din 1606 sau de la Evie din 1616 și nu cea din 1637 a lui Petru Movilă, el a citat-o ca atare în scrisoarea către țarul Rusiei, creând astfel întreaga istorie despre „vestitul tâlc al lui Calist”.

III. *Cazania* lui Kiril Trankvilion-Stavrovețki din 1619 – izvorul ucrainean al *Cărții românești de învățătură*. Lichidarea aberațiilor lui Atanasie Popa

În 1998 în volumul 2 din *Recitind literatura română veche*, p. 349, profesorul Dan Horia Mazilu scria în legătură cu modelele posibile folosite de Varlaam:

„Aceeși structură – o „introducere” de câteva rânduri, «lectura» din evanghelia zilei și «cazania», împărțită în două «învățături», fiecare având – ca și în cartea lui Varlaam – propriul titlu, poate fi întâlnită și în *Evanghelia învățătoare* publicată în 1619, la Rohmaniv [în pronunția ucraineană – n.D.Z.] de ucraineanul Kyryl (sic!) Trankvillion (sic!) Stavrovețki. Autorul recomandă citirea primei părți la «Cathismă» și a celei de-a doua după a «șasea cântare», adică între cea de-a șasea și a șaptea odă a canonului sfântului respectiv, în locul rezervat sinaxarului.

Cum nu este vorba doar de o simplă asemănare, ci de o identitate perfectă între «modalitățile de organizare» a textului întrebuintate de cei doi autori (modelul pare a fi fost propus întâi de faimosul predicator polonez Piotr Skarga în cartea sa *Kazania na niedziele i święta calego roku*, ed. I, 1595), consider că nu poate fi exclusă o anumită înrăurire venită dinspre *Cazania* imprimată la Rohmaniv. Varlaam își putuse procura cartea lui Stavrovețki în Ucraina, la Lvov sau la Kiev (pe unde știm că a trecut în 1628-1629), sau chiar în Moldova, căci unul dintre cele trei «tiraje» ale ediției Rohmaniv era dedicat prințesei Irina Movilă-Wiśniewiecka, fiica lui Ieremia, fost voievod al Moldovei și întemeietor al dinastiei Movileștilor, și purta pe verso-ul filei de titlu un «herb» al fetei lui Movilă în care armelor familiei Wiśniewiecki-Korybut li se alăturau simbolurile Moldovei...” (p. 349).

Ceea ce regretatul Dan Horia Mazilu avansase ca ipoteză și limitase la „o anumită înrăurire” avea să se dovedească, șapte ani mai târziu, a fi unul dintre cele trei izvoare principale ale *Cărții românești de învățătură*, alături de *Omi-liarul patriarhal bizantin* și de cartea *Comoara* a neogrecului Damaschin Studitul, descoperită ca izvor al cărții Mitropolitului Varlaam în 1970 de slavistul Pandele Olteanu.

Cu ajutorul confratelui și prietenului de la Chișinău **Pavel Balmuș**, editorul lui Alexandru Hasdeu și unul din stâlpii spiritualității românești dintre Prut și Nistru, am reușit să intru în toamna anului 2005 în posesia unui microfilm integral de pe cartea din 1619, adus de la Sankt-Petersburg din Biblioteca Națională a Federației Ruse (fosta „Saltâkov-Șcedrin”, iar înainte de Revoluție Biblioteca Academiei Imperiale). Odată obținute fotocopii de pe el, am avut posibilitatea să rezolv, în câteva ore, ceea ce fusese lăsat fără răspuns în toată epoca modernă, nu numai în cazul *Cărții românești de învățătură* de la Iași, ci și al „Cazaniei de la Govora” din 1642, care i-a precedat și a fost cea dintâi din această categorie de scrieri apărută în afara Transilvaniei tipăriturilor coresiene!

Într-adevăr, „cartea rusească” despre care se vorbea chiar în titlul „Cazaniei de la Govora”, fără a se numi autorul – de unde și neputința istoriografiei noastre literare de a-l depista odată cu opera lui – se dovedește a fi această tipăritură de la Rohmanov sau Rohmaniv, care a ajuns – după cum se vede – și în Țara Românească, și în Moldova Mitropolitului Varlaam.

Din ea s-au tradus însă în „Cazania de la Govora” numai predicile de la „Duminica Vameșului și Fariseului” până la „Duminica Tuturor Sfinților” – prima din ciclul celor 32 de duminici după Rusalii – dându-se la tipar fără a se continua cu traducerea și tipărirea. Este posibil ca apariția la Iași, anul următor, a *Cărții românești de învățătură* (la care se începuse lucrul încă din 1641) să fi făcut inutil efortul, permițând soluția găsită de cei ce au tipărit „Cazania de la Dealu”, în 1644!

Marea surpriză a fost însă descoperirea, tot în această carte, a izvorului căutat până atunci fără succes pentru cele 32 de Duminici de peste an și pentru Duminica Ortodoxiei din cartea Mitropolitului Varlaam.

Dintr-o dată era înlăturată definitiv teoria lui Atanasie Popa, care crease, începând din 1965, o nouă „problemă homerică a literaturii române”, cum o definise în 1993 Mitropolitul Ardealului, Antonie Plămădeală.

Timp de patruzeci de ani încheiați nu se putuse elimina din istoriografia noastră literară „descoperirea” lui Atanasie Popa, deși doi autori cu deplină autoritate și competență, lingvistul Alexandru Mareș¹⁴ și istoricul literar Dan

¹⁴ Recenzând în „Limba română”, XXXIV, 1985, nr. 2, p. 146-150 cartea lui Florian Dudaș *Cazania lui Varlaam în Transilvania*, Cluj, 1983, Al. Mareș, observând că acesta a omis dintre copii și două manuscrise, între care al preotului „Ursu din Cotigletiu” (cum se numește singur în manuscrisele românești din B.A.R.). Vezi G. Ștrempel, *Copiști de manuscrise românești până la 1800*, vol. I, București, Editura Academiei, 1959, p. 260, unde o notă precizează că e vorba de o „localitate în apropiere de Oradea”) conchidea:

„Omisiunea lor pare a fi intenționată, întrucât Florian Dudaș își însușește punctul de vedere expus de Atanasie Popa, potrivit căruia omisiunile conținute de aceste manuscrise ar aparține unei *Cazanii* moldovenești (datând din epoca lui Alexandru Lăpușneanu), care a constituit una

Horia Mazilu¹⁵, o repudiaseră cu argumente peremptorii.

Chiar și un foarte bun cunoscător și un exeget de referință al cuprinsului teologic al *Cărții* vlădiciei Varlaam, Preasfințitul Visarion, la data aceea episcop vicar la Sibiu (acum episcop de Tulcea), a lăsat în volumul *Logos și cultură*, apărut chiar în 2005, formularea dintr-un articol anterior, publicat în 1988 sub influența lui Atanasie Popa¹⁶ și reprezentând cea mai cuprinzătoare și mai semnificativă sinteză a efectelor negative ale tezei acestuia:

„Cercetările de până acum au dus la concluzia că mitropolitul Varlaam nu este traducătorul – și cu atât mai puțin autorul – Cazaniei care-i poartă numele, el doar a adunat tălmăcirile mai vechi făcute de unii cărturari moldoveni și ardeleni, fie după Damaschin Studitul, fie după alți autori, dar cu toate acestea el are marele merit de a fi strâns într-o lucrare unitară vechile cazanii, care circulau în manuscris în Transilvania și Moldova, le-a stilizat și le-a dat la tipar ca «dar» întregului neam românesc.”

În 1943, aniversarea celor 300 de ani de la apariția *Cărții românești de învățătură* a Mitropolitului Varlaam a fost cel dintâi prilej pentru un efort comun al filologiei și istoriei literare românești.

La București, Fundația Regală pentru Literatură și Artă a publicat „Ediția

din sursele principale și pentru lucrarea mitropolitului Varlaam. Felul în care autorul acestei ipoteze a stabilit vechimea manuscriselor respective nu rezistă însă unui examen critic atent. E suficient să arătăm, întrucât intenționăm să revenim asupra chestiunii cu alt prilej, că Atanasie Popa susținea complet nemotivat scrierea *Codicelui Marțian* în jurul anului 1600, în pofida faptului că N. Drăganu precizase că omilia pe care o conține (pentru ziua de 8 noiembrie) este copiată după *Cazania* lui Varlaam, din al cărei text a reținut și unele greșeli de tipar; cf. Două manuscrise vechi: *Codicele Todorescu și Codicele Marțian*, București, 1914, p. 177. Atitudinea copiștilor față de versiunea lui Varlaam a fost diferită: unii au reprodus-o întocmai, alții au recurs la rezumări și omisiuni, în sfârșit, alții și-au permis interpolări și adăugiri de cazanii noi (p. 125-126). Nu putem însă împărtăși părerea că popa Ursu din Cotiglet a intercalat în manuscrisele sale «nu mai puțin de 29 texte proprii» (p. 126), atât timp cât nu avem nici o dovadă că ele fi fost compuse de către acest copist” (cf. p. 440).

În articolul *Despre geneza unei cazanii apocrife din secolul al XVII-lea* în „Limba română”, LI, 1-3/2002, p. 100-103, în care se ocupă de un text prezentat cu cuvintele „În rândul cazaniilor atribuite de Florian Dudaș mult controversatei *Păucenii a lui Alexandru-Vodă*”, Al. Mareș încheia astfel: „Vom arăta, de altfel, cu altă ocazie, că *Păucenia lui Alexandru-Vodă* este o plăsmuire a popei Ursu din Cotiglet”. Promisiune îndeplinită recent cu articolul *O scriere imaginară: Păucenia lui Alexandru-Vodă din Țara Moldovei*, în „Limba română”, anul LXI, 2012, nr. 2, aprilie-iunie, p. 211-218.

¹⁵ Dan Horia Mazilu, „Varlaam” înainte de Varlaam?, în *Proza oratorică în literatura română veche*, II, București, 1987, p. 63-68.

¹⁶ Visarion Rășinăreanu, Episcop Vicar, *Logos și cultură*, Sibiu, Editura Anestis, 2005, p. 120-158. Retipărește articolul *Aspecte dogmatice în Cazania mitropolitului Varlaam* din „Mitropolia Ardealului”, XXXIV, 1988, nr. 5, sept.-oct., p. 37-52, prilejuit de împlinirea a 345 de ani de la apariția cărții. Este cel mai amplu studiu al conținutului teologic al cărții, infirmând părerea lui N. Iorga despre „mediocritatea” teologică a Mitropolitului Varlaam.

Byck" în marea serie creată de Alexandru Rosetti, în care apăruseră până atunci, într-o impresionantă succesiune și ținută grafică, operele lui I.L. Caragiale în șapte volume (1930-1942, primele trei la „Cultura națională”, îngrijite de Paul Zarifopol), ale lui B.P. Hasdeu în două volume îngrijite de Mircea Eliade (1937), urmate de ediția Scarlat Struțeanu din *Opere literare* de Al. Odobescu (1938) și în 1939 de *Opere* (în două volume îngrijite de Dimitrie Popovici) de I. Heliade-Rădulescu, concomitent cu *Opere* de Ion Creangă în îngrijirea lui G.T. Kirileanu. Același an 1939 a văzut și debutul mării ediții Perpessicius din opera lui Eminescu, precum și primele două volume din cea dintâi ediție demnă de el a operelor lui Alexandru Macedonski, îngrijită de Tudor Vianu. În anul următor, care va fi din nefericire ultimul al României Mari de la 1918, apar cele două volume de *Opere* ale lui Nicolae Bălcescu, îngrijite de G. Zane.

Din 1942, sub noua conducere a lui D. Caracostea, se inaugurează în cadrul acestei colecții și o secțiune rezervată „Scriitorilor români vechi”, odată cu *Letopisețul Țării Moldovei de la zidirea lumii până la 1601*, îngrijit de Ioan Șt. Petre, dar pe o hârtie „de război” și fără culoare în titlu. Îi vor urma în 1943 *Cazania* lui Varlaam, fără numele editorului, și în 1944 ediția critică a *Letopisețului* lui Miron Costin de P.P. Panaitescu. Va fi ultima din această secțiune și în aceeași înfățișare modestă.

Încercarea lui Al. Rosetti, revenit la conducerea editurii regale, de a reînnoa firul și a recupera ceva din ținuta grafică dinainte de război a mai dotat cultura noastră în 1946 cu primul tom al *Operele* lui Mihail Kogălniceanu (*Scrieri istorice* îngrijite de Andrei Oțetea), și volumele trei și patru din *Opere* de Macedonski (1944, 1946), după care existența „Fundăției” se va sfârși odată cu monarhia.

În 1966, cele 800 de exemplare din *Cazanie* aflate în depozitul Editurii Academiei vor fi completate cu paginile în care se va produce reparația cuvenită celui căruia nu i se putuse da numele în 1943 și care rămâne primul editor înarmat cu pregătirea științifică necesară al cărții Mitropolitului Varlaam.

Din nefericire, alta a fost să fie răsplata celui ce a pregătit, tot în 1943, dar cu apariție în 1944, la Cluj, monumentalul volum (30 x 21 cm) *Cazania lui Varlaam. 1643-1943. Prezentare în imagini*, E.R.A.N., 1944, Editor Prof.dr. Emil Hațieganu, Kolozsvár (Cluj), 1944. Florea Mureșanu, care semnase „Preotul catedralei «Adormirea Maicii Domnului» și profesor al Academiei Teologice Ortodoxe Române «Sf. Nicolae» din Kolozsvár (Cluj)” își va sfârși viața în temnița de „reeducare” și exterminare a „intelighenției” naționale de la Aiud, la 4 ianuarie 1961.

În același an 1944 s-a tipărit la Timișoara de către Editura Helikon: *Varlaam Mitropolitul Moldovei. Cazania. Iași 1643. Prezentare grafică de Prof. Atanasie*

Popa, Timișoara, 1944, tot în format mare (31 x 23 cm), volum prilejuit de aniversarea, la 2 februarie 1944, de către *Institutul Social Banat-Crișana, Secția istorică*, a evenimentului de la care se împliniseră trei secole în anul abia încheiat.

Cu sprijinul acestui institut și al Băncii Timișoara s-a putut publica în felul acesta cea dintâi reproducere integrală a ilustrației din cartea de la 1643. Ea a fost însoțită de un studiu care-și păstrează valoarea și azi, constituind, alături de cel ce însoțea, în același an, tipărirea de la Cluj, o compensație pentru modul în care se tipărise în urmă cu un an „Cazania” la București, fără niciun rând de prefață sau introducere – caz unic în toată seria de volume din aceeași colecție monumentală scoasă de „Fundăție”.

În acest valoros volum, profesorul Atanasie Popa se rânduia printre cei ce aduceau un meritat elogiu mitropolitului ca alcătuitor al cărții: „Minunata *Carte românească de învățătură* este scrisă, tradusă, întocmită de mitropolitul *Varlaam* [s. A.P.], fiu de țăran din județul Putna (al Moldovei)” (p. 22).

Totodată, autorul aborda problemele legate de izvoare și de raportul cu celelalte tipăriri din aceeași categorie (*Cartea cu învățătură* din 1581, „Cazania de la Govora” din 1642, cea de la Dealu din 1644), făcând un pas înainte față de contribuția – esențială – reprezentată de cartea lui **Grigore Scorpan**, *Locul Cazaniei lui Varlaam în vechea noastră literatură omiletică din sec. XVI și XVII*, Iași, publicată mai întâi în „Cercetări istorice”, anul XIII-XVI, vol. 13-16 (1937-1940), nr. 1-2, Iași, 1940, p. 545-599 și anul XVII, 1944, vol. 17, Iași, 1943, p. 88-120, cu mențiunea „va urma”, dar nu a mai existat urmare.

Încă din studiul său din 1944, Atanasie Popa făcea cunoscută existența unei „copii din 1680 a Cazaniei lui Varlaam făcută de Popa Urs din Cotigleat (sic!), jud. Bihor” în care „alături de pericopele evangheliilor duminicale sunt trecute și textele evangheliilor și ale apostolilor, ale praznicelor cari lipsesc în a lui Varlaam sau în cea de la Govora” (p. 7-8). Într-o notă de la p. 11 arată că „Manuscrise se cunosc de la Popa Urs din Cotigleat (Bihor) în 2 exemplare din 1676 (la Academie) și 1680. În exemplarul subsemnatului se găsesc multe alte texte, pe cari le voi arăta când voi face comparația între cazanii”.

Într-un articol publicat în ziarul „Dacia” din Timișoara, vineri 11 iunie 1943, intitulat *Cazania lui Varlaam. La aniversarea ei de 300 ani*, același autor amintise prima dată că „în Bihor, Popa Urs din Cotijbat (sic!) la 1676 și 1680 o copiază în 3 exemplare, acelea cari sunt cunoscute până acum. Și câte vor fi încă necunoscute”. Semna Prof. At. Popa.

Același autor revenea în 1965 la opera Mitropolitului Varlaam, de data asta spre a lansa o teorie ale cărei consecințe, în forma lor extremă, echivalând pur și simplu cu anularea valorii acestei opere, am întâlnit-o și am citat-o mai sus.

În două articole apărute în prima jumătate a lui 1965, primul în „Cercetări lingvistice”, anul X, nr. 1, de la Cluj, și al doilea în „Mitropolia Ardealului”, anul X, nr. 1-3, ianuarie-martie, de la Sibiu, profesorul Atanasie Popa a crezut că-l poate reduce pe cel așa de cald elogiat în 1944 la statura de tipograf al unei „Păucenii a lui Alexandru Vodă” de a cărei existență aflase de la copistul din Cotiglet, devenit oracolul noului adevăr revelat științei românești cu o siguranță de profet!

Există o cazanie moldovenească în secolul al XVI-lea? se întreba autorul în titlul primului articol, adăugând: *În legătură cu izvoarele Cazaniei lui Varlaam:*

„În articolul de față vrem să aducem o contribuție la studiul activității culturale în limba română din Moldova în secolul al XVI-lea, care confirmă concluziile acad. Al. Rosetti, dovedind existența unei cazanii românești în Moldova, foarte probabil – după cum vom vedea – din același secol.

Problema existenței unei cazanii moldovenești, anterioară Cazaniei lui Varlaam, e pusă în termeni categorici de un manuscris bihorean: una din numeroasele copii făcute în Bihor în secolul al XVII-lea. E vorba de *Cazania popii Ursu* din Cotiglet (raionul Beiuș), copiată în anul 1680. Acest «cărtular», necunoscut până acum scrie următoarele în epilogul Cazaniei sale: «Cu mila lui Dumnezeu eu popa Urs din Cotigletiu de pe părinți din Topa de sus și de născut din Dușești și lăcuioriu în Cotigletiu, am scris această carte ce să cheamă păucenie (= cazanie), dintru păucenia lui Io Alixandru Vodă din Țara Moldovei...” [s. A.P.]

O primă întrebare care se pune este dacă avem de a face cu o carte scrisă de domn, scrisă la inițiativa lui sau pur și simplu scrisă în timpul domniei sale. Răspunsul la această întrebare nu poate fi precis. Întrucât nu se cunoaște un domn cărturar cu numele de Alexandru în Moldova e foarte probabil că una din ultimele două ipoteze sau amândouă împreună corespund realității. [...]

N-avem nici un indiciu direct care să ne arate de al cărui nume din cele purtate de cei cinci domni ai Moldovei, pomeniți mai sus, se leagă cazania moldovenească copiată de popa Ursu. E foarte probabil, însă, că e vorba de Alexandru Lăpușneanul. Mai multe fapte ne conduc spre această concluzie probabilă. Mai întâi, dintre toți domnii cu numele de Alexandru, care pot fi luați în discuție, numai Alexandru Lăpușneanul este o personalitate mai reliefată, cu o domnie mai lungă (în total a domnit 13 ani), în timpul căreia anumite inițiative puteau fi duse la capăt. Domniile celorlalți domnitori au fost efemere și nesemnificative. În al doilea rând se știe că Alexandru Lăpușneanul a avut unele inițiative culturale: din porunca lui s-au scris, în limba slavă, cronicile de curte ale lui Eftimie și Azarie (*sic!*). În al treilea rând – și acest lucru este mai important –, dacă traducerea în românește din Moldova ale Evangheliarului și Apostolului se datoresc luteranismului, cum a arătat acad. Al. Rosetti, e foarte probabil că și alcătuirea sau traducerea unei cazanii, care urmează, ca și în cadrul activității lui Coresi, după Apostol și Evangheliar, se datorește aceleiași influențe. În timpul domniei lui Alexandru Lăpușneanul, direct sau indirect, putem

presupune existența unei influențe luterane în Moldova, se pare destul de puternică. [...]

Cert este faptul că raportarea acestei lucrări la oricare dintre domnii amintiți cu numele de Alexandru ne arată în mod neîndoios că în Moldova a existat o cazanie românească în manuscris, înainte de Cazania lui Varlaam (1643). [s. A.P.]

Epilogul din copia lui popa Ursu nu este singura dovadă de existența unei cazanii moldovenești anterioară Cazaniei lui Varlaam. Și alte date filologice, coroborate între ele, dovedesc același lucru.” („Cercetări lingvistice...”, nr. 1, p. 73-76)

Dar peste orice ar „dovedi” manuscrisele asupra cărora se oprește în continuare, și peste toate exemplele citate din ele de către Atanasie Popa, avea să cadă în 2005 ghilotina, făcându-le să se rostogolească în coșul hârtiilor de aruncat: tot ce a crezut preotul din Cotiglet, și după el Atanasie Popa, că este „Păucenia lui Alexandru Vodă” din secolul al XVI-lea fusese lucrat pe cartea lui Trankvilion scrisă în secolul următor și tipărită în 1619 la Rohmaniv!

Neavând de unde să afle, la data aceea, cum stă de fapt problema „izvoarelor” cărții Mitropolitului Varlaam, în cel de al doilea articol, publicat de data asta într-o revistă a Bisericii („Mitropolia Ardealului”, X, 1965, nr. 1-3) și având titlul *Texte vechi în Cazania lui Varlaam*, Atanasie Popa publica integral, în facsimil și transcriere, epilogul „popii Urs din Cotigletiu”, recunoscând însă că „am întrebat, cercetat, dar nu s-a mai găsit până acum nicio urmă de o păucenie atât de veche”.

„Făcând comparație și analiza cuprinsului textelor lui popa Urs, am aflat că aproape toate «învățăturile» duminecale sunt asemănătoare, unele aproape identice, cu cele din Cartea românească de învățătură a lui Varlaam din 1643 (s.n.) precum și unele dintre Cazaniile sărbătorilor mobile: Florii, Paști, Ispas, Rusalii și a unor sărbători fixe. Pe unele, popa Urs le-a înlocuit cu alte «învățăături», în marea lor majoritate necunoscute în literatura veche, în versiuni cu elemente de limbă mai vechi și cu multe cuvinte provenite din limba maghiară, popa Urs fiind din Bihor, pe unde calvinismul a lucrat cu mai multă străduință, dar pe plan religios cu destul de puține rezultate. [...]

Cu toată asemănarea, aproape identitatea Cazaniilor lui popa Urs cu ale lui Varlaam, popa Urs n-a avut în fața lui [s. A.P.], la copiere, textul original al lui Varlaam, fiindcă sunt unele deosebiri, la titluri, la începături, la evanghelii (care în mare parte sunt după Testamentul Nou din 1648) [s.n.], la cuprins și la lungimea textelor. Lipsesc și versurile finale atât din partea I cât și din partea II din Varlaam, precum și epilogul – slavonesc de fapt – dar pe care popa Urs l-ar fi transcris în românește. Dintre Cazaniile omise ori înlocuite de popa Urs unele se găsesc și în alte manuscrise, dinainte de 1680, dar nesemnificate încă. Cazania a II-a a lui popa Urs, copiată pe la 1690, are texte care nu se găsesc și în prima Cazanie, după cum și în Cazania I lipsesc unele texte ori se găsesc în Cazania a II-a. [...]

În tabloul rezumativ și sinoptic punem și Cazania lui Urs, întrucât ea cuprinde aproape textele vechiului izvod moldovenesc pentru cunoașterea căruia aducem această modestă contribuție. [...]

În 1637 avea adunat deci materialul pentru Cazania sa. A umblat să-l tipărească, dar n-a ajuns până ce a avut tipografia lui, primită de la ierarhul român Petru Movilă de la Kiev. Este socotit ca autor al acestei Cazanii *Callist*, dar Cazaniile lui Varlaam nu sunt o traducere fidelă, ci cel puțin în parte ar fi o prelucrare a izvoarelor, între care și a Cazaniilor lui *Callist*.

A fost greu în 1637 să tipărească în limba românească o *Carte de învățătură* care s-a dat dar neamului românesc de pretutindeni. Acum, după ce începem să prindem firul izvoarelor Cazaniilor lui Varlaam, este de admis că existau [s. A.P.] spre sfârșitul sec. XVI aceste *tâlmăciri* făcute de către *tâlcovnici*, *cărturari*, pe care Varlaam le-a luat, le-a utilizat, prelucrat, îmbogățit, ca un cărturar distins ce era, pentru *Cartea sa* dată la tipar încă în 1642 și terminată la Iași în 1643. Acești *tâlcovnici* au întocmit și adunat texte, probabil după *Callist*, și pentru *Păucenia lui Io Alexandru Vodă al Moldovei*, care apoi a servit de original, pentru popa Urs din Cotigleat în 1680, probabil și pentru copistul *Codicelui Drăganu*, din jurul Bistriței, ori pentru copistul Cazaniei de la Cluj, de pe la 1639-1640, care cuprinde texte foarte apropiate cu părți identice în redactare cu ale lui Varlaam.

Faptul că Varlaam s-a servit de texte mai vechi nu scade cu nimic valoarea literară a Cazaniei lui; ca un cărturar priceput el a știut să adune și să aleagă ceea ce a crezut mai nimerit pentru «învățătura» poporului.

Varlaam, în singurătatea sa de la Secu, va fi revizuit cărțile de cult și de învățătură existente pentru strană și altar. Aici își va fi adunat textele românești din Cazaniile existente, își va fi început lucrul de întocmire și de tâlcuire a tipăriturilor sale, care toate sunt de învățătură, nu de rânduială – rituale, de care el n-a tipărit decât *Paraclisul Precistii* în 1645.” (p. 73-99)

Din păcate, modul acesta de a da frâu liber imaginației spre a țese istoria precum păianjenii pânza lor, nu-i aparține doar lui Atanasie Popa. Asemenea baloane de săpun (imaginea îi aparține marelui meu magistru, Alexandru Elian) se întâlnesc din păcate la tot pasul în știința românească, dar nu toți au ghinionul de a se lovi într-o zi (chiar și postum), de un banal ac, pe care nu l-au prevăzut și care se cheamă: **realitatea**.

Am văzut că această realitate trimite tot ce s-a citit mai înainte în spațiul ficțiunii lipsite de orice legătură cu ea, din moment ce izvorul de care s-a folosit Mitropolitul Varlaam nu este imaginara „Păucenie” din secolul al XVI-lea, ci o carte apărută în 1619!

Mai departe citim:

„Ceea ce privește Cazania de la Govora-Dealul, cum aceasta în prima parte, până la Duminica Tomii (p. 404), nu are părți comune cu ale lui Varlaam, numai de aci încolo are aceleași texte. [Inexact: Gr. Scorpan a sesizat asemănarea frapantă a textelor

la „Duminica Ortodoxiei”, care se dovedesc provenite din același izvor.] Prima parte, stil mai greoi, al lui Udriște Năsturel, este probabil o traducere; a doua parte se poate presupune că este tot după un izvod mai vechi, probabil tot moldovean, de care s-a folosit și Varlaam, fiindcă nu se poate presupune ca lucrarea lui Varlaam, tipărită și în cursul anului 1643, să fi ajuns la Dealu și să se și tipărească după ea în 1644 [și totuși aceasta se dovedește a fi realitatea!]. Totuși Codicele Drăganu, Codicele Sibian și Cazania de la Cluj aruncă lumină și asupra Cazaniei de la Dealu. [...]

Dar după cele stabilite mai sus în legătură cu izvoarele Cazaniei lui Varlaam, chestiunea este lămurită. Și acest text face parte din Cazania veche moldovenească, de care s-a servit și Varlaam, de unde, direct sau indirect, a trecut în Codicele Sibian, Cazania de la Cluj și în a lui popa Urs. Drăganu n-a bănuț existența unei Cazanii moldovenești ante Varlaam, iar textul din Codicele Marțian fiind identic cu cel din Varlaam și cum Drăganu atribuie *primelor* și *ultimelor* texte data de 1581, resp. 1583, urmează că și Cazania veche va fi având aceeași vechime, dacă nu mai mare.” (*ibid.*)

Șapte ani mai târziu, Atanasie Popa reușea să-și propage „descoperirea” chiar acasă la Mitropolitul Varlaam, în articolul *Care este contribuția lui Varlaam la Cazania sa din 1643*, cu subtitlul *Stadiul actual al cercetărilor*, articol apărut în „Mitropolia Moldovei și Sucevei”, anul CXLVIII, martie-aprilie 1972, paginile 172-177.

Între timp, din 1970 apăruse pe scenă încă un descoperitor – de data aceasta adevărat! – al unui izvor capital: cartea *Comoara de Damaschin* Studitul. Din aceasta s-a dovedit că Varlaam a extras pentru construcția sa texte ce acoperă în ediția Byck 158 de pagini. Dar pentru **Pandele Olteanu**, descoperitorul acestui izvor, Mitropolitul Varlaam și nu altcineva a fost cel ce a exploatat această „carieră” din care și-a extras materiale pentru edificiul propriu. Pentru Atanasie Popa însă, a fost tot autorul sau autorii „Păuceniei lui Alexandru Vodă”: „Din cercetările profesorului Olteanu – scria el – reiese că au existat cazanii în limba greacă și slavă cu același cuprins ca al lui Varlaam, pe care le-a utilizat înainte și tradus un cărturar moldovean, rămas până acum anonimi” (p. 177).

Teza centrală din acest scurt articol este următoarea: „Prin urmare, în jumătatea a doua a secolului al XVI-lea exista o Cazanie moldovenească în limba poporului «din multe scripturi tâlmăcită» care a ajuns și în mâna lui Varlaam, a văzut-o, a mai cizelat-o, făcând-o gata de tipar” (p. 176).

Mitropolitului Varlaam nu i-au mai rămas, prin urmare, decât meritele „podoabelor grafice, iconografice și tipografice” care „au făcut ca această cazanie să fie una dintre cele mai frumoase, mai artistice opere ale secolului al XVII-lea” (p. 172).

Atanasie Popa și-a găsit un adept cu reală suprafață științifică în preotul

Scarlat Porcescu de la Iași, un cunoscut și apreciat istoric al Bisericii Ortodoxe Române și al vechii noastre culturi. În 1974 i-a apărut în volumul *Târgoviște, cetate a culturii românești. Lucrările sesiunii științifice din 21-23 decembrie 1972. Partea I. Studii și cercetări de bibliofilie*, București, Editura Litera, 1974, p. 195-199 comunicarea *Cazania lui Varlaam (1643) în evoluția scrisului și tiparului românesc*, în care citim:

„Descoperind izvoare ale *Cazaniei* tipărite în 1643, profesorul P. Olteanu afirmă că Varlaam este numai un traducător. Lucrurile nu se pot opri aici. Anumite caracteristici de ordin stilistic și mai cu seamă lingvistic ale *Cazaniei* lui Varlaam, conduc la concluzia că ea este opera mai multor traducători. (p. 197)

Lipsa de unitate în ceea ce privește cuprinsul, structura și dimensiunile *cazaniilor* și, mai cu seamă, limba acestor cuvântări, încărcată de particularități dialectale, arată, așadar, că prima carte tipărită în Moldova – *Cazania lui Varlaam* – este o operă la definitivarea căreia, într-un timp mai îndelungat și pe un spațiu mai întins, au contribuit mai mulți autori și, evident, mai mulți traducători. (ibid.)

Adunând unele cuvântări care circulau în Transilvania de Nord și Moldova, Varlaam a făcut ceea ce, la vremea sa, cum a arătat profesorul Atanasie Popa [se citează articolul din „Cercetări lingvistice”], făcuse un domnitor al Moldovei, cu numele Alexandru. Conduc, însă, de o normă literară, ca diaconul Coresi, ierarhul moldovean nu s-a mulțumit numai cu adunarea acestor cuvântări, ci a încercat stilizarea lor, spre a da, pe cât posibil, aspect unitar limbii române.” (p. 198-199)

Data fiind consonanța perfectă între atitudinea față de opera Mitropolitului Varlaam a istoricului bisericesc Scarlat Porcescu și a profesorului Atanasie Popa, îl bănuim pe primul că a stat la originea pătrunderii tezelor acestuia și în „Mitropolia Moldovei și Sucevei”, în al cărei comitet de redacție figura.

Paisprezece ani mai târziu și Florian Dudaș, autorul celor mai ample și mai temeinice lucrări despre circulația *Cărții românești de învățătură* în Transilvania, se va face propagandistul teoriei lansate de Atanasie Popa. În volumul *Manuscrisele românești medievale din Crișana*, Timișoara, Editura Facla, 1986, găsim aceste „informații” într-o amplă secțiune rezervată lui Ursu din Cotiglet:

„Copistului Ursu din Cotiglet îi datorăm păstrarea și cunoașterea izvorului principal al celei mai căutate și răspândite cărți românești de învățătură în cadrul societății medievale românești – *Cazania lui Varlaam*, scriere ce a cunoscut o circulație impresionantă în Transilvania, fiind atestată în ținuturile vestice în mai multe zeci de exemplare și într-un număr însemnat de copii manuscrise. Copistul din Bihor nu a reprodus însă scrierea lui Varlaam. La 1679-1680 și în jurul acestor date el a copiat, în două rînduri, un text mai vechi, care, alături de un număr mare

de învățături identice cu ale scrierii imprimate la Iași în 1643, conține învățături în plus, în mare parte necunoscute literaturii române vechi.” (p. 43, s.n.)

Este acum evident că și cele avansate de Florian Dudaș zac pe fundul mării alături de resturile naufragiatei teorii a lui Atanasie Popa, completată de Scarlat Porcescu. Penibila încercare de a coborî de pe soclul unde fusese așezată trei secole și jumătate cartea Mitropolitului Varlaam și de a reduce pe autorul ei la ceea ce s-a văzut, a luat sfârșit precum Titanicul: lovindu-se de ghețarul reprezentat, pentru ea, de stabilirea definitivă a faptului că al doilea izvor principal utilizat de Mitropolitul Varlaam pentru alcătuirea *Cărții românești de învățătură* a fost cartea apărută în 1619 în Ucraina, la Rohmaniv.

* * *

Din fericire, cercetătorii români, chiar necunoscători de slavona lui Trankvilion, au la dispoziție toată prima parte a cărții ucrainene în buna traducere românească realizată și tipărită în 1642 la mănăstirea Govora și editată recent, pentru prima oară de către un specialist: *Evanghelie învățătoare (Govora, 1642)*. Ediție, studiu introductiv, note și glosar de Alin-Mihai Gherman, București, Editura Academiei Române, 2011.

Cartea lui Kiril Trankvilion-Stavrovețki intitulată *Св(ангел)аѣ Ѹчителное албо Казаніа на недѣла през(ъ) рокъ и на празники господскіе и парочитым(ъ) свѣтымъ оугодником(ъ) божіим(ъ). СѸставлена трудолюбіемъ Іеромонаха Кирила Транквиліона проповѣ(д)ника слова Божго*, a devenit *Evanghelie învățătoare sau Cazanie preste duminecile anului și la praznice gospodski și la alți sfinți mari* [sunt omise cuvintele *оугодником божіим*]. Scoasă și primenită de pre limba rusască pre limba rumânească cu voia și cheltuiala creștinului domn Matheiu Basaraba Voevod, iară cu usteneala și izvodira lui Silivestru ermonah. Tipărită întru dumnezeiasca lavră Govora care iaste hramul оуспеніе Бѣе. ѿт сѸзданіа мира 3рна. ѿт въплъщеніа г҃ѣа ѡхмв. мѣца септєврїю днѣи кн.

Faptul că hramul Adormirii Maicii Domnului este dat pe slavonește și la fel anii de la Facerea lumii și întruparea Domnului ne amintește că ne aflăm într-o epocă în care asistăm la o încercare de resurecție a slavonismului cultural, reprezentată în special de Udriște Năsturel, ultimul mare exponent al lui. Pe care îl vedem însă dând o mână de ajutor, și ca „predoslov”, la apariția acestei prime tâlcuiri a *Evangheliei publicată în afara Transilvaniei*.

Deși în titlul ei erau anunțate toate duminicile anului, precum și sărbătorile domnești și ale sfinților mari, traducerea s-a oprit – așa cum am spus – la prima duminică după Rusalii, a „Tuturor Sfinților”.

Sumarul urmează imediat după terminarea prefeței și este dat în slavonă, fiind exact ca la Trankvilion:

Углавленіа на лежаціа в тои книзѣ поученіа на кождѣю нѣб(sic)ю (cu б în loc de л), adică: *Titlurile ce se află în această carte, ale învățăturilor la fiecare duminică*. Lipsește restul, deoarece nu erau date toate duminicile de peste an și nici praznicele domnești și ale sfinților. În recenta ediție acest sumar lăsat în slavonă a fost din păcate transcris greșit (p. 162): **Углавеніа на лекаціа в тои книзѣ поученіа на каедѣю нѣаю** și ca urmare rămâne de neînțeles nota 34: „În slavonă: sfârșitul ciclului de la [duminică] vameșului și fariseului până la duminică tuturor sfinților”.

Nici în titlul sumarului din cartea lui Trankvilion – care este dat la sfârșit – nu apar pomeniți sfinții, ca în titlu, dar acest sumar are două părți, așa cum este alcătuită și cartea. Prima cuprinde textele de la „Duminică Vameșului și Fariseului” până la ultima din cele 32 de duminici de după Rusalii. A doua are titlul: **Углавленіа второи части сѣщен въ книгѣ сєи** (titlurile ce sunt în partea a doua a cărții acesteia). Ele sunt în număr de 39.

Sumarul *Cazaniei de la Govora* nu are numerotare, în margine dându-se numai cifra paginii la care se găsește textul respectiv. În consecință, dăm noi această numerotare:

1. Învățătură în Duminică Vameșului și a Fariseului.
2. Învățătură în Duminică de feciorul curvariu.
3. Învățătură în Duminică (*greșit*: кн) lăselei de carne și de a doua venire a lui H[risto]s la judecată.
4. Învățătură iară într-acéiaș duminică, de muninca ghienii (*greșit*: гїєи) și de viața veacului.
5. Învățătură în Duminică lăselei de brânză.
6. Învățătură în Duminică Dentăiu de Post.
7. Învățătură în Duminică a Doa de Post.
8. Învățătură în Duminică a Treia de Post.
9. Învățătură în Duminică a Patra de Post.
10. Învățătură în Duminică a Cincea de Post.
11. Învățătură într-o Sâmbăta lui Lazăr [pentru învierea lui – *adaos în carte*].
12. Învățătură în Duminică Înflurită.
13. [Învățătura a doua în Duminică Floriilor. Lipsește din sumar, dar există în carte.]
14. Învățătură într-o Marea Joi.
15. Învățătură într-acéiași zi.

16. Învățătură într-acéia zi de taină.
17. Învățătură într-o Sf[ă]nta și Marea Vineri.
18. Învățătură într-o Sf[ă]nta și Marea Sâmbăta.
19. Învățătură într-o Duminică Paștilor.
20. Învățătură a doua într-acéia zi.
21. Învățătură în Duminică Thomei.
22. Învățătură în Duminică a Treia după Paști.
23. Învățătură în Duminică a 4 după Paști.
24. Învățătură în Duminică a 5 după Paști.
25. Învățătură în Duminică a 6 după Paști.
26. Învățătură la preaslăvită zi la Văznesenie.
27. Învățătură în Duminică Sf[i]nților Părinți.
28. Învățătură în Duminică la Petdesetniței.
29. Învățătură la Pogorârea D[u]hului Sf[ă]nt spre ap[o]s[to]li.
30. Învățătură în Duminică a Tuturor Sf[i]nților. (Majusculele ne aparțin, în afară de numele Tomei.)

La sfârșit apare: **Конецъ углавленію, ѿ(т) мїтарь и фарисєи дв недѣль въсѣхъ сѣтыхъ** (Sfârșitul titlurilor de la vameș și fariseu la duminică tuturor sfinților) ceea ce delimitează clar conținutul cărții, din care lipsesc atât cele 32 de duminici cât și toată „partea a doua” cu cele 39 de texte. Această însemnare finală este ceea ce s-a tradus în nota 34 din recenta ediție.

În cartea lui Trankvilion avem, de la început până la duminică tuturor sfinților inclusiv, **37 de texte**, numerotate ca atare în sumar. O confruntare de texte ne dă următoarea situație.

Trankvilion

Govora

1.	=	1. (La Duminică Vameșului și Fariseului)
2.	=	2. (La Duminică fiului curvar)
3.	=	3. (La Duminică lăsatului de carne)
4.	=	4. (Învățătura a doua la Duminică lăsatului de carne, de muncile matcei focului și de viață de veci)
5.	=	5. (La Duminică lăsatului de brânză)
6.	=	6. (Învățătură la duminică dentăi a Sfântului Post, de credință dreaptă a neamului creștinesc)
7.	=	7. (Învățătură la Duminică a Doua a Sfântului Post)
8.	=	8. (Învățătură la Duminică a Treia a Sfântului Post)

Trankvilion

Govora

9. = 9. (Învățătură la Duminica a Patra a Sfântului Post)
10. = 10. (Învățătură la Duminica a Cincea a Sfântului Post)
11. = 11. (Învățătură întru Sâmbăta lui Lazăr, pentru învierea lui)
12. = 12. (Învățătură în Duminica Înflorită)
13. = 13. (Învățătura a doua în duminica Înflorită, de fata Sionului ce semnează și de venirea lui Hristos cu bucurie către ea)
14. = 14. (În Sfânta și Marea Joi. Învățătură de munca Domnului nostru Iisus Hristos, de aducere aminte a celor cinci răne ale lui preasfinte. La spălarea picioarelor. Cazania dentăiu)
15. = 15. (Învățătura a doua întru Sfânta și Marea Joi, de Cina cea de taină și de preacinstita taină, cum adevăratul trupul și sângele Său Fiiul lui Dumnezeu supt zăvasa cea văzută a pâinii și a vinului ne dăde nouă)
16. = 16. (Cuvânt înainte celui ce va vrea să între întru vistiariul dulcetiei ceii minunate și preamândriei patimei și morției cea de voie a Domnului nostru Iisus Hristos, a tot cetitoriu iubitoriu de Hristos)

17. Învățătura a treia a Sfintei Mare Joi despre patima de bunăvoie a Domnului, pe scurt adunate din toate cele patru Evanghelii. Nu a fost tradusă în *Cazania de la Govora*.

18. Învățătura a patra despre patimile Domnului. Nu a fost tradusă la Govora.

19. Învățătura a cincea despre patimile Domnului. Nu a fost tradusă la Govora.

20. = 17. (Învățătură întru Sfânta și Marea Vineri, când pun pânza în groapă foarte cu umilință și cu frumusețe)
21. = 18. (Învățătură în Sfânta și Marea Sâmbătă, luată o parte de la Epifanie, altă parte de înalte bogoslovii de pogorârea lui Hristos la Iad)

Trankvilion

Govora

22. = 19. (Învățătură la preaslăvita zi a Învierii lui Hristos, de bucurie ceea ce e de pururea și de viața vecilor)
23. = 20. (Învățătură a doua la prealuminata zi a Învierii lui Hristos, de firea lui cea din veci de dumnezeire și de una fire a lui cu Tatăl)

24. Învățătura a treia în ziua prealuminăteii învieri a lui Hristos, luată din cântările rostite de fericitul Damaschin. Nu a fost tradusă la Govora.

25. = 21. (Învățătură de Duminica a Doua după Paști)
„Duminica Tomii” este ultima care a fost preluată în *Cazania de la Dealu* în 1644.

26. Поучение бѣ в не(д)лю ѿоминѣ на поновленіе празника антипасхи.¹⁷ Nu a fost tradusă la Govora.

27. = 22. (Învățătură în Duminica a treia după Paști, care e de Mironosițe și de Iosif)
28. = 23. (Învățătura de Duminica a patra după Paști, pentru Slăbănog)
29. = 24. (Învățătură în Duminica cincea după Paști, de Samarineancă)
31. = 25. (Învățătură în Duminica a șasea după Paști, pentru Orbul din născut)
32. Поучение бѣ на възнесение г҃не. ѿ б҃гомышленію и іако не привазоватисѣ намъ вѣкѣ семѣ но г҃раждѣній всегда въ оумѣ имѣти. Nu a fost tradusă la Govora.¹⁸

33. = 27. (Învățătură dentăiu în Duminica Sfinților Părinți, la Evanghelie de slava Fiului lui Dumnezeu)
34. = 28. (Învățătură dentăi la prealuminata zi Piatdestniță, ce să chiamă împlerea celor 50 de zile, întru care fu pogorârea Duhului Sfânt

¹⁷ A doua Învățătură la duminica Tomii, la înnoirea praznicului antipaștelui.

¹⁸ Învățătură la Înălțarea Domnului. Despre cugetarea la Dumnezeu și să nu ne covârșească veacul acesta, ci pe cel viitor să-l avem totdeauna în minte.

Trankvilion

Govora

35. = 29. (Învățătura a doua la pogorârea Duhului Sfânt, când pogori spre apostoli)
36. Învățătură a treia la coborârea Sfântului Duh despre preasfânta și de viață făcătoarea Treime. Luată de la blagoslovii Sfinți bărbați. Nu a fost tradusă la Govora.
37. = 30. (Învățătură în Duminica a Toți Sfinții)

Va trebui ca în viitor un bun slavist să-și asume truda traducerii predicilor pentru cele 32 de săptămâni, care constituie miezul cărții Mitropolitului Varlaam și totodată dovada peremptorie a lipsei de orice temei a inventatei „Păucenii a lui Alexandru Vodă”. Totodată, se va putea urmări și de necunosătorii limbii slavone, rând cu rând, modul cum a lucrat Mitropolitul Varlaam și pe acest izvor, de acolo de unde nu mai avem versiunea lui românească.

Ceea ce a fost deja stabilit încă de Grigore Scorpan¹⁹ este utilizarea de către Varlaam a Cuvântării lui Trankvilion (de care însă n-are cunoștință!) pentru întâia duminică din Postul Mare, a Ortodoxiei. Este și singurul text din toată prima parte a cărții sale unde găsim structura specifică pe baza căreia Dan Horia Mazilu argumenta influența categorică a cărții ucrainene asupra celei românești.

În toate celelalte texte de până la cele 32 de duminici nu mai apare diviziunea textului într-o „Parte întâia” și „Parte a doua”, ca la Stavrovețki. În schimb găsim de 5 ori *Înțelesul Evangheliei aceștia acesta iaste* (p. 19, 23, 33, 44, 47 în ediția noastră), cu varianta *Învățătură dintr-această Svântă Evanghelie* (p. 57, 86, 92, 97, 103) uneori cu completare: „**pentru călătoria Domnului Hristos în Ierusalim**” sau „**pentru ciudeasa ce-au făcut Domnul Hristos, de-au sănătoșit bolnavul acela ce bolia de 38 ani**”. De fiecare dată aceste subtitluri despart în ediția noastră pericopa zilei de tâlcul ei. În alte 4 cazuri găsim subtitluri care nu se repetă, dar care au aceeași funcție în text: *Învățătură pentru fariseu și pentru vamăș* (p. 7); *Învățătură pentru îndelunga răbdare a lui Dumnedzău; cum primește de cu milă păcătosul, dacă să întoarce* (p. 12); *Învățătură pentru închinăciunea Sventei și Cinstitei Cruci* (p. 37); *Învățătură pentru ce să chiamă Dumeneca Nouă și pentru Credința Thomei Apostol* (p. 82).

¹⁹ Locul Cazaniei lui Varlaam în vechea noastră literatură omiletică din sec. XVI și XVII, Iași, [1943], p. 18-33 (capitolul Cazania lui Varlaam. Părți comune cu Cazania de la Govora).

De unde s-a inspirat Varlaam pentru această despărțire a pericopei evanghelice de tâlcul ei printr-un singur subtitlu?

Mai întâi, să observăm că din toate subtitlurile folosite și consemnate mai sus, unul singur a fost inspirat cu siguranță de cartea lui Trankvilion: la a doua duminică, titlul părții a doua este: *De milostiia lui Dumnezeu, cum nu se oscrăbește de cei păcătoși, ce singur iase întru întâmpinarea lor și ridică spre cinstea dintâi*. Utilizarea acestei cuvântări este de altfel evidentă în text.

Există două modele pe care le-a putut urma aici Varlaam. Unul este Cartea atribuită patriarhului Calist și tipărită în 1637 de Petru Movilă la Kiev. Aici găsim despărțirea pericopei de tâlc prin subtitlul

ВЫКЛАДЪ ТОГВ С҃ГО ЄВ҃АІА

Textul care urmează este cel din *Omiliarul patriarhal* bizantin tradus în ucraineană.

Așa cum a observat Dan Horia Mazilu, acesta a început să fie precedat de pericopele tâlcuite numai odată cu tipărirea lui Coresi din 1581. Tot la Coresi apare întâia oară și despărțirea pericopei de tâlc prin subtitlu *Învățătură den ceastă Sfântă evanghelie*.

Aceste două modele au putut să-l inspire și pe autorul *Cărții românești de învățătură*.

Ceea ce i-a aparținut cu siguranță lui Petru Movilă, fiindcă i-a dat mâna să o facă, a fost **ținuta grafică și tipografică de excepție**. Nu am avut ocazia să văd edițiile anterioare, între Zabłudovo (lipsită de orice ilustrație) și cea de la Kiev. Cineva trebuie să o facă în bibliotecile din Federația Rusă și Ucraina. Am însă presimțirea că bogăția de ilustrație menită a crește impactul textului asupra cititorilor nu a putut avea egal, dat fiind că aici era vorba de prestigiul mitropolitului Kievului și de posibilitățile lui.

Trankvilion nu are decât frontispicii și inițiale, și doar la început, pe întreaga pagină, este Sfântul Evanghelist Luca. În *Cazania de la Govora*, care împrumută frontispicii de aici, găsim numai două ilustrații la duminica a doua din pregătirea pentru Postul Mare: una îl arată pe fiul ajuns la troaca porcilor, iar cealaltă, îmbrățișat de părintele său la întoarcere.

Singurul care a reușit să rivalizeze cu tipărirea kieveană în ținută grafică și ilustrație avea să fie tocmai mitropolitul Moldovei, care se va bucura și de sprijinul lui Petru Movilă, și de al domnului țării, Vasile Lupu.

IV. Mitropolitul Varlaam și „cutezanța sintezei”

I-a fost dat regretatului Dan Horia Mazilu să descopere „formula” din care a rezultat cartea Mitropolitului Varlaam și care i-a conferit prima notă a originalității sale.

În vasta sinteză în trei volume, intitulată: *Recitind literatura română veche*, volumul II, din 1998, conține în capitolul *Elocința sacră* două subcapitole intitulate, unul, *Colecțiile de omilii duminicale. Secolul al XVI-lea „Cazaniile” coresiene între sugestiile reformate și tiparele bizantine* (p. 331-340), iar celălalt *Varlaam (Carte românească de învățătură) și cutezanța sintezei* (p. 341-355).

Pornind de la constatarea că „literatura adunată în jurul acestei cărți tipărită cu 350 și mai bine de ani în urmă este de-a dreptul impresionantă, fără ca aspectele cele mai importante legate de apariția ei să fie elucidate” (p. 342), autorul declara că „teza potrivit căreia în *Cartea românească de învățătură* din 1643 avem de-a face cu o traducere rămâne, cred, de neatacat” (p. 343). Și considera că „probele produse de Pandele Olteanu în mai multe studii [...] se plasează în limitele credibilității” (p. 346).

Este vorba de utilizarea, de către Varlaam, a cărții *Comoara* de Damaschin Studitul pentru o parte din această „traducere”.

Învățăutul slavist și profesor la catedra de limbi slave de la Universitatea din București, format la școala lui Nicolae Cartoian căruia i-a fost student, și-a câștigat un merit nepieritor descoperind cel de al treilea izvor principal al *Cărții românești de învățătură*, anume *Comoara* lui Damaschin Studitul. În același timp însă, el a ilustrat tendința – cel puțin curioasă – de a face, dintr-o contribuție științifică reală și importantă, un berbecu cu care se încearcă demolarea uneia din coloanele ce susțin conștiința de sine a unei culturi.

În 1970, învățăutul grec de origine aromână Leandros Vranoussis, descoperind în manuscrisul 221 de la mănăstirea Dionisiu din Muntele Athos, în care se păstrează versiunea greacă a *Învățăturilor lui Neagoe Basarab*, autograful uneia din marile figuri ale grecității postbizantine, Manuil din Corint, se repezea să-l declare pe acesta „autorul grec” al operei voievodului român! Va găsi imediat o echipă de români dispusă să-l ridice pe scut, spre revolta aceluiași mitropolit Antonie Plămădeală care avea să ceară în 1993, să se lămurească și „noua problemă homerică” iscată în jurul cărții Mitropolitului Varlaam²⁰.

²⁰ Vezi *Neagoe Basarab, domn al culturii românești*, apărut în volumul *Dascăli de cuget și simțire românească*, București, 1981 și reprodus parțial în volumul *Sfântul voievod Neagoe Basarab, domnul Țării Românești*, Curtea de Argeș, 2009, fără diatriba la adresa celor ce au luat cuvântul la Atena la comunicarea lui Leandros Vranoussis.

În același an 1970 în care, la Atena, se deschidea controversa „autorului grec” al *Învățăturilor lui Neagoe Basarab*, la București, Pandele Olteanu exploda (acesta este termenul!) cu vestea că a descoperit izvorul principal al „Cazaniei lui Varlaam”, și că în urma acestui fapt se dovedește că ceea ce admirasem până atunci în textul acestei cărți nu-i aparținea autorului român, ci unui celebru autor neogrec, Damaschin Studitul! Încât problema originalității *Cărții românești de învățătură* aproape că nu se mai poate pune:

„În felul acesta, ba chiar mai strâns de originalul neogrec, a tradus Varlaam peste două sute de pagini din vestita sa «Cartea românească de învățătură». Cuvântările traduse după Damaschin Studitul sunt mai mult cele hagiografice și la sărbătorile mari. Mai puțin predicile duminicale, în care Varlaam a urmat alte izvoare tot ortodoxe, probabil colecția de omilii a patriarhului Callist, pe care o avea tradusă încă din 1637 și care era larg răspândită la slavii de răsărit²¹.”

Astfel izvoarele pe care le-a folosit: Callist, Damaschin Studitul și alți tâlcovnici ai bisericii noastre ortodoxe, care stau la baza *Cazaniei lui Varlaam*, sunt în fond și izvoarele lui Varlaam. De aceea în problemele de conținut și de stil nu mai poate fi vorba de vreo originalitate a mitropolitului Varlaam. Toate aspectele stilului: istoric, dramatic, oral etc. aparțin lui Damaschin Studitul [s.n.]. Folosirea izvoarelor patristice, istorice, folclorice și din literatură, aparțin tot lui Damaschin Studitul. Chiar îndemnul la o viață ascetică, morală, menționat mai înainte în *Cazania lui Varlaam*, sunt preluate tot din Damaschin Studitul, care la rândul lui le-a preluat din «Scara paradisului» a lui Ioan Scărarul” („Mitropolia Olteniei”, 1970, nr. 5-6, p. 548-549).

Cât de nerăbdător s-a arătat profesorul Pandele Olteanu să-și „valorifice” această descoperire în direcția revizuirii (în sensul diminuării) aureolei de care se bucurase trei secole și jumătate *Cartea românească de învățătură* și autorul ei, se vede și din apariția în trei publicații deodată, în același an:

1. *Izvoare, originale și modele bizantino-slave, în operele mitropolitului Varlaam*, în „Biserica Ortodoxă Română”, 1970, nr. 1-2, ianuarie-februarie, p. 113-151.

2. *Metoda filologiei comparate în studierea izvoarelor și identificării versiunii neogrești a operei „Scara” tradusă de mitropolitul Varlaam*, în „Mitropolia Olteniei”, 1970, nr. 5-6, mai-iunie, p. 543-566. Volumul omagial *600 de ani de la întemeierea celei dintâi mitropolii în părțile oltene. 50 de ani de slujire bisericească a Î.P.S. arhiepiscop și mitropolit Firmilian, actualul ei întâistătător*.

3. *Criterii stilistice în studiul comparat al literaturii omiletico-parenetice*, în volumul *Probleme de literatură comparată și sociologie literară*, publicat de

²¹ Se cunosc următoarele ediții apărute înaintea *Cazaniei lui Varlaam*; 1606, 1616 la Krilos, 1637 la Kiev sub numele lui Petru Movilă, într-o limbă ucraino-polonă [notă P. O.].

Institutul de Istorie și Teorie Literară „G. Călinescu” al Academiei Române, București, 1970, p. 135-153.

În anul următor i se va publica:

4. *Izvoare și versiuni bizantino-slave ale omiliei lui Varlaam despre înmormântarea lui Hristos*, în „Studii de slavistică”, vol. II, București, 1971, p. 57-89, iar în 1972 alte două studii, apărute concomitent:

5. *Elemente de folclor și literatură populară în Cazania mitropolitului Varlaam în lumina izvorului neogrec, Cuvântările lui Damaschin Studitul*, în „Philologica”, II, 1972, p. 133-156. (Academia de Științe Sociale și Politice, Centrul de științe sociale din Craiova, Editura Academiei Române, București) și

6. *Unul din izvoarele neogrești ale „Cazaniei” mitropolitului Varlaam (1643): Comoara lui Damaschin Studitul*, în „Romanoslavica”, XVIII, 1972, p. 163-185.

Va reveni în 1976 în „Mitropolia Moldovei și Sucevei”, LII, 1976, nr. 3-4, martie-aprilie, p. 211-244 cu articolul: *Damaschin Studitul și mitropolitul Varlaam al Moldovei*, spre a încheia acolo unde începuse: în „Biserica Ortodoxă Română”, 1993, nr. 1-3, ianuarie-martie, p. 60-67, cu *Importanța „Cărții românești de învățătură” denumită și Cazania mitropolitului Varlaam al Moldovei*.

În acest ultim articol, publicat doi ani înainte de a trece dincolo de zare, lăsa o veritabilă mărturisire-testament:

„Suntem nevoiți să remarcăm, nu fără o oarecare mâhnire și surprindere, că studiul nostru monografic – *Contribuții la studiul izvoarelor și a stilului mitropolitului Varlaam*, nu s-a bucurat de aprecierea cuvenită, neputând încă vedea lumina tiparului, afirmându-se că prin tipărirea acestui studiu i s-ar «răpi culturii naționale o mare valoare»: mitropolitul Varlaam și *Cazania* sa, despre care se afirmă că este o operă originală. Este însă o părere eronată că această «*Carte românească de învățătură*» sau «*Cazania*» mitropolitului Varlaam al Moldovei este originală. Părerea se menține atât în marele public, cât și în publicațiile celor mai multe foruri științifice. Se menține chiar în zilele noastre, după ce am publicat într-o sumă de contribuții care sunt originalele, modelele și chiar izvoarele principale ale vechilor noastre «*Cazanii*», inclusiv ale *Cazaniei* mitropolitului Varlaam. Aceasta înseamnă sau că nu se cunosc contribuțiile noastre, sau că dintr-un sentiment de mândrie națională nu vor să admită că **chiar celebra Cazanie a mitropolitului Varlaam este în cea mai mare parte tradusă, compilată, prelucrată.**”

Este „ultimul cuvânt” al celui care consacrase 23 de ani dezvoltării și propagării descoperirii sale în cele opt studii cărora nimeni nu le crease dificultăți la publicare, deși leit-motivul ce dominase fusese exact cel repetat pentru ultima oară în textul reprodus mai sus.

În mod paradoxal, acest învățat autentic și singurul, într-un secol și jumătate, care a avut ideea de a se duce la cartea celui mai citit autor neogrec al unei

opere similare cu a mitropolitului român, a murit fără să afle ceea ce **Moses Gaster** făcuse cunoscut încă din 1891 în volumul II al celebrei și universal-cunoscutei sale *Crestomație română: că în 1747 logofătul Mihalcea înzestrăse cultura română cu o versiune integrală a cărții lui Damaschin Studitul după originalul neogrecesc*. I-o comandase domnul fanariot atât de meritoriu pentru cultura română – ca și tatăl său – **Constantin Mavrocordat!**

Din această traducere care se păstrează în manuscrisul autograf al traducătorului, Moses Gaster a reprodus câteva pagini (la p. 38-42) trimițând la „ms. bibl. centr. folio, 847 pagini paginate”. Acum manuscrisul este ms. rom. 2610 al Bibliotecii Academiei Române, descris de domnul Gabriel Ștrempel în volumul al doilea din *Catalogul manuscriselor românești*, București, Editura științifică și enciclopedică, 1983, p. 336.

Este curios că nici regretatul Dan Horia Mazilu, singurul care a acordat atenția meritată descoperirii și contribuțiilor lui Pandele Olteanu, ignorate cu dispreț de alți autori de pretențioase sinteze dedicate literaturii românești vechi, nu a luat cunoștință de existența versiunii din acest manuscris!

Dând de acest manuscris în timpul cât am predat istoria literaturii române la Universitatea „Valahia” din Târgoviște, am încredințat doamnei Daniela Poenaru, cunoscută mai ales prin cea dintâi bibliografie a lui Ștefan cel Mare²² și volumul de *Contribuții la bibliografia românească veche*²³, dar și prin aportul esențial la realizarea celei mai bune ediții a capodoperei lui Nicolae Bălcescu, *Românii supt Mihai Voevod Viteazul*, în seria de „Opere”²⁴, pregătirea unei ediții din versiunea românească a *Comorii*.

Odată realizată această ediție, acum în curs de apariție la Editura Roza Vânturilor, ea a permis pasul mai departe făcut prin teza de licență a doamnei Florentina Gaftoi-Holtea și lucrarea pentru titlul de master a părintelui Vasile Preda, care a identificat și marcat pe un exemplar aproape toate pasajele preluate, rezumate sau prelucrate de Mitropolitul Varlaam. La publicarea ediției versiunii românești a *Comorii*, aceste pasaje vor fi tipărite cu aldine.

Pentru a scoate problema izvoarelor *Cărții românești de învățătură* și a modului folosirii lor de către Sfântul Mitropolit Varlaam din zona afirmațiilor fără acoperire și a unor aberații cu efect de dinamită pusă la temelia acestui

²² Biblioteca Centrală de Stat a R.P.R. *Ștefan cel Mare. 500 de ani de la înscăunarea sa ca domn al Moldovei*. Studiu de dr. Horia Ursu. Bibliografie de Daniela Bratu, București, Editura de stat, 1957.

²³ Volum editat de Muzeul județean Dâmbovița, Târgoviște, 1973.

²⁴ Nicolae Bălcescu, *Opere III*, volum îngrijit de Daniela Poenaru, București, Editura Academiei Române, 1986.

monument al limbii și culturii române, dispunem prin urmare, în momentul de față, de trei repere absolut sigure:

1. *Omiliarul patriarhal* din Constantinopol, pe care în versiunea originală îl găsim editat și tradus parțial de Vasile Grecu, iar în varianta slavonă în *Cazania* de la Zabłudovo, accesibilă în versiunea românească din *Cartea cu învățătură* tipărită de diaconul Coresi în 1581 și editată în 1914 de Sextil Pușcariu și Alexe Procopovici. Versiunea slavonă a *Omiliarului patriarhal* este accesibilă la noi parțial în ms. slav 148 B.A.R. și integral în traducerea ucraineană din ediția de la 1637 a lui Petru Movilă, aflată în Biblioteca Academiei Române, cota III 528698.

2. *Evanghelia învățătoare* a lui Kiril Trankvilion-Stavrovețki din 1619, tradusă până la „Duminica tuturor Sfinților” în *Cazania de la Govora* (1642).

3. *Comoara lui Damaschin Studitul*, tradusă integral în 1747 din originalul neogrec de Mihalcea logofătul și editată de doamna Daniela Poenaru.

Lor li se adaugă:

4. *Mucenicia lui Ioan cel Nou*, în traducerea episcopului Melchisedec (1884), traducere pe care o adăugăm ediției de față, revăzută de acad. G. Mihăilă.

5. *Viața Sfintei Paraschiva* de Eftimie al Târnovei, în ediția lui Emil Kafužniacki din 1901, versiunile în bulgara modernă, iar din 2013 și versiunea românească de Gh. Ciocioi inițiată de P.S. Ioachim Băcăoanu.

Față de contribuțiile aduse de Pandele Olteanu, în cartea citată (p. 346-347) Dan Horia Mazilu și-a definit astfel propria poziție:

„Lui P. Olteanu ipoteza potrivit căreia Varlaam ar fi lucrat pe o versiune grecească a cuvântărilor lui Damaschin Studitul (confirmând o aplecare spre această limbă din care ar fi tălmăcit și *Scara* – după o versiune „interpretată”, cu „scholii”, adică datorată lui Maximos Margunios – și *Paraclisul Maicii Domnului* după lucrarea *Floarea* [Anthos] a lui Ioanichie Kartanos) i se pare plauzibilă. Mie nu. Cred că lui Varlaam i-a stat sub ochi o versiune slavonă ce reproducea o traducere realizată înainte de 1568, căci, începând cu ediția din acel an, „colecția” lui Damaschin Studitul a fost completată cu încă șase „cuvântări” ale lui Albertos Marianos [corect: Marinos – n.n.] din Hios; din 1589 i s-au mai adăugat [sic!] alte șapte omilii selecționate dintre textele pomenitului deja Ioanichie Kartanos²⁵. Varlaam a prescurtat foarte mult, a tălmăcit „selectiv” – zice P. Olteanu – renunțând uneori la pasaje întinse, comprimând alteori și eliminând propoziții și fraze întregi. Această stare a lucrurilor pune sub semnul întrebării contactul nemijlocit [subl. DHM] al lui Varlaam cu o versiune integrală Damaschin Studitul. Sigur că nu-l pot exclude pe Varlaam din postura de „autor” al structurilor pe care le au omiliile din cartea sa (el poate, deci, să fi fost cel care a redus și prescurtat textele), dar, la fel, nu am cum eluda posibilitatea existenței unei versiuni-intermediar [subl. DHM], în care „prelucrarea” să fi fost deja operată.

Utilizate direct ori, poate, printr-un intermediar, cele 36 de cuvântări ce

²⁵ Aceste șapte texte nu au fost adăugate la cele șase anterioare, ci le-au înlocuit.

alcătuiesc *Comoara* lui Damaschin Studitul, i-au pus la dispoziție lui Varlaam texte pentru câteva omilii la unele duminici din postul mare, pentru câteva cuvântări la praznicele împărătești („Duminica tuturor sfinților”, „Nașterea Precistei”, „Bunavestire”, „Intrarea Fecioarei în biserică”, „Adormirea Maicii Domnului”, „Întâmpinarea Domnului”, „Schimbarea la față”) și pentru unele „învățăături” cu conținut hagiografic (Simeon Stălpnicul, Dimitrie, Nicolae făcătorul de minuni, Teodor Tiron etc.). Lista pare impresionantă, dar pentru circumscrierea exactă a „participării” lui Damaschin Studitul la definitivarea cuprinsului *Cazaniei* lui Varlaam mai este nevoie – cred – de alte investigații de amănunt. Identificarea acestei surse, cu toate corecțiile și amendările ce mai pot surveni, este, fără îndoială, un câștig important pentru exegetica românească. Ea rezolvă însă doar parțial [subl. DHM] complexa chestiune a genezei *Cărții românești de învățătură*, lăsând în suspensie destule aspecte ce țin de articulările launtrice și de descifrarea mecanismelor definitivării textelor.” [toate sublinierile cu aldine ne aparțin].

În ceea ce privește spațiul slav, Dan Horia Mazilu consideră că „deși rezultatele cercetărilor ghidate de informația lui Varlaam privind «râvna [...] de a traduce pe limba românească cartea Sfântului Calist, *Cuvântările la Sfânta Evanghelie*» par descurajante, eu cred că *apelul la aria literară est-slavă – în încercarea de a mai limpezi cât de cât apariția Cazaniei din 1643 – este în continuare motivat*” (p. 347).

„Varlaam – continua Dan Horia Mazilu – a fost, negreșit, la curent tot timpul cu tipăriturile scoase de imprimeriile din Ucraina și Rusia, le consulta și aduna sugestii utile pentru propria sa carte” (p. 349), astfel încât îi apărea foarte posibil ca una din ele, anume *Cazania* lui Kiril Trankvilion-Stavrovețki, să fi fost folosită.

Urmează cele deja reproduse de noi înainte, la care trebuie adăugate cele scrise în continuare:

„Varlaam – întruchipare strălucită a vremilor de marcată deschidere culturală ce au stat sub semnul Movileștilor – era un scriitor nu numai bine informat, ci și foarte atent la producțiile confrăților săi dinlauntru și din afara spațiului cultural românesc. Implicarea *cătorva* [subl. DHM] surse în elaborarea cărții românești pe care a tipărit-o la Iași în 1643, *apelul (pentru mine indiscutabil) la mai multe izvoare și modele (dovedit, chiar dacă lacunar, încă, în momentul de față)* construiesc imaginea unui scriitor căruia mijloacele umanistului îi erau familiare și ne obligă să acordăm în continuare credit afirmației sale, inserată în *Cuvântul către cetitoriu*: «Adunat-am din toți tălcovnicii sventei Evanghelii, dascălii besericii noastre»” (p. 349-350).

Pentru Dan Horia Mazilu cel care „a ajuns întâistătător al Bisericii Moldovei (ocolind, la fel ca Petru Movilă, rangul de episcop) tocmai datorită unor merite cărturărești recunoscute de contemporani – a dovedit că știa să manevreze această «cheie»” (p. 350).

În continuare, este argumentată tocmai această afirmație:

„El redactează într-o limbă românească limpede, vădit performantă, în care slavonismele savante nu sunt multe, cum – la fel – nu sunt prea numeroase regionalismele, punând cuvintele – ce vin și din limba populară, dar și din cea a înșilor instruiți – în fraze îngrijite (ce mărturisesc uneori tipare sintactice slavone, pe care talmăcitorul nu avea cum să le ignore) ce curg într-un chip natural («opintelile», atunci când apar, sunt tot ale traducătorului), nu prea deosebit – socotea Nicolae Cartoian – de cel de astăzi. Toate acestea – și altele cu amănunțime cercetate de cărțile de istorie a limbii române – sunt virtuți ale scriitorului Varlaam (virtuți ce nu pot fi în niciun fel umbrite de mereu evocata ipostază de traducător), sunt «darul» făcut de el limbii pe care o sluja.

Aceleiași *inteligibilități* (confirmată de o răspândire a cărții de-a dreptul impresionantă pe spațiul românesc și de o prețuire ce n-a încetat secole la rând) îi servește adesea un text dominat de o teologie nesofisticată. Exegeza, fără a fi simplificatoare, are acea remarcabilă simplitate asigurată de repetatele (să ne reamintim că aceste colecții de omilii trecuseră prin atâtea «condeie») esențializări (p. 350-351).

Povețele propuse ascultătorilor au mereu un aer calm, de sfat zis cu înțelegere și – aș spune – cu blândețe. **Lipsește tensiunea amenințărilor cu iz apocaliptic ce se va instala mai târziu în oratoria noastră bisericească** (s.n.) (p. 352).

Același lexic mereu familiar, aruncând «punți» între scriitor și cititor, și aceleași meșteșuguri «literare», fortificate de posibilitățile puse la dispoziție de o «narațiune» deja construită, pe trasee hagiografice, caracterizează «învățăturile» din a doua parte a *Cazaniei* (p. 353). De altfel tocmai în «scrierea» acestor povestiri – pe care, indiscutabil, le talmăcește, dar o face în felul lui – Varlaam se simte la largul său, turnând în texte harul pe care îl avea de la Dumnezeu și din veacurile ce sublimaseră însemnate experiențe românești ale oralității» (p. 354).

Oricât ar părea de curios, în aceste pagini de analiză strălucită și de recapitulare a celor scrise prin alte cărți ale sale, **nu găsim tocmai justificarea titlului – atât de inspirat – al subcapitolului respectiv!**

Fiindcă originalitatea absolută, unicitatea ei în toată producția literară din comunitatea culturală de tradiție bizantină a Răsăritului Ortodox îi este conferită *Cărții românești de învățătură* a Mitropolitului Varlaam tocmai de această însușire: **de a fi sinteza între trei creații care, fiecare în parte, au dus pe culmi în spațiul lor de apariție genul „Evangheliilor învățătoare”**. El a fost reprezentat în Bizanț de *Omiliarul patriarhal*, în lumea post-bizantină grecofonă de cartea lui Damaschin Studitul și în „Slavia Ortodoxă”²⁶ de a

²⁶ Conceptul *Slavia Orthodoxa* (în bulgară *Православното славянство*) creat de slavistul Riccardo Picchio (vezi *Letteratura della Slavia ortodossa*, Bari, Edizioni Dedalo, 1991) a devenit curent în ultima vreme spre a circumscrie prin el popoarele slave de confesiune ortodoxă distingându-le de cele de confesiune catolică. La cel de-al XIII-lea Congres internațional de slavistică, ale cărui lucrări s-au ținut la Ljubliana în 2003, una din comunicările delegației ruse a fost intitulată *Книжная справа в культурно-языковых пространствах Slavia Orthodoxa и*

ucraineanului Kiril Trankvilion-Stavrovetki. Ultimii doi au fost contemporani, dar despărțiți de vârstă²⁷, iar operele lor au apărut la distanță de șase decenii una de alta, pentru a-și da întâlnire în această creație românească! Ea a fost și singura în care au „rodit”, dând naștere unei opere geniale și cu un „destin” care l-a depășit pe cel de acasă.

Fără îndoială, traducерile *Comorii* lui Damaschin Studitul în limba bulgară vorbită stau la izvorul limbii literare bulgare moderne (celebrele *damaschine*), **dar nu înregistrăm o creație a culturii bulgare în care să fi intrat ca o componentă esențială cartea lui Damaschin Studitul**, deși prima carte în limba bulgară care a văzut lumina tiparului (în 1806 la Episcopia Râmnicului Vâlcii, sub episcopul Nectarie) a fost *Kiriakodromionul* lui Sofronie Vraceanski (episcop de Vrața). Această carte fundamentală a culturii bulgare moderne, reeditată în 1856 cu titlul „Evanghelie învățătoare” și din nou în 1868, 1881, 1905, 1912, 1919, 1923²⁸, a avut la bază *Kiriakodromionul* lui Nichifor Teotoke († 1800), cultivat cu predilecție și în Biserica Ortodoxă Română.

Nu există așa ceva nici în cultura sârbă și nici în cea rusă²⁹. Numai în cultura română înregistrăm acest fenomen, datorită Mitropolitului Varlaam și ca urmare a „cutezanței sintezei” ilustrată de el.

În privința lui Kiril Trankvilion-Stavrovetki, deși acest autor ucrainean din a doua jumătate a secolului al XVI-lea și prima jumătate a celui de al XVII-lea, strict contemporan cu Mitropolitul Varlaam (a murit trei ani după apariția *Cărții românești de învățătură*) este considerat cel ce a „reînviat oratoria Rusiei kievene”³⁰, iar cartea sa a mai avut două ediții, în 1696 la mănăstirea Uniev (unde și-a tipărit în 1673 și Mitropolitul Dosoftei *Psaltirea* în versuri) și în 1697 la Moghilev, primirea ce i s-a făcut la apariție și destulă vreme după aceea nu a

Slavia Latina. [Corectura cărților în spațiile cultural-lingvistice Slavia Orthodoxa și Slavia Latina]. Cf. *Славянское языкознание. Доклады российской делегации*, Moscova, 2003, p. 231-229.

²⁷ Nici pentru Damaschin Studitul și nici pentru Kiril Trankvilion-Stavrovetki nu se cunosc datele nașterii, ci doar ale sfârșitului: primul în 1577, iar al doilea în 1646. Prima ediție din *Comoara* s-a publicat la Veneția în 1557 sau 1558. A cărții lui Kiril este sigur din 1619.

²⁸ Titlul exact este KIRIAKODROMION. Adică: nedelnic. Învățătură la toate duminicile din Biserica Ortodoxă care se citesc la Evangheliile din tot anul, cu tâlcuire și învățătură morală (правовъчение), și la marile praznice domnești și la sfinții ce se prăznuiesc. Skazanie de suflet tolositoare. Prescrisă (преписанный) din limba slavonă și grecească cea mai adâncă, în limba simplă (простый) bulgărească, de smeritul episcop al Vraței SOFRONIE spre învățătura (к разумѣнію) poporului celui simplu. Cu binecuvântarea (позволеніемъ) lui Dositei mitropolitul Ungrovlahii. Cu ajutorul episcopului și binecredincioșilor creștini se publică în Tipografia Episcopiei Râmnicului, în timpul episcopului Nectarie, în anul 1806”. Folosim ortografia *Kiriakodromion* pentru cărțile cu acest titlu aparținând autorilor străini (Sofronie Vraceanski, Nichifor Teotoke), dar *Chiriakodromion* pentru cartea românească tipărită în 1699 la Alba-Iulia.

²⁹ Vezi pentru aceasta mai departe, p. 448-449.

³⁰ *История украинской литературы. Том первый. До октябрьская литература*, Kiev, Editura Academiei de Științe a RSSU, 1954, p. 80.

fost deloc favorabilă, ostilitatea cea mai categorică fiind manifestată tocmai de cercurile eclesiastice moscovite³¹, ceea ce explică de ce în scrisoarea către țar, Mitropolitul Varlaam nu avea cum să-l citeze, și s-a referit la „Cartea Sfântului Calist” care se bucura de alt prestigiu.

În aceeași vreme, și pe când era încă în viață, Kiril Trankvilion-Stavrovețki devenea **prima personalitate a culturii ucrainene care și-a făcut drum în cultura română**, și anume printr-o operă care se va bucura la noi de o carieră unică, depășind cu mult pe cea de acasă! Îl vor urma lexicograful **Pamvo Berânda** (român de origine), **Meletie Smotrițki**, cu binecunoscuta gramatică, **Inochentie Ghizel** și mai ales **Ioanikie Galiatovski**³², pentru ca schimbul de valori între cele două culturi, inaugurat de Petru Movilă, să culmineze cu **Paisie Velickovski** în secolul al XVIII-lea³³.

În cele ce urmează vom arăta cum a fost realizată, concret, această sinteză, din care a rezultat *Cartea românească de învățătură*. Și anume, nu ca o simplă traducere (cum a fost „Cazania de la Govora”), și cu atât mai puțin ca o „compilație” ci **în urma unui autentic proces de creație care a făcut cu adevărat din autorul ei „întâiul mare scriitor de limba românească”**.

Pentru Damaschin Studitul ne folosim și de lucrările anterioare, inițiate

³¹ S.I. Maslov, *Кирилл Транквилион-Ставровецкий и его литературная деятельность*, Kiev, Наукова думка, 1984, capitolul *Soarta operelor lui Trankvilion* (p. 172-195).

Kiril Trankvilion-Stavrovețki și activitatea sa literară a constituit teza de doctorat a învățatului ucrainean **Serghei Ivanovici Maslov** (n. 28 noiembrie 1880 – m. 11 ianuarie 1957), student și succesor la Universitatea din Kiev al savantului ucrainist Vladimir Nicolaevici Peretș (1870-1935). Lista lucrărilor acestuia, întocmită de V.P. Adrianova-Peretș se află la sfârșitul volumului *Исследования и материалы по истории старинной украинской литературы XVI-XVIII веков*, Moscova-Leningrad, 1962). V.N. Peretș care va deveni după revoluție dirigitorul studiilor de literatură rusă veche, întemeietorul și directorul „Casei lui Pușkin” – Institutul de istorie a literaturii ruse din Leningrad, și editorul seriei de volume „Lucrările secției de literatură rusă veche”, ajunsă în zilele noastre la al 57-lea volum în 2006. Același V.N. Peretș i-a fost profesor și basarabeanului Ștefan Ciobanu, pe care l-a îndrumat să folosească știința acumulată la Kiev în domeniul literaturii ruse și ucrainene pentru studiul literaturii române vechi.

Rămasă în manuscris, monografia închinată de Serghei Ivanovici Maslov lui Kiril Trankvilion-Stavrovețki a fost tipărită postum și a fost cunoscută la noi prima oară de Dan Horia Mazilu. O xerocopie integrală mi-a fost procurată de domnul Pavel Balmuș, căruia îi exprim și pe această cale recunoștința mea.

³² Vezi Ștefan Ciobanu, *Din legăturile culturale româno-ucrainene. Ioanichie Galeatovski și literatura românească veche*, Academia Română, Memoriile Secțiunii literare, Seria III, tomul VIII, Mem. 8, București, 1938; P.P. Panaitescu, *Istoria slavilor în românește în secolul al XVII-lea. Cronica lui Gheorghe Brancovici și Sinopsisul de la Kiev*, în „Revista istorică română”, X, 1940, p. 80-129; Diomid Strungaru, *Gramatica lui Smotrițki și Prima gramatică românească*, în „Romanoslavica”, IV, 1960, p. 289-307 și același, *Începuturile lexicografiei române*, în „Romanoslavica”, XIII, 1966, p. 151-152 (despre Lexiconul lui Berânda).

³³ Paisianismul. *Un moment românesc în istoria spiritualității europene*, București, Editura Roza Vânturilor, 1996.

și conduse la Târgoviște, una publicată. Pentru Kiril Trankvilion-Stavrovețki, demersul nostru este o premieră absolută.

V. Comoara lui Damaschin Studitul și Cartea românească de învățătură.

Ce rămâne și ce trebuie corectat în contribuția lui Pandele Olteanu

Nu s-a stabilit încă dacă Varlaam a folosit una din traducerile slavone, sau originalul grecesc, sau ambele forme.

Cunoașterea limbii grecești, atât celei liturgice (deci bizantine) cât și a celei vii, nu-i poate fi însă pusă la îndoială, căci este imposibil de crezut – cum observa încă Pandele Olteanu – că un viitor patriarh ecumenic de origine românească ar fi fost admis fie și drept candidat la un concurs, fără a stăpâni limbile în care urma să officieze slujbele și să se înțeleagă cu cei de pe malul Bosforului! Admiterea sa între candidații la scaunul patriarhal (din fericire, și cu voia lui Dumnezeu, câștigător a fost Partenie, ceea ce ne-a lăsat nouă pe acest ierarh providențial!) este de neimaginat în cazul în care ar fi urmat să stea mut în biserică și să păstorească folosindu-se de talmaci.

Dar pentru a stabili raportul între cartea lui Damaschin Studitul și cea a Mitropolitului Varlaam, această problemă nu este esențială. Esențial este că dispunem de o versiune a **Comorii** într-o foarte frumoasă limbă românească de la 1747 și într-o ediție care va vedea lumina tiparului curând, ediție în care tot ce a extras și folosit Mitropolitul Varlaam va fi delimitat grafic.

Dispunem de asemenea de contribuțiile – esențiale din acest punct de vedere – aduse de Pandele Olteanu în articolele sale, care se cer neapărat reunite în volum și puse la dispoziția cercetătorilor acestui monument al limbii și culturii noastre vechi, așa cum s-a procedat cu volumul *Studii de filologie slavă*, ediție îngrijită de Dagmar Maria Anca, prefată de Mihai Mitu, Editura Universității din București, 2008.

În articolul: *Damaschin Studitul și mitropolitul Varlaam al Moldovei*, publicat în 1976 în „Mitropolia Moldovei și Sucevei”, nr. 3-4, p. 211-244, și care conține de fapt ultima sa expunere sistematică, în subcapitolul intitulat *Cum a folosit mitropolitul Varlaam cuvintele lui Damaschin Studitul* (p. 232-244) Pandele Olteanu scria:

„Mitropolitul Varlaam, ca și alți cărturari, a dus în fond aceeași luptă pentru afirmarea limbii vorbite de poporul său, pentru cultivarea și eliberarea lui de sub

turci, precum și pentru întărirea ortodoxiei. Ba, putem afirma că Varlaam își depășește modelul.

Într-adevăr, în versiunea românească a cuvântărilor lui Damaschin Studitul, tălmăcite de Varlaam, s-au înlăturat repetările inutile, incursiunile și divagațiile, afirmațiile neștiințifice, naivitățile. Retorismul din originalul neogrec a fost, de asemenea, simplificat în mod simțitor. Varlaam nu a urmat întru totul nici versiunile slavone, care traduc integral și exact textul neogrecesc al operei Comoara (p. 232-233).

Varlaam a tradus părți alese, închegându-le într-un tot unitar, mult mai redus ca volum și mai simplu în date și chiar în acțiunile eroilor săi. Procedează astfel și cu cuvântările despre sfinți, care și în original au la bază un eveniment, un personaj. [...] Din cele șapte cuvântări ale lui Damaschin Studitul despre sfinți, Varlaam a tradus patru: *Viața și minunile sfinților Tiron, Dimitrie, Nicolae și Gheorghe*. Renunță la introducerea lungă cu formule, comparații și adresări retorice după vechile reguli ale oratoriei. Varlaam își începe uneori cuvântarea cu primul sau cu alt punct din tratare. În cuvântarea despre viața și mucenicia marelui martir Gheorghe, Varlaam a urmat vechile traduceri slavone, care reproduceau integral originalul grecesc cu toate episoadele. De aceea la Varlaam omorârea balaaurului nu e pusă pe seama marelui mucenic Gheorghe, ci se atribuie Sfântului Tiron, ca și în originalul grecesc. Numai în Damaschinele mai noi de tip «Stredogorski» minunea omorârii balaaurului e adăugată la sfârșitul cuvântării despre Sfântul Gheorghe. Dar chiar în două damaschine mai noi, și anume în *Damaschinul de Nejin* – din Moldova – și *Elenski*, toate cele șapte episoade corespund originalului grecesc și deci omorârea balaaurului nu se atribuie Sfântului Gheorghe, ci lui Teodor Tiron.

Varlaam nu a tradus această cuvântare integral, ci a selecționat. Nu a omis partea dramatică, discursurile, minunile săvârșite de marele martir Gheorghe. Textul părților păstrate este identic chiar în Damaschinele mai noi de tip diferit (ibid.). [Toate sublinierile cu aldine, aici și în continuare, ne aparțin].

După ample extrase de texte comparate, pe două coloane, conchidea în legătură cu mucenicia Sfântului Gheorghe:

„Observăm că traducerea mitropolitului Varlaam este mai strâns legată de textul original grecesc și mai exactă decât versiunea slavă din Damaschinul de Nejin, care a circulat în Moldova. [...] Cercetarea paralelă a textelor ne dovedește că mitropolitul Varlaam nu a folosit versiunea slavonă de redacție macedo-bulgară «Stredogorska». Alteori Varlaam rezumă în câteva propoziții simple introducerea retorică și lungă în original.

Astfel procedează și în cuvântările prelucrate după alți autori, cum ar fi cea despre viața cuvioasei Parascheva, prelucrată după versiunea prescurtată a originalului scris de patriarhul Eftimie de Târnovo. Cuvântarea aceasta este larg răspândită în literatura slavo-română.

Varlaam nu a renunțat însă la părțile concrete, expresive în care intervine adesea în mod creator, depășind originalul. Elogiind viața în pustie a cuvioasei Parascheva spune că «acolo se văzu slobodă de toate vâlmășagurile lumii» și că «altă

nemică nu potoale săltarea trupului ca viață pustiei». Astfel de exprimări plastice nu găsim în versiunea din Damaschinul Handzarschi, păstrat la Leningrad. Chiar când se ține mai strâns de textul original, Varlaam se exprimă mai natural, mai simplu, respectând tonul euristic (p. 236-237).

Cuvântările lui Varlaam au mai multă simplitate și firesc. El renunță la amănunte și mai ales la retorismul exagerat, la repetări. Astfel procedează, de exemplu, în cuvântarea despre marele mucenic Dimitrie, renunțând la peste două pagini de introducere (p. 237).

Urmează portretul psihic și fizic al lui Dimitrie, dăltuit ca într-o statuie cu mare artă, apoi faptele, minunile etc.

La fel procedează Varlaam și la cuvântarea despre *Viața Sfântului Nicolae, făcătorul de minuni*. Renunță la introducerea teologică abstractă și începe cuvântarea cu localizarea geografică și genetică a eroului său. Traduce toate amănuntele din originalul neogrec într-o limbă vorbită atât de expresivă și naturală, încât cititorul nu simte că e vorba de o traducere, ci de o compunere originală. Tonul așezat al povestirii și frecvența timpurilor la perfectul compus și mai ales la imperfect îți dau impresia unui început de basm, povestit de un moldovean sfătos, care uneori amplifică tautologic relatările despre eroul său. Dintre altele «cuvintele tinerilor celor de glume și de șagă nice leac nu le iubea ci pururea se ducea la besearecă și să aduna cu bătrânii cei înțelepți...» (p. 239).

Urmează exemplul, după care încheie:

„Observăm că Varlaam redă mai concis relatările despre originea și copilăria marelui mucenic Nicolae. Se ține mai strâns de originalul grec, decât de versiunea slavă păstrată la Sofia și folosită de noi, în care copiii au îmbogățit amplificările” (p. 241).

În continuare, după această analiză comparativă, consacrată celor trei hagiografii, Pande Olteanu scria:

„Unele cuvântări ale lui Damaschin Studitul sunt folosite în mai multe cuvântări din Cazanul lui Varlaam. Astfel din cuvântarea pentru «Intrarea în biserică a Născătoarei de Dumnezeu» Varlaam a făcut două cuvântări: cea despre Nașterea Născătoarei (8 sept.), care lipsește din *Comoara* lui Damaschin Studitul, și cea pentru Intrarea în Biserică.

De asemenea, dintre cele trei cuvântări cu caracter didactic mai pronunțat, cea despre Închinarea Sfintei Cruci a fost folosită de Varlaam și la cuvântarea din Duminica III din post (op. cit., p. 42-51) și la cea pentru «Ridicarea cinstitiei cruci de la 14 sept.» (Op. cit., p. 360-364). [Trimiterile se fac la ediția J. Byck – n.D.Z.]

Varlaam traduce, alegând cele mai frumoase elogii și epitete despre cruce și le concentrează, creând un adevărat imn crucii, pe care unii cercetători ca László Gáldi îl admiră ca o creație a lui Varlaam. Dar toate epitetele și comparațiile sunt traduse de Varlaam din Damaschin Studitul.

Cercetarea aceasta de identificare și reconstituire Damaschin Studitul este dificilă pentru că Varlaam a tradus uneori dintr-o frază o singură expresie.

Trebuie să parcurgi atent pagini întregi pentru a încheia un fragment. Alteori textul e tradus în continuare, dar e din altă omilie. Iată un fragment din cuvântarea pentru Închinarea Sfintei Cruci, tradus și integrat de Varlaam în cuvântarea de la 14 septembrie, pentru Înălțarea Cinstitei Cruci, despre care Damaschin Studitul nu a scris nicio cuvântare. Traducerea e continuă și exactă. [Se exemplifică pe două coloane] (p. 241-242).

Oricum, cuvântările lui Damaschin Studitul au fost folosite pe o scară largă în părțile lor alese, de antologie. Din cele trei cuvântări cu conținut istorico-religios s-au tradus în CV cea pentru *Duminica tuturor sfinților* și cea despre «Primul sinod ecumenic de la Niceea (325) al celor 318 părinți». S-a renunțat la cuvântarea despre cultul icoanelor din «Duminica Ortodoxiei» care e prima din post. Această cuvântare a lui Damaschin Studitul este neobișnuit de extinsă și de erudită (27 p.). Varlaam spicuiește din ea unele idei și comparații în introducere, dar mai departe în cuvântarea respectivă vorbește despre cuminecătură. Din celelalte două cuvântări ale lui Damaschin Studitul, cea «Pentru toți sfinții» și despre «sinodul împotriva ereticului Arie» s-au tradus în CV cele mai frumoase părți care atrăgeau și impresionau poporul. Varlaam se dovedește și aici un povestitor de mare talent» (p. 243).

Și concluzia finală din acest penultim articol din 1976:

„Astfel, prin talentul său literar Varlaam a creat numeroase pagini de proză artistică, care depășesc prin expresivitate, prin simplitate și firesc valoarea artistică a paginilor originalului neogrecesc, pe care l-a tradus. E un reprezentant de elită al curentului «damaschinilor» care s-a afirmat puternic în secolele XVI-XIX, în cultura bulgară, sârbă și rusă. Mitropolitul Varlaam rămâne ca un mare creator al limbii literare românești, precum și un aprig apărător al ortodoxiei și al culturalizării poporului în limba comună vorbită de toți. Prin minunata tălmăcire a operei *Thisavròs* în limba română atât de frumoasă, și prin activitatea sa literară, Varlaam încheagă un capitol luminos în istoria legăturilor culturale greco-slavo-române, capitol, care până de curând (1969), era necunoscut în istoria culturii acestor popoare» (p. 244).

Ceea ce reiese cât se poate de limpede, chiar din cele citite mai sus, este faptul că nu se poate vorbi de „minunata tălmăcire a operei *Thisavròs* în limba română” de către Mitropolitul Varlaam (tălmăcire veritabilă va fi aceea din 1747, rămasă necunoscută lui Pandele Olteanu), ci de „minunata” ei folosire ca material de construcție în noul edificiu, ridicat de autorul român după o arhitectură proprie și în care ceea ce a folosit din cartea lui Damaschin Studitul se dovedește, la un examen mai aprofundat, a nu acoperi mai mult de o treime din această construcție. În ea au mai intrat și alte materiale, extrase din alte izvoare, cum însuși Pandele Olteanu recunoaște, dar fără a le identifica și pe ele. PONDEREA LOR, ÎMPREUNĂ CU PARTEA CE-I

REVINE MITROPOLITULUI ÎNSUȘI, ESTE DE DOUĂ ORI MAI MARE DECÂT A ÎMPRUMUTURILOR DIN AUTORUL NEOGREC.

Autorul român se dovedește că s-a comportat, față de toate, precum un constructor față de carierele de piatră din care-și alege blocurile convenabile în raport cu proiectul său propriu, le fasonază și le așează în acea structură reprezentată de acest proiect, sau le fărâmițează și le folosește ca mortar. Toate aceste operații presupun pe de o parte buna cunoaștere a „carierii” respective în totalitatea ei, și un efort personal considerabil, care stă în ultima instanță la baza procesului de construcție din care a rezultat acest nou edificiu ce se dovedește a nu fi o reproducere servilă, o „replică”, ci o operă de sine stătătoare. *Însuși Pandele Olteanu recunoaște, obligat de rezultatele migăloaselor sale analize, că de multe ori ceea ce a rezultat din aceste operații este superior izvorului din care provin împrumuturile.*

Dar toate acestea exclud de la sine și posibilitatea – admisă chiar și de Dan Horia Mazilu – ca altcineva să le fi făcut înaintea lui Varlaam, și ca acesta să le fi luat de-a gata și pus în construcția sa!

În articolul din „Romanoslavica”, apărut în 1972, referindu-se la cel din „Studii de slavistică”, II, Pandele Olteanu scria:

„Am verificat conținutul integral al omiliei lui Varlaam despre înmormântarea lui Hristos cu versiunea slavonă a operei *Comoara* a lui Damaschin Studitul, care se păstrează parțial în ms slav 146 din Biblioteca Academiei Române și am constatat că este vorba de același text, dar redus în versiunea lui Varlaam la o treime. Varlaam a selecționat cele mai caracteristice părți prin conținut, prin retorism, prin emotivitatea lor și prin forma artistică.

Extinzând cercetarea și la celelalte cuvântări, am constatat că în vestita *Cazanie* a lui Varlaam sunt traduse peste 200 de pagini după cuvântările lui Damaschin Studitul” (p. 171).

Chiar în primul său articol, apărut în „Biserica Ortodoxă Română” în 1970, *Izvoare originale și modele bizantino-slave în operele Mitropolitului Varlaam*, Pandele Olteanu scria:

„Varlaam a folosit *Comoara* lui Damaschin Studitul fie direct în originalul grecesc, fie într-un intermediar slavon, dar tradus în forma primelor două ediții, fără adaosurile altor autori, care lipsesc din *Cazania* lui Varlaam. Noi am folosit originalul neogrecesc după ediția din 1786, apărut tot la Veneția. Textul slavon l-am folosit după manuscrisul slav nr. 146 din Biblioteca Academiei Române scris în redacția macedo-bulgară pe la sfârșitul secolului al XVI-lea sau începutul secolului al XVII-lea. Textul cuvântărilor care lipsesc din acest manuscris l-am folosit după ms nr. 503, «Kostenecky Damaskin», care datează din prima jumătate a secolului

al XVII-lea și se păstrează în Biblioteca «Chiril și Metodie» a Sfântului Sinod al Bisericii Bulgare. Până în prezent acest manuscris nu a fost descris amănunțit. (Noi am folosit textul câtorva cuvântări aghiografice după un microfilm obținut prin bunăvoința și largă înțelegere a Prea Fericitului Părinte Chiril, patriarhul Bulgariei și a P. S. Nicolae al Macariopolei, rectorul Academiei teologice din Sofia)” (p. 137).

În Cazania lui Varlaam sunt traduse integral sau parțial peste două sute de pagini din cuvântările lui Damaschin Studitul. E vorba de cuvântări la câteva duminici din Postul Mare: la Duminica Crucii, la Sâmbăta lui Lazăr, la Florii, la înmormântarea lui Iisus Hristos la Duminica Mironosițelor, Slăbănogului, a Samarinencei, a Orbului etc.

Mai îndeaproape și mai integral au fost traduse cuvântările la sărbătorile împărătești și mai ales cele hagiografice ca pentru: Duminica tuturor sfinților, Nașterea, Bunavestire, Intrarea în biserică și Adormirea Maicii Domnului, Întâmpinarea și Schimbarea la față a Mântuitorului.

Dintre cuvântările aghiografice ale lui Varlaam sunt traduse după Damaschin Studitul următoarele: *Viața Sfântului Simeon Stâlpnicul* (sic!), *a Sfântului Mucenic Dimitrie*, *a Sfântului Nicolae făcătorul de minuni*, *a Sfântului Teodor Tiron*, *a sfinților Mucenici Gheorghe și Dimitrie etc.* (?) (p. 140).

Indicând elementele folclorice din hagiografia Sfântului Teodor Tiron, în comparație cu a Sfântului Gheorghe, ambele avându-și în acest prim articol analiza amănunțită cu texte paralele, autorul atrage atenția că:

„Elementele apocrife și folclorice se găsesc și în multe alte cuvântări. De exemplu, în cea despre învierea lui Lazăr în a patra zi după moarte, care este denumită în titlul versiunii slave «O cuvântare retorică» (Slovo ritoriceskoe), dar scrisă în limba simplă vorbită de popor: λόγος πεζῇ φράσει εἰς τὴν τετραήμερον ἔγερσιν τοῦ Λαζάρου.

În versiunea lui Varlaam s-a renunțat la unele părți prea abstracte, prea teologice. Au fost traduse însă minunat și integral toate minunile, toate părțile impresionante prin forma artistică, cu repetări, paralelisme și antiteze. Nu a renunțat la scenele încordate, dramatice. Iată, de exemplu, scena apariției lui Lazăr din mormânt și pe Iisus vorbind dramatic în perioade ternare, care încep cu imperativul: «Dezlegați-l...» și «lăsați-l să se ducă...». Lazăr iese din mormânt înfășurat în giulgiuri și cu o pânză subțire pe față, supunându-se ca un copil la strigarea Domnului: «Λάζαρε δεῦρο ἔξω ... εὕγα ἔξω » – «Lazăre, ieși afară!»” (p. 146-147).

Damaschin Studitul a folosit izvoare apocrife după care ne dă o serie de amănunte despre viața lui Lazăr cel înviat. Unii au spus că după înviere ar fi trăit foarte puțin, c-ar fi fost oarecum aparte, tăcut. În această cuvântare, aflăm că a trăit încă 30 de ani după înviere, dar niciodată nu a spus ce văzuse în iad” [se dau pe două coloane textele din Damaschin Studitul și Varlaam] (p. 147).

Se observă că versiunea slavonă urmează și mai strâns originalul grec. Varlaam a motivat altfel de ce Lazăr nu a spus ce văzuse dincolo de mormânt și a omis propoziția «Să știți cu de-amănuntul acest lucru».

Numeroase elemente folclorice și apocrife sunt și în cuvântarea despre Adormirea Maicii Domnului. Unele se găsesc și în Evangheliile apocrife, ca aceea a lui

Nicodim etc. Acțiunea e ilustrată viu prin dialog și monolog. Înainte de moarte, Maica Domnului rostește față de ucenici un cuvânt de despărțire. Stilul e sfătos ca al unui bătrân, cu comparații și pilde ca într-o povestire. Tălmăcirea lui Varlaam este minunată. Numai raportarea la textul original neogrec va convinge că e vorba de o traducere, și nu de o creație originală (p. 148).

Concluzia cu care se încheia acest prim articol (în ordinea apariției) era:

„Prin urmare, din orice citat reiese că nici conținutul și nici stilul nu sunt ale mitropolitului Varlaam, ci ale lui Damaschin Studitul. Dar în tălmăcirea lor, mitropolitul Varlaam, specialist în teologie, în limbile greacă și slavonă, se întrece cu scriitorul. El ne-a lăsat astfel în tălmăcirile sale sute de pagini de proză artistică, minunată, anunțând creația marilor povestitori moldoveni Ion Neculce, Ion Creangă, M. Sadoveanu, care au adâncit brazda mănoasă croită de mitropolitul Varlaam cel «tare în scripturi», care, văzând frământarea urmașilor săi, odihnește probabil mulțumit în căsuța de lut a strămoșilor săi, în liniștea înălțătoare de la mănăstirea Secul” (p. 151). [subl. n].

În articolul din „Romanoslavica”, XVII, 1972, care a fost primul în ordinea redactării, dar a apărut după cele din 1970 și 1971, găsim această singură descriere și clasificare a textelor din *Comoara*, la care nu va mai reveni:

„Opera *Comoara* a circulat și la români, atât în originalul neogrec, cât și în slavonă. Până la contribuțiile noastre nu s-a știut că opera *Comoara* a lui Damaschin Studitul constituie izvorul principal bizantin al Cazaniei lui Varlaam. Prin răspândirea extraordinară a acestei Cazanii, Damaschin Studitul a pătruns adânc în cultura română din secolele XVII-XVIII.

Dar să vedem, în continuare, pe baza de texte paralele, cât de masiv s-a preluat din Damaschin Studitul în versiunea *Cazaniei* lui Varlaam și cât de exact și de creator a tradus învățatul nostru mitropolit, «cel tare în scripturi».

Cele 36 de cuvântări câte cuprinde opera *Comoara* lui Damaschin Studitul se împart după conținut în patru grupe.

În prima grupă se încadrează 21 de cuvântări referitoare la viața lui Iisus și a Fecioarei Maria. Unele sunt ținute la sărbătorile împărătești, altele la duminicile din postul mare și până la Rusalii. Toate aceste cuvântări sunt legate de Evanghelia zilei.

Varlaam le-a folosit pe toate, afară de cuvântarea despre a doua venire a lui Iisus și despre Antihrist, pe care Damaschin Studitul a transpus-o și povestit-o după cuvântarea lui Ipolit, papă al Romei. Versiunea lui Damaschin Studitul are mai mult element dramatic și expresivitate decât originalul lui Ipolit, folosit și acesta într-o prelucrare neogreacă mai veche.

Celelalte cuvântări din acest ciclu sunt originale ale lui Damaschin Studitul.

În grupa a II-a se încadrează cele șapte cuvântări hagiografice, prelucrate cu măiestrie de autor, după versiuni mai vechi, în limba comună, cum se precizează în titlul fiecăreia: μεταφρασθεῖς εἰς τὴν κοινὴν γλῶσσαν. Sunt cele mai răspândite cuvântări, pentru că plăceau și întăreau popoarele creștine în lupta contra turcilor. Varlaam a tradus părți alese, închegând în traducere textul integral al cuvântărilor

despre *Viața* și mucenicia sfinților *Gheorghe, Nicolae, Dimitrie și Teodor Tiron*. A renunțat la cuvântările despre Sfântul Eustatie și copiii lui, despre Teodor Stratilat și despre Maria Egipteanca. A introdus în schimb în *Cazania* sa *Viața* lui Ioan cel Nou de la Suceava, prelucrată după versiunea lui Grigorie Țamblac, și *Viața* cuvioasei Paraschiva etc., [sic! din nou nu se înțelege la ce se referă acest etc.] care se legau mai strâns de istoria și cultura Moldovei. *Viața cuvioasei Paraschiva* sau *Petka* e o prelucrare după opera cu același titlu scrisă de Eftimie, patriarhul bulgar de Târnovo.

A treia grupă cuprinde doar următoarele trei cuvântări cu caracter istoric mai pronunțat: despre *Sfintele icoane*, despre *Dumineca tuturor sfinților* și despre cei 318 părinți la Sinodul de la Niceea (325). Și în aceste cuvântări, ca și în cele referitoare la Viețile sfinților, datele istorice și narațiunea lor artistică se împletește cu bogate elemente folclorice și apocrife. **Varlaam și-a încheiat aceste cuvântări prin traducere, selecționând cele mai interesante părți prin conținut și prin forma lor artistică.**

Ultima grupă o constituie câteva cuvântări cu caracter didactic: *Învățătura despre post și abstenență*, cea împotriva obiceiului de a plânge pe cei morți și cea despre închinarea crucii. Dintre acestea Varlaam a tradus numeroase pagini integral. Le-a dat apoi o nouă sistematizare ca de exemplu în omilia sa despre *Închinarea cinstitei și de viață făcătoarei cruci*. Varlaam a selecționat, de exemplu, pe sărite, din tot cuprinsul predicii, ideile referitoare la importanța crucii, impresionate prin conținutul emoțional și prin latura artistică. Varlaam nu a renunțat la repetările retorice, la comparații, analogii, la clauzulele variate și nici la ritmul frazei. Impresionat de această parte, stilistul maghiar László Gáldi, necunoscând adevăratul izvor neogrec, „Cuvântările” lui Damaschin Studitul, consideră că Varlaam ar fi folosit aci litaniiile din cultul bisericii catolice și alte modele ale misionarilor iezuiți italieni, care în vremea lui Vasile Lupu și a lui Varlaam cutreierau Moldova, cu elocința lor tradițională. Dar toate fragmentele citate de cercetătorul maghiar László Gáldi pentru a ilustra și documenta ipoteza unor izvoare și modele catolice, sau baroce, *sunt traduceri din cuvântările lui Damaschin Studitul*, care se întind pe zeci de pagini. Aceleași cuvântări la Varlaam au 4-5 pagini, în care a reprodus fragmentele emoționante, cu fond profund uman, în care elementul apocrif, fabulos și folcloric este preponderent. Varlaam reduce, simplifică fondul și chiar cohorta de forme retorice, caracteristice stilului lui Damaschin Studitul” (p. 173-174).

Trăgând linia și adunând ceea ce-i datorăm lui Pandele Olteanu, pe lângă faptul în sine, de importanță în adevăr capitală, al descoperirii acestui izvor, unul din cele trei izvoare principale ale cărții Mitropolitului Varlaam (dar nu bizantin, având în vedere că ne aflăm cu Damaschin Studitul în perioada post-bizantină) și pe lângă mulțimea de informații în legătură cu cartea *Comoara* și autorul ei, culese și aduse întâia oară în știința românească, cea mai prețioasă moștenire pe care ne-a lăsat-o sunt fără îndoială tocmai aceste analize concrete comparative, dar a căror concluzie unică, de toate confirmată, este – contrar tezelor lui P. Olteanu! – că **nu ne aflăm în fața unei traduceri a Comorii, întreprinsă ca atare, așa cum au fost cea de la Brașov a Omiliarului patriarhal**

bizantin în varianta slavonă și cea de la Govora a „Cărții rusești” a lui Kiril Trankvilion-Stavrovetki, și cum va fi aceea a logofătului Mihalcea în 1747, ci avem înaintea una din componentele amplului efort de creație din care a ieșit Cartea românească de învățătură.

La fiecare pas Pandele Olteanu a fost obligat să ia cunoștință și să descrie acest proces de „mistuire” și asimilare a cărții lui Damaschin Studitul, apropiindu-i și proporțiile și modul cum s-a petrecut.

Dar tocmai în această operație foarte migăloasă, el n-a fost scutit de erori, începând cu afirmația că pe unele cuvântări le-a tradus *integral* (în realitate niciuna nu se dovedește a fi tradusă în acest mod!) și cu însuși numărul de pagini avansat³⁴, care în realitate nu numai că n-a depășit cifra de 200, dar s-a dovedit cu destul de mult mai mică.

Eroarea capitală ce se întinde ca o umbră peste toată această prețioasă roadă a unei munci și a unei științe incontestabile este însă **teza că în realitate Cartea românească de învățătură nu mai este o operă originală, din cauza acestor datorii contractate față de Damaschin Studitul!**

* * *

Toate acestea au făcut necesară reluarea *da capo* a problemei raportului dintre cele două opere, pe o bază nouă, pe care Pandele Olteanu a ignorat-o până la sfârșitul vieții sale: **pe baza versiunii românești integrale a Comorii.**

Existența acestei versiuni, valorificată științific pentru prima oară în cele două lucrări deja citate, ne dă posibilitatea să oferim pentru prima oară cititorilor noștri „tabla de materii” a cărții lui Damaschin Studitul, pe care zadarnic ar căuta-o în articolele lui Pandele Olteanu.

Iat-o, conform manuscrisului românesc 2610 al Bibliotecii Academiei Române.

“„Varlaam a tradus – uneori continuu, alteori selecționat – peste douăzeci de «cuvântări» din opera *Comoara* lui Damaschin Studitul. După acest izvor bizantin, Varlaam a tradus în *Cazania* sa peste două sute de pagini” (*Izvoare originale...*, p. 116). „În *Cazania* lui Varlaam sunt traduse integral sau parțial peste două sute de pagini după cuvintele lui Damaschin Studitul” (idem, p. 140). În articolul *Elemente de folclor...* din 1972: „Damaschin Studitul din a cărui operă *Thisavros Comoara* a tradus în *Cazania* sa vreo 20 de cuvântări însumând peste 200 de pagini tipărite” (p. 134).

„Varlaam a tradus numeroase cuvântări din opera lui Damaschin Studitul” citim și în articolul *Izvoare și versiuni bizantino-slave...* din 1971, p. 58.

Varlaam nu e decât un talentat traducător și creator de limbă literară” (p. 171) („*Romano-slavica*”, XVIII, 1972).

„Printre români opera a circulat în greacă, în slavonă și parțial în limba română datorită în primul rând lui Varlaam, care traduce expresiv prin filieră slavă **zeci de cuvântări – integral** [s.n.] sau parțial – după «Cartea numită *Comoara*» lui Damaschin Studitul” (*Criterii stilistice...*, 1970, p. 140).

Ms. Rom. 2610 B.A.R.:

„*Comoara lui Damaschin Ipodiaconul și Studitul Soluneanului, cu adaos despre sf[ă]rșit a altor șapte cuvinte de suflet folositoare, și cu t[ă]lmăcirea lui Tatăl nostru.*

Care s-au t[ă]lmăcit de pe limba grecească pe limba rumânească, den porunca prealuminatului și preainălțatului nostru domnu a toată Țara Ungrovlahiei Io[n] Costandin Nicolae voevod de Mavrocordat, ocărmuind turma pravoslaviei a țăr[ă]i aceștia Ungrovlahiei preasf[i]nțitul mitropolit kyr Neofit Criteanu, de Mihalcea logofătul litterat[ă], în anul de la facerea lumii 7153 iar de la mântuirea lumii 1747.

1. – **Luna lui martie în 25 de zile.** Cuvânt istoricescu împreună și povestitoriu la dumnezeiasca Buna Vestire a Preablagoslovitei Stăpânei noastre de Dumnezeu Născătoarei și pururea Fecioarei Mariei (adunat de la mulți cari au scris) și s-au t[ă]lmăcit pe limbă proastă de mai micul întru ieromonași Damaschin ipodiaconul și Studitul, Cuvânt 1: Înainte cuvântare t[ă]lcuitoare

Inc. Obicei au împ[ă]rații când vor să meargă la un loc unde vor vrea ...

2. – **Luna lui dechemvrie în 25 de zile.** A lui Damaschin monahul ipodiaconul și Studitul, Cuvânt pe limbă proastă la nașterea cea după trup a Domnului nostru I[isu]s H[risto]s. Cuvânt al doilea

Inc. Aseamănă-să praznicile bisericii noastre, bl[a]gosloviți creștini, unii grădini mari și frumoase ...

3. – **Luna lui ghenuarie în 6 zile.** A lui Damaschin monahul ipodiaconul și Studitul, Cuvânt pe limbă proastă la Sf[ă]nta dumnezeiești arătări a Domnului nostru I[isu]s H[risto]s, adecă la Bobotează. Cuvânt al treilea

Inc. Atotstăpânitoriu și mult milostivul Dumnezeu, ziditoriu și făcătoriu a toată lumea ...

4. – **Luna lui februarie în 2 zile.** A lui Damaschin monahul ipodiaconul și Studitul, Cuvânt pe limbă proastă la a Domnului nostru I[isu]s H[risto]s, cea de patruzeci de zile întîmpinare. Cuvânt 4

Inc. Toată fapta și tot lucrul bun, bl[a]gosloviți creștini, are cinste de la Dumnezeu...

5. – A lui Damaschin monahul ipodiaconul și Studitul, Cuvânt pe limbă proastă la învierea cea de patru zile a lui Lazăr. Cuvânt al 5

Inc. Patru părți s[ă]nt ale sufletului, den care părți s[ă] numește sufletul omului.

6. – A lui Damaschin monahul ipodiaconul și Studitul, Cuvânt pe limbă proastă la cea după învierea lui Lazăr întîmpinare a Domnului nostru I[isu]s H[risto]s cu stălpări de finic. Cuvânt 6

Inc. Obicei au împ[ă]rații și meghistanii când vor să ospăteze vreun priaten sau vreo rudenie...

7. – A lui Damaschin monahul ipodiaconul și Studitul, Cuvânt la îngroparea dumnezeiescului trup al Domnului nostru I[isu]s H[risto]s și la t[ă]nguirea Preasf[i]nței de Dumnezeu Născătoare și la pogor[ă]rea în iad. Cuvânt 7

Inc. Cele rele și supărările care s[ă] întâmplă la oameni den trei pricini s[ă] fac.

8. – A lui Damaschin monahul ipodiaconul și Studitul, Cuvânt pe limbă proastă la scularea cea de a treia zi a Domnului nostru I[isu]s H[risto]s și la Paști. Cuvânt 8

Inc. Toate zidirile lui Dumnezeu încă și aceștia Ziditoriul Dumnezeu au ființă, iar ființă și fire una s[ă] zice.

9. – A lui Damaschin monahul ipodiaconul și Studitul, Cuvânt la mântuirea înălțare a Domnului nostru I[isu]s H[risto]s. Cuvânt al 9

Inc. Omul cum că iaste zidirea mâinilor lui Dumnezeu s[ă] zice și iaste chipul și asemănarea lui Dumnezeu.

10. – A lui Damaschin monahul ipodiaconul și Studitul, Cuvânt la pogor[ă]rea Sfântului Duh la cincizeci de zile. Cuvânt 10

Inc. În trei lucruri sunt împărțite zidirile lui Dumnezeu, precum zic.

11. – **Luna lui avgust în șase zile.** A lui Damaschin monahul ipodiaconul și Studitul, Cuvânt pe limbă proastă la preobrazenia Domnului și Dumnezeului și mântuitoriu nostru I[isu]s H[risto]s. Cuvânt 11

Inc. Credem și mărturisim că Dumnezeu iaste den fire bun, milos[ă]rd, îndelung răbdătoriu, niciodinioară răul omului nu-l poștește ...

12. – **Luna lui avgust în cincisprezece zile.** A lui Damaschin monahul ipodiaconul și Studitul, Cuvânt pe limbă proastă la adormirea Preabl[a]goslovitei Stăpânei noastre de Dumnezeu Născătoare și Pururea Fecioarei Mariei. Cuvânt al 12

Inc. Trei stări s[ă]nt ale tuturor oamenilor, bl[a]gosloviți creștini, precum scriu cărțile noastre.

13. – **Luna lui noemvrie în 21 de zile.** A lui Damaschin monahul ipodiaconul și Studitul, Cuvânt pe limbă proastă la intrarea Preabl[a]goslovitei stăpânei noastre de Dumnezeu Născătoare și Pururea Fecioarei Mariei. Cuvânt al 13

Inc. Iară sărbătoare și iarăși pr[ă]znuire, sărbătoare nu ca cea de eri și ca cea de alaltaeri, ci sărbătoare mare și minunată...

14. – **Luna lui aprilie în 23 de zile.** Mucenia Sf[ă]ntului Slăvitului Marelui Mucenic Gheorghe purtătoriu de biruință. T[ă]lmăcită pe limbă proastă de mai micul întru monași Damaschin ipodiaconul și Studitul, având împreună și povestea oarecărora minuni ale Sf[ă]ntului. Cuvânt al 14

Inc. Sărbătorile și praznicele Bisericii noastre, bl[a]gosloviți creștini, pentru altceva nu s[ă] fac, fără numai pentru folosul sufletului ...

15. – A lui Damaschin monahul ipodiaconul și Studitul, *Învățătură de întoarcere ca s[ă] nu plângă foarte pe cel ce s-au săvârșit. Ce s-au zis la îngropăciunea unui boiaru oarecărui.* Cuvânt al 15

Inc. Ascultați boiari cazanie și învățătură, ascultați cuvântul lui Dumnezeu ca s[ă] iasă întristarea den inima voastră...

16. – *Învățătură de umilință pentru sfântul postu, zisă de față, de smeritul monași Damaschin ipodiaconul și Studitul în seara duminicii lăsatului de brânză.* Cuvântul al 16

Inc. Obiceiu au înparații, blagosloviți creștini, când vor să trimită oștile la război...

17. – **La luna lui februarie 8 și la iunie 8 zile.** Mucenicia Sfântului marelui Mucenic Teodor Stratilat. T[ă]lmăcită pe limbă proastă de smeritul între monași Damaschin ipodiaconul și Studitul. Cuvânt 17

Inc. Altceva nu iaste mai dulce în sufletul cel bun al omului celui binecredincios...

18. – **La luna lui noiembrie în 8 zile.** A lui Damaschin monahul ipodiaconul

și Studitul, *Poveste de câteva minuni și istorii, care s-au făcut de prea marii voievozi îngerești Mihail și Gavriil. Cuvânt 18*

Inc. În trei cete sânt împărțite făpturile lui Dumnezeu, bl[a]gosloviți creștini...

19. – *Mucenia Sf[ă]ntului marelui mucenic Evstathie, noul Iov și a soției lui Theopisti și a fiilor lui Agapie și Theopist. Tălmăcită pe limba proastă de smeritul între monași, de Damaschin monahul ipodiaconul și Studitul. Cuvânt al 19*

Inc. Răutățile și supărările care să întâmplă la oameni, den trei pricini să fac, bl[a]gosloviți creștini.

20. – *La luna lui decembrie în 6 zile. Viața și petrecania a cuviosului părintelui nostru Nicolae arhiepiscopul Miralichiei, făcătorului de minuni. Tălmăcit pe limbă proastă de smeritul întru monahi Damaschin ipodiaconul și Studitul. Cuvânt al 20*

Inc. Isteț lucru iaste, bl[a]gosloviți creștini, mâna zografilor și mai gingaș iaste a irma [urma] cineva adevărului și să dea de față semnele lucrurilor.

21. – *A lui Damaschin monahul, ipodiaconul și Studitul, Cuvânt pe limbă proastă la pilda vameșului și a fariseului și cuprinde cuvântul acesta ca să nu clevească și pentru smerenie și pentru ispovedanie. Cuvânt 21*

Inc. Ceia ce văd de departe grădini frumoase, bl[a]gosloviți creștini, văd adecă înpistrita și multa frumsețe a florilor...

22. – *A lui Damaschin monahul, ipodiaconul și Studitul, Cuvânt pe limbă proastă la pilda fiului curvariu. Și spune acest cuvânt și pentru pocăință. Cuvânt 22*

Inc. Mare răutate iaste, bl[a]gosloviți creștini, dăznădăjduirea și răutate, ca aceia iaste că să face pricină la om de munca cea de veci, întărirea și temeul păcatelor.

23. – *A lui Damaschin monahul, ipodiaconul și Studitul, Cuvânt pe limbă proastă pentru sf[ă]rșitul lumii și pentru Antihrist, și pentru a doao venire a Domnului nostru I[isu]s H[risto]s. Tălmăcit den cuvântul celui dentru sf[i]nți părintelui nostru Ippolit Papa al Râmului și moștenitoriul sf[i]nților apostoli. Cuvânt 23*

Inc. Obiceiu au împărații, bl[a]gosloviți creștini, când vor să meargă la războiu, întâiu trimite pe oamenii lor să meargă la cetățile care vor să le bată...

24. – *A lui Damaschin monahul, ipodiaconul și Studitul, Cuvânt pe limbă proastă la izgonirea lui Adam den raiu, care cuprinde și pentru milostenie. Cuvânt 24*

Inc. Că precum un om neguțătoriu când va să purceadă în neguțatoria lui nu purcede mai-nainte până a nu întreba oameni...

25. – *A lui Damaschin monahul, ipodiaconul și Studitul, Poveste pe limbă proastă pentru Sf[i]nte icoane, arătând de unde s-au început gonirea lor și cine au fost gonitorii, dup-aceia cine au fost ajutorii, împreună și pentru ce pricină au luat a săvârși pravoslavia la întâia duminică a Sf[i]ntelor icoane. Cuvânt 25*

Inc. Domnul nostru I[isu]s H[risto]s, Fiiul și cuvântul lui Dumnezeu îndemnând pe oameni spre învățatura binelui, au poruncit la Sf[ă]nta Evanghelie, zicând...

26. – *A lui Damaschin monahul, ipodiaconul și Studitul, Cuvânt pe limbă proastă la închinarea cinstitei și de viață făcătoarei Cruci, care s-au zis la a treia duminică a sf[ă]ntului post. Cuvânt 26*

Inc. Aseamănă-să Sf[ă]nta zi de astăzi, bl[a]gosloviți creștini, ca cum un împărat ar merge la războiu și ar birui pre vrăjmașu lui, apoi întorcându-să să vie la palatul lui trimite înaintea lui porunci...

27. – *În luna lui aprilie, la zioa dentâi și a cincea duminică a sf[ă]ntului post*

den păresemi. Viața și petrecania Sf[i]nței cuvioase Maria Egiptencii, tălmăcită pe limbă proastă de cel mai mic întru monahi Damaschin ipodiaconul și Studitul. Cuvânt 27

Inc. Mare bunătate iaste, bl[a]gosloviți creștini, pocăința și bunătatea ca aceia iaste, că pe tot omul mântuiaște, toate păcatele le șterge...

28. – *A lui Damaschin monahul, ipodiaconul și Studitul, Cuvânt pe limbă proastă la Dumineca Thomei. Cuvânt 28*

Inc. Trei sânt iscuseniile faptelor celor bune, bl[a]gosloviți creștini: credința, nădejdea și dragostea.

29. – *A lui Damaschin monahul, ipodiaconul și Studitul, Cuvânt pe limbă proastă la Dumineca Mironosițelor, adecă purtătoarelor de miruri. Cuvânt 29*

Inc. Bucatele și băuturile cele dulci și bune, când adese le aduc la masă, nu numai pe cei flămânzi îndeamnă să le mănânce, ci de multe ori îndeamnă și pe cei sătui. Așijderea și eu fac astăzi, bl[a]gosloviți creștini...

30. – *A lui Damaschin monahul, ipodiaconul și Studitul, Cuvânt pe limbă proastă la Dumineca Slăbănogului. Cuvânt 30*

Inc. Boalele cele trupești care să întâmplă la oameni, bl[a]gosloviți creștini, unele, adecă să vindecă cu tăerea, altele cu exblasturi, altele cu erburi și cu băuturi...

31. – *A lui Damaschin monahul, ipodiaconul și Studitul, Cuvânt pe limbă proastă la Dumineca Samarincii. Cuvânt 31*

Inc. Oamenii cei ce sapă întru adâncul pământului de caută argint, bl[a]gosloviți creștini, când află vâna de rudă care arată argintul, să bucură...

32. – *A lui Damaschin monahul, ipodiaconul și Studitul, Cuvânt pe limbă proastă la Dumineca Orbului den naștere. Cuvânt 32*

Inc. Altceva nu iaste mai cinstit și mai dulce la oameni, bl[a]gosloviți creștini, decât dragostea părinților și a rudelor.

33. – *A lui Damaschin monahul, ipodiaconul și Studitul, Cuvânt pe limbă proastă la Dumineca Sf[i]nților trei sute și optzeci de Dumnezeu purtători părinți de la Săborul Nicea. Cuvânt 33*

Inc. În vremea cea de demult, ellinii avea obicei ca orice om ar fi făcut vreo biruință la războiu...

34. – *A lui Damaschin monahul, ipodiaconul și Studitul, Cuvânt pe limbă proastă la Dumineca Tuturor Sf[i]nților. Cuvânt 34*

Inc. După ce am săvârșit sf[ă]nta sărbătoare a celor cincizeci de zile, bl[a]gosloviți creștini, încă șapte zile au trecut

35. – *Luna lui octombrie în 26 de zile. Mucenia Sf[ă]ntului marelui mucenic Dimitrie izvoditoriul de mir, tălmăcită pe limbă proastă de smeritul întru monahi Damaschin ipodiaconul și Studitul având împreună și poveste den oarecare munci. Cuvânt 35*

Inc. Obiceiu au împărații, bl[a]gosloviți creștini, când vor să facă ospăț prietenilor lor...

36. – *Mucenia Sf[ă]ntului slăvitului marelui mucenit Theodor Tiron, tălmăcită pe limbă proastă de smeritul întru monahi Damaschin ipodiaconul și Studitul și s-au zis la întâia sâmbătă den postu. Cuvânt 36*

Inc. Când Maximian și Maximin acești doi împărați elini împărăția atuncea și multă primejdie era la creștini.

Ediția originalului grecesc din 1786, pe care a lucrat Pandele Olteanu conform spuselor sale (vezi p. 137 din primul său articol publicat în „Biserica Ortodoxă Română”, 1970) a dispărut chiar din 1970 din Biblioteca Academiei Române, unde se mai află acum doar o ediție căreia îi lipsesc primele 17 file, textul rămas începând cu al doilea „cuvânt”, iar pentru ultimul, despre Sfântul Dumitru, multe pagini îi sunt deteriorate. Cel despre Theodor Tiron lipsește cu desăvârșire. Din fericire, Biblioteca Sfântului Sinod din incinta Mănăstirii Antim posedă cinci ediții ale *Comorii*, patru complete, din 1626 (cota II 5648), 1667 (II 654), 1727 (II 5479) și 1742 (II 599) și una fără foaia de titlu, încât nu-i cunoaștem data (II 548). Un exemplar din ediția 1742 va fi fost cel mai probabil originalul tradus de Mihalcea logofătul.

Până nu demult, bibliografia lui Damaschin Studitul putea fi epuizată cu câteva titluri, cum constatăm din *Enciclopedia literaturii bulgare vechi* (*Старобългарска литература. Енциклопедичен речник*. Съставител Донка Петканова, Editura Abagar, Veliko-Tărnovo, 2003, p. 133), unde singura carte înregistrată este a savantului rus P.A. Lavrov, descoperitorul și primul editor al fragmentelor rămase din originalul slavon al *Învățăturilor lui Neagoe Basarab*. Titlul ei este *Дамаскин Студит и сборники его имени „дамаскины” в южнославянской письменности* [Damaschin Studitul și sbornicele cu numele său „damaschine”, în literatura sud-slavă], Odessa, 1899. Alături de ea, monografia despre damaskine în literatura bulgară, de Donka Petkanova-Toteva, de care ne ocupăm pe larg în partea a doua a lucrării noastre. Se adaugă două studii: V. Pevnițki, *Рукописный сборник проповедей иподякона Дамаскина Студита* [Culegerea manuscrisă a cuvântărilor ipodiatonului Damaschin Studitul], în „Труды Киевской духовной академии”, том четвертый, октябр, 1873, p. 3-44 (B.A.R. P I 10875), care, tipărit cu literă mică, are în realitate o întindere mult mai mare și rămâne încă un text de referință; și Iu. Trifonov, *Ритор Теофан и иподякон Дамаскин* [Retorul Teofan și ipodiatonul Damaschin], în „Списание на Българската академия на науките”, 71, 1950, p. 1-26 (B.A.R. P I 3464). Partea cea mai importantă este însă *Анеха* și se află la p. 16-27. Este cel mai complet și substanțial studiu bulgar despre cartea lui Damaschin Studitul și raporturile sale cu cultura bulgară.

În *История на българската средновековна литература. Съставител Анисава Милтенова*, Sofia, Editura Iztok i Zapad, 2008, este semnalată la p. 730 „съвременно издание Δελιδήμος 1971”. În bibliografia de la p. 758 găsim: E. Delidimos, *Θησαυρός Δαμασκηνού του Υποδιακόνου καὶ Στουδίτου του Θεσσαλονικέως*, Tessalonic, 1971. Titlul întreg este: *Θησαυρός Δαμασκηνού του υποδιακόνου καὶ Στουδίτου του Θεσσαλονικέως*, εισαγωγή Αρχιμ.

Ειρηναίου Δελιδήμου [introducere de arhim. Irineu Delidimos], format 17,5x25 cm, 576 pagini, Εκδόσεις Ρηγόπουλου [Editura Rigoroulou], Θεσσαλονίκη, f.a.

În prezent există însă în limba greacă trei monografii. Una, Λαμπρινή Ν. Μάνου, Δρ. φ. [Lamprini N. Manu, Dr. f.], *Δαμασκηνός ο Στουδίτης. Ο βίος και το έργο του* [Damaschin Studitul. Viața și opera sa], Σύνδεσμος των εν Αθήναις Μεγαλοσχολητών, Αθήνα, 1999, 248 pagini (Ανάλεκτα της καθ' ημάς Ανατολής 8). A doua, cea mai recentă, este o lucrare de masterat susținută anul trecut la Facultatea de Teologie a Universității din Tesalonic și care plasată pe internet, ne-a permis, cu concursul domnului Mihai Țipău, să o avem și pe masa noastră de lucru și să inițiem traducerea ei în limba română. Autoarea este **Elisabeta Antoniadēs** și titlul, în traducerea românească este *Comoara lui Damaschin Studitul. Împrejurările scrierii. Cuprinsul. Însemnătatea*, Tesalonic, 2011. Lucrarea, de 246 de pagini, are cinci mari capitole, conține o scurtă biografie, o bibliografie a operelor tipărite sau rămase în manuscris, enumerarea edițiilor *Comorii*, iar la sfârșit o foarte prețioasă bibliografie. Obiectul principal este însă analiza tuturor textelor cuprinse în *Comoara*, ceea ce face necesară traducerea ei cât mai urgentă și în limba noastră.

Pentru prima oară avem în lucrarea doamnei Antoniadēs o informație clară și completă asupra edițiilor *Comorii*. O reproducem în traducerea domnului Mihai Țipău:

„Prima ediție a *Tezaurului* înregistrată de bibliografi datează din 1561, fiind publicată la Veneția de către C. Zanetti. Însă anul primei ediții a acestuia este necunoscut, cu siguranță însă a fost publicată înainte de 1558, deoarece când Damaschin a publicat *Tezaurul* era ipodiaton iar în 1558 era deja ieromonah. Din cauza mării difuzări a cărții au urmat și alte ediții la Veneția. Potrivit cercetării făcute de Litsas în biblioteca Muzeului Bisericesc al Patriarhiei Bulgare din Sofia, au fost descoperite 4 ediții ale *Tezaurului*, prima datând din anul 1561 și 3 ediții din 1562, care au fost aduse acolo de la biblioteca Mănăstirii Bacika din Bulgaria. Legrand credea că cele mai vechi ediții sunt cele din anul 1568 și 1570 care cuprind în anexă și 6 cuvântări ale lui Albert Marinos din Chios. De asemenea s-a păstrat un exemplar al ediției din 1580 care se găsește la Mănăstirea Marea Lavră. Altă ediție, pe care a descoperit-o Meyer, este cea din 1589 care conține cele 7 discursuri ale ereticului Ioanichie Kartanos din cartea Άνθος (Floarea). Toate edițiile următoare copiază ediția din 1589.

Merită însă să fie consemnate și celelalte ediții în afară de cele din secolul al XVI-lea. Sunt menționate la Veneția în anii 1594, 1603, 1618, 1628, 1642, 1644, 1667, 1673, 1682, 1683, 1687, 1705, 1714, 1719, 1726, 1727, două ediții din 1742, 1750, 1751, 1752, 1758, 1765, 1768, 1773, 1775, 1780, 1781, 1784, 1786, 1791, 1793, 1795 și 1799. Publicarea a continuat la Veneția și în secolul al XIX-lea (1805, 1806, 1812,

1817, 1821, 1844, 1848, 1849, 1851 și 1858). Delidimos menționează și alte trei ediții, din 1865, 1880, 1893. În 1731 a fost publicată și într-o traducere turcă pentru grecii turcofoni. A continuat să fie publicată în Grecia și în secolul XX (1903, 1910, 1926).

Potrivit lui Hristoforos Filitas, cuvântări ca cele ale lui Damaschin au fost tipărite de multe ori din 1528 până în 1844 la Veneția și au constituit un mare sprijin în timpul lungii perioade a captivității, pentru că astfel de cărți religioase publicate într-o limbă simplă contribuiau la salvarea națională nu numai a Greciei dar și a popoarelor slave. Mai mult, Mitropolitul Grigorie la Pelagoniei a tradus *Tezaurul* pe la 1580 în dialectul sud-slav și a cunoscut o mare popularitate după cum rezultă din faptul că se păstrează astăzi în peste două sute de manuscrise. În plus lucrarea a circulat în traducere între 1656 și 1715 în Rusia. În 1643 Mitropolitul Varlaam al Moldovei a inclus în *Omiliarul* său destule didahii din *Tezaur*, pe care le-a tradus el însuși.³⁵

Este citat H. Filitas cu *Περὶ Ἰωαννικίου Καρτάνου, Δαμασκηνοῦ τοῦ Στουδίτου καὶ Παχωμίου Ρουζάνου: ἐπιστολιμαῖα διάλεξις*, Kerkira, 1847, p. 7, dar nu aflăm ce înțeles are afirmația că între 1528 și 1844 s-au publicat la Veneția „cuvântări ca cele ale lui Damaschin” adică în limba populară. Care sunt acestea și ce legătură au cu altele similare, pe care le aflăm din scurta biografie îngrijită în 1844 de protoprezviterul Papadopoulos, rămâne să fie lămurit în viitor.

Dintre toate aceste ediții, una a fost cea făcută dispărută din Biblioteca Academiei Române și trei le găsim și în Biblioteca Sfântului Sinod: 1667, 1727 și una din cele două din 1742. Dar este și una care se cere adăugată listei: din 1626. Nu știm din ce an este aceea fără foaia de titlu.

Ediția din 1926 este o **retipărire anastatică** a celei din 1844 îngrijită de protoprezviterul N.P. Papadopoulos de la biserica Sfântul Gheorghe din cartierul atenian Kariți (acest an apare în scurta notă despre autorul cărții, de la sfârșit). Pe copertă apare ΕΚΔΟΣΙΣ ΝΕΩΤΑΤΗ (ediție nouă) și dedesubt Ἐπιμελεία Ν.Π. Παπαδοπούλου πρωτοπρεσβυτερου Ἀγ. Γεωργίου (Καρύτση) ὑφ' οὗ προσετέθη καὶ σύντομος βιογραφία τοῦ Συγγραφέως. [Îngrijită de N.P. Papadopoulos, protopresviter la biserica Sf. Gheorghe (Kariți). La care a fost adăugată și o scurtă biografie a autorului.] În „scurta biografie” apare informația greșită că prima ediție a *Comorii* s-a publicat în 1528. Ea a fost preluată de Pevnițki (art. cit., p. 31)

Sub însemnarea privind pe îngrijitor, apare, cu numele scris cu litere mari și roșii: ΕΚΔΟΤΗΣ ΜΙΧΑΗΛ Ι. ΣΑΛΙΒΕΡΟΣ [Editor Mihail I. Saliveros]. Dedesubt, ilustrație: Mântuitorul, stând cu mâna stângă ridicată a binecuvântare și cu dreapta ținând o cruce mare, sprijinită pe piciorul stâng. Locul apariției și editura: ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ ΕΚ ΤΟΥ ΤΥΠΟΓΡΑΦΕΙΟΥ ΤΩΝ ΚΑΤΑΣΤΗΜΑΤΩΝ

ΜΙΧΑΗΛ Ι. ΣΑΛΙΒΕΡΟΥ. 1926. Se dă și adresa: Ὁδὸς Σταδίου 12 Φαλήρου, 30-32.

Ediția din 1926 a fost reeditată la o dată care nu mai apare, și din această reeditare provine exemplarul dăruit recent subsemnatului de istoricul Radu Ștefan Vergatti, la întoarcerea dintr-o călătorie în Grecia, gest pentru care-i exprimăm și pe această cale recunoștința noastră deosebită. Singurele deosebiri privesc prenumele îngrijitorului, care apare întreg: ΝΙΚΟΛΑΟΥ, iar al editorului nu mai apare scris deasupra ilustrației. Aceasta este înlocuită cu o cruce înconjurată cu un cerc format de inscripția „Biblioteca Bisericească” (ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΗ), iar numele editurii este VAS.D. SALIVEROS cu indicația: ΚΕΝΤΡΙΚΗ ΠΩΛΗΣΙΣ: ΛΕΩΧΑΡΟΥΣ 15 – ΤΗΛ. 32.27.874 – ΑΘΗΝΑΙ.

Despre ediția Delidimos nu știm mai mult de ce am dat mai sus de pe internet, și unde am văzut că nu apare data 1971, furnizată de bibliografia bulgară. În schimb, în bibliografia din lucrarea doamnei Antoniadēs apare ΔΑΜΑΣΚΙΝΟΣ ΣΤΟΥΔΙΤΗΣ, Θεσαυρός Δαμασκηνοῦ, εκδ. Πηγόπουλου, Β, Θεσσαλονίκη, 2004. Delidimos nu mai apare și anul este 2004. Firește, numai când vom avea acces la un exemplar vom putea explica această modalitate diferită de înregistrare.

În bibliografia citată din lucrarea doamnei Antoniadēs apare și o a treia lucrare, publicată tot în limba greacă, dar la Moscova, în 2001: ΛΙΤΣΑΣ ΕΥΘΥΜΙΟΣ, Προβλήματα της ζωής καὶ του έργου Δαμασκηνοῦ Στουδίτη, Μόσχα, 2001 [Litsas Evtimios, *Problemele vieții și operei lui Damaschin Studitul*, Moscova, 2001].

Conform însuși titlului din versiunea românească, Mihalcea logofătul³⁵ a lucrat cu o ediție care conținea cele șapte cuvântări extrase din cartea *Anthos* – Floarea a lui Ioanikie Kartanos și o tâlcuire a rugăciunii *Tatăl nostru*.

Pandele Olteanu a mai descoperit în 1988 (*Originalele grecești și versiunile slavone ale Învățăturilor de la Câmpulung Muscel*, în „Memoriile Secției de filologie, literatură și arte”, Academia Română, Seria IV, tomul X, 1988, p. 7-20) că aceste opt texte au intrat prima oară în componența cărții *Învățăture peste toate zilele* tipărite în 1642 la Câmpulung. Ele erau urmate acolo de două din cuvântările lui Damaschin Studitul: cea despre închinarea crucii și cea despre a nu plânge prea tare pe cei morți. Alte două texte nu au putut fi identificate de Pandele Olteanu, dar ele aparțin lui Matei al Mirelor³⁶.

³⁵ La fila 414 găsim însemnarea traducătorului: „Sfârșit și lui Dumnezeu mărire. Amin. În București, la septembrie 14 dni, leat 7257, 1748, de Mihalcea logofătul litterati” cf. Gabriel Ștrempel, *Catalogul manuscriselor românești*, II, p. 336.

³⁶ Cartea din 1642 s-a bucurat în 1985 de o impunătoare ediție cu litere latine și de un studiu

Prin urmare, întâiul ecou al cărții lui Damaschin Studitul în cultura română este această tipăritură de la Câmpulung, despre care se spune clar în predoslovie că a fost tradusă din grecește. Nu este deci deloc exclus să fi ajuns și în Moldova ediția originalului, dacă ajunsese la Câmpulung.

Sumarul cărții, identic în versiunea originalului și în traducere, ne prezintă următoarea structură:

„Cuvintele” 1-11 închinare Mântuitorului, de la Bunavestirea nașterii Sale la trimiterea Sfântului Duh după Înălțare. Ultimul fiind consacrat *Schimbării la față*. „Cuvintele” 12 și 13 închinare Maicii Domnului, în ordinea lunilor din anul nostru, nu cel bisericesc, adică întâi *Adormirea* la 15 august și apoi intrarea în biserică, la 21 noiembrie.

Restul celor 23 de „Cuvinte” amestecă textele hagiografice cu cele pentru perioada pregătirii postului (dar nu riguros în ordinea calendaristică: 16. Duminica lăsatului de brânză – izgonirea lui Adam din rai; 21. A Vameșului și Fariseului; 23. A Fiului curvar; 24. A lăsatului de carne). Urmează trei cuvinte pentru Postul Mare (25. Prima duminică, a Ortodoxiei, 26. A treia, a Sfintei Cruci. 27. A cincea, a Sfintei Mariei Egipteanca) după care avem duminicile de după Paște: a Tomei (28), a Mironosițelor (29), a Slăbănogului (30), a Samarincii (31), a Orbului din naștere (32), a Sfinților Părinți de la Niceea (33).

Cum atât *Înălțarea* cât și *Rusaliile* sunt prezente în prima secțiune, mai avem prima din cele 32 de duminici de peste an, *A Tuturor Sfinților*. Ultimele două texte sunt dedicate Sfinților Dumitru și Theodor Tiron, deși pomenirea acestuia din urmă cade în perioada postului.

Este prin urmare limpede că intenția lui Damaschin Studitul nu a fost să alcătuiască o carte din categoria „Omiliarului patriarhal” bizantin și a celei alcătuite de Kiril Trankvilion-Stavrovețki. Desigur, *Comoara* lui Damaschin Studitul putea fi citită și de la strănă, în biserică, dar apare mai degrabă ca o carte de lectură personală și de „zidire sufletească” a celor mulți. Pentru prima oară ei sunt avuți în vedere într-o lucrare de asemenea proporții, scrisă pe limba înțeleasă de ei și nu în aceea „sfântă”, moștenită din Bizanț. Tocmai de aceea, cu numai câteva excepții, titlul este însoțit de cuvintele (care se repetă) λόγος ἰδιωτικῇ φράσει sau λόγος κοινῇ γλώττῃ sau λόγος πεζῇ φράσει iar o singură dată (la Duminica tuturor sfinților) λόγος κοινόλεκτος. Toate având același înțeles: în limba de obște.

În cazul hagiografiilor găsim lămurirea că nu este vorba de o cuvântare

savant din partea filologului olandez Willem van Eeden: *Învățăture preste toate zilele* (1642), édition et étude linguistique, tome I *Introduction et étude linguistique*, tome II. *Texte, index des mots, glossaire et facsimiles*.

proprie, compusă de autor în limba înțeleasă de toți, ci de o traducere: la Sfântul Gheorghe apare prima oară μεταφρασθεν εις την κοινην γωσσαν și se repetă pentru Sfântul Teodor Stratilat, pentru Sfinții Eustațiu și Teopista, Nicolae, Maria Egipteanca, Dimitrie izvorătorul de mir și Theodor Tiron.

Ceea ce a realizat așadar Damaschin Studitul pentru prima oară în întreaga Ortodoxie a fost nu numai o revoluție lingvistică, impunând limba vie, vorbită, în locul celei sacre, pe tărâmul **culturii eclesiastice**, în cartea destinată celei mai mari longevități și răspândiri, ci și **readucerea în circulație a unor texte hagiografice extrase din marile „Menologii de lectură” bizantine**.

Aceste *menologii sau minee de lectură* din Bizanț care trecute în lumea slavă au conferit Bulgariei medievale un loc proeminent și un rol major în întreaga dezvoltare culturală a Răsăritului Ortodox, inclusiv în cultura noastră, au rămas până la Damaschin Studitul lectura cărturarilor știutori de greacă bizantină și de slavonă. Ele n-au putut deveni un bun al unei largi pătri de cititori. Putem presupune de aceea că în special viețile de sfinți, care au fost, după Nicolae Iorga, „nuvela și romanul evului mediu” au fost cele ce i-au asigurat cărții lui Damaschin Studitul extraordinara sa difuzare și longevitate dovedită și de reeditările anastatice și de ultima ediție consemnată, din 2004!

Trecând pe teren slav prin trei traduceri în *slavonă*, dar mai ales intrând în circuitul viu al altor două limbi moderne din spațiul ortodox, *bulgara* și – prin cartea vlădicii Varlaam – *româna* (cele două traduceri în rusește n-au avut nicio circulație, cum n-a avut nici aceea din 1747 în română) opera lui Damaschin Studitul a marcat astfel un moment glorios din istoria culturii neoeleene, încă prea puțin luat în seamă de istoricii acestei culturi³⁷ până de curând.

Cele două epocale inițiative promovate de Damaschin Studitul în cultura greacă post-bizantină își vor găsi câteva decenii mai târziu în cultura română cel mai strălucit „receptor” și continuator în persoana și opera Mitropolitului Varlaam. Acesta va înțelege și va reuși să repete opera marelui neogrec în cuprinsul culturii române. Dar o va face după strategia proprie, în care a intrat în mod necesar *sinteza* cu ceea ce-i venea din spațiul slav, în primul rând de la Kievul lui Petru Movilă, cu tot ce însemna acesta ca program cultural impus Ortodoxiei de necesitatea de a face față „lumii moderne” cu provocările ei în planul religios. Dar și prin exemplul concret al *cărții-monument*. Al cărții tipărite capabilă să concureze capodoperele caligrafice și miniaturile din epoca manuscriselor patronate de suveranii protectori ai culturii și artelor, un Ștefan cel Mare deținând la noi supremația absolută.

³⁷ La Th. Dimaras nu găsim despre Damaschin Studitul decât două rânduri (vezi *Istoria literaturii neogrești*. În românește de Mihai Vasiliu, București, Editura pentru literatură universală, 1968, p. 128).

În tipăritura lui Petru Movilă din 1637, care a fost neîndoiebnic modelul celei de la Iași din 1643, gravura ia locul miniaturii ce se limita la exemplarul manuscris pe care era aplicată. Procedul este imediat imitat de emulul moldovean.

Cât de departe suntem de imaginea unei „vasalități” față de opera autorului grec, propagată de Pandele Olteanu, au dovedit-o deja contribuțiile celor doi autori ai lucrărilor citate. S-a putut stabili cu precizie aproape matematică numărul de pagini care sunt datoare în *Cartea românească de învățătură* lui Damaschin Studitul, și acest calcul infirmă categoric declarațiile formale din ultimul său articol apărut în „Biserica Ortodoxă Română” în 1993: „În cercetarea monografică *«Importanța Cazaniei mitropolitului Varlaam (1643) în lumina izvoarelor»* noi am identificat până în prezent peste 200 de pagini traduse din versiunea slavă a originalului grecesc al celebrei opere Θεσαυρὸς Τεσαυρῦ, a scriitorului neogrec Damaschin Studitul” (p. 65). Se repetă pe pagina următoare: „Noi am identificat până în prezent peste 200 de pagini care provin din originalul lui Damaschin Studitul”. „Izvorul principal, identificat textologic, este opera Θεσαυρὸς a lui Damaschin Studitul, din care s-au tradus sute de pagini [subl. Pandele Olteanu]³⁸.

³⁸ În acest articol pe care l-am caracterizat drept „testamentar” mai citim și aceste recomandări metodologice pentru viitor:

„Trebuie însă adâncită și lărgită cercetarea izvoarelor și a vechilor texte, încadrate de mitropolitul Varlaam în *Cazania* sa, începând cu cele grecești și slavone, cu elemente de folclor și etnografie. Identificând izvoarele, studiind limba cu grecismele și cu slavonismele ei, constatăm că mitropolitul Varlaam a folosit la traducerea sa texte slavone de redacție ucraineană. Spune, de pildă măhăesc – *machati* «a da din mână» – ucr. *machati* – etc. De aceea unii cercetători cred că originalul *Cazaniei* lui Varlaam este ucrainean.

Nu s-a găsit însă un astfel de original, nici în ucraineană, nici în rusă. A fost cercetat chiar de mitropolitul Varlaam, atât în Ucraina cât și în Rusia. Poate se va descoperi vreun manuscris în vreo bibliotecă sau arhivă din Moldova, ori din Rusia subcarpatică, din Ucraina sau din Rusia. Deocamdată problema originalului *Cazaniei* lui Varlaam rămâne o problemă deschisă.

Textul românesc se întinde pe o mie de pagini. Studiat textologic, se constată părți personale ale lui Varlaam. Altele, însă, sunt traduse după manuscrise vechi din izvoare grecești și slavone. Se susține în mod eronat că această «*Cazanie*» este originală. Noi am studiat izvoarele textologic și deocamdată am constatat până în prezent că izvorul principal este cunoscuta operă *Tisavros* a scriitorului neogrec Damaschin Studitul. [subl. P.O]. Conține 36 de cuvântări. În anexă sunt separat și 13 «*învățăături*» de diferiți autori: Teofan Eleavulkos, Damaschin Studitul și alții...”.

În problema „originalului ucrainean” (la p. 63 scria: „Prima carte tipărită cu litere chirilice a fost chiar *Cazania* lui Varlaam, pe care titularul a tradus-o după un original probabil ucrainean, dar până în prezent, textul original nu s-a identificat”), problema s-a rezolvat între timp, dar nu s-a găsit „în vreo bibliotecă sau arhivă din Moldova ori din Rusia subcarpatică” ci în Biblioteca din Sankt-Petersburg.

Cât privește afirmația repetată, „se susține în mod eronat că această «*Cazanie*» este originală”, ea are tot atâta valoare ca informația cu „anexa” în care „sunt separat 13 învățăături”. Ele au fost într-adevăr 13, dar pe rând: mai întâi 6 în primele ediții, de Albertos Marinos, înlocuite apoi în următoarele ediții, cu cele 7 ale lui Ioanikie Kartanos.

După calculele noastre – scria doamna Florentina Gaftoi-Holtea – nu „peste 200” ci numai 158 [în ediția J. Byck, n.n.] sunt datorate lui Damaschin Studitul. Să explicăm:

În cele două cărți, comune sunt numai 29 de titluri:

1. La Bunavestire (DS – Cuvântul 1)
2. La Nașterea Domnului (DS – Cuvântul 2)
3. La Întâmpinare (DS – Cuvântul 4)
4. La învierea lui Lazăr (DS – Cuvântul 5)
5. La Florii (DS – Cuvântul 6)
6. La Îngroparea Domnului (DS – Cuvântul 7)
7. La Învierea Domnului (DS – Cuvântul 8)
8. La Înălțare (DS – Cuvântul 9)
9. La pogorârea Sfântului Duh (DS – Cuvântul 10)
10. La Schimbarea la față (DS – Cuvântul 11)
11. La adormirea Maicii Domnului (DS – Cuvântul 12)
12. La intrarea în Biserică (DS – Cuvântul 13)
13. Sfinții Mihail și Gavril (DS – Cuvântul 18)
14. Viața Sfântului Gheorghe (DS – Cuvântul 14)
15. Viața Sfântului Nicolae (DS – Cuvântul 20)
16. Viața Sfântului Dimitrie (DS – Cuvântul 35)
17. Viața Sfântului Teodor Tiron (DS – Cuvântul 36)
18. La prima duminică a pregătirii postului – parabola vameșului și fariseului (DS – Cuvântul 21)
19. La a doua duminică – parabola fiului risipitor (DS – Cuvântul 22)
20. La duminică lăsatului de sec de brânză (izgonirea lui Adam din rai), a patra din pregătirea Postului (la DS – Cuvântul 24, dar mai apare și „Învățătură de umilință pentru Sfântul post în seara duminicii lăsatului de brânză” – Cuvântul 16)
21. În prima duminică a Postului, a Ortodoxiei, închinată cinstirii Sfintelor icoane (DS – Cuvântul 25)
22. La cinstirea Crucii (a treia duminică din postul mare) (DS – Cuvântul 26)
23. La Duminică Tomii (DS – Cuvântul 28)
24. La Duminică Mironosițelor (DS – Cuvântul 29)
25. La Duminică Slăbănogului (DS – Cuvântul 30)
26. La Duminică Samaritencei (DS – Cuvântul 31)
27. La Duminică Orbului din naștere (DS – Cuvântul 32)
28. La Duminică celor 318 Sfinți Părinți de la Niceea (DS – Cuvântul 33)
29. La Duminică Tuturor Sfinților (DS – Cuvântul 34)

Prin urmare, numai 29 din cele 36 de titluri au putut atrage atenția lui Varlaam, conform sumarului cărții sale, la care se adaugă două pe care Pandele Olteanu susține că le-ar fi folosit: Cuvântul 15, despre a nu-i plânge amar pe cei morți și Cuvântul 16, din seara duminicii lăsatului de brânză.

Pandele Olteanu a stabilit o relație sigură cu textul varlaamic, și a urmărit modul cum au fost folosite de autorul român, pentru următoarele 21 de titluri din *Comoară*:

1-4: patru din cele șapte hagiografii (Sf. Gheorghe – Cuv. 14, Sf. Nicolae – Cuv.

20, Sf. Dimitrie – Cuv. 35 și Sf. Teodor Tiron – Cuv. 36) **totalizând în ediția J. Byck 39 de pagini.**

5. *Intrarea în biserică a Maicii Domnului* (Cuv. 13), din care Varlaam a făcut două predici totalizând **8 pagini.**

6. *Cinstirea Crucii* (Cuv. 26) – din care iarăși Varlaam a făcut două predici, totalizând **13 pagini**

7. *Nașterea Domnului* (Cuv. 2) – **7 pagini**

8. *Botezul Domnului* (Cuv. 3) – **7 pagini**

9. *Întâmpinarea Domnului* (Cuv. 4) – **7 pagini și jumătate**

10. *Bunavestire* (Cuv. 1) – **5 pagini**

11. *Schimbarea la față* (Cuv. 11) – **8 pagini**

12. *Adormirea Maicii Domnului* (Cuv. 12) – **8 pagini și jumătate**

13. *Sâmbăta lui Lazăr* (Cuv. 5) – **6 pagini și jumătate**

14. *Dumineca Floriilor* (Cuv. 6) – **9 pagini și jumătate** din care o pagină textul evanghelic.

15. *Înmormântarea Domnului* (Cuv. 7) – **9 pagini**

16. *Dumineca Mironosițelor* (Cuv. 29) – **6 pagini, din care o pagină textul evanghelic**

17. *Dumineca Slăbănogului* (Cuv. 30) – **5 pagini din care o pagină textul evanghelic**

18. *Dumineca Samarinenței* (Cuv. 31) – **7 pagini, din care două pagini text evanghelic**

19. *Dumineca Orbului* (Cuv. 32) – **6 pagini și jumătate din care două text evanghelic**

20. *Dumineca celor 318 Părinți de la primul sinod ecumenic* (Cuv. 33) – **7 pagini**

21. *Dumineca Tuturor Sfinților* (Cuv. 34) – **6 pagini**

Sunt în total 165 de pagini, dintre care 7 sunt texte evanghelice, deci rămân 158 și nu cele 200 clamate de Pandele Olteanu.

Rămâne de cercetat ce și cât anume a luat Varlaam din Damaschin Studitul în predica la Duminica Ortodoxiei (nu mai mult de **26 de rânduri**) și în cele trei din perioada pregătirii postului (Duminica Vameșului și Fariseului, A Fiului risipitor, A izgonirii lui Adam din rai) precum și dacă se verifică informația, aruncată în treacăt, că ar fi folosit ceva și din cuvintele 15 și 16. Toate la un loc nu ar putea însă adăuga mai mult de 2-3 pagini la cele 158 care se pot calcula cu precizie!

În acest calcul nu se departaja însă ceea ce în fiecare dintre cele 21 de predici reprezenta împrumut din *Comoara* lui Damaschin Studitul, de ceea ce aparține altor izvoare. Acum, după ce am reușit să operez clar această departajare, calculul va trebui refăcut. În continuare, la autoarea citată găsim:

„Nu poate fi lipsit de semnificație faptul că deși unele sărbători le sunt comune, Varlaam a ales pentru cartea sa alte izvoare decât *Comoara* lui Damaschin Studitul. Astfel, pentru 8 noiembrie – sărbătoarea Sfinților arhangheli Mihail și Gavriil – avem un text complet diferit. Pentru *Înviere* textele sunt din nou diferite și situația se repetă pentru *Înălțare*, *Pogorârea Sfântului Duh* și *Duminica Tomii*.

Pentru duminicile din perioada *Triodului* și *Penticostarului* Varlaam a optat la duminica Mariei Egipteanca (a 5-a din post), între viața acestei sfinte și tâlcuirea pericopei evanghelice în care sunt prevestite patimile Domnului.

La «Duminica Ortodoxiei» (prima din post) partea rezervată, la început, sfintelor icoane și preluată de la Damaschin Studitul este mult mai redusă, pentru a se lăsa loc Evangheliei lui Ioan din pericopa zilei și a vorbi despre post și cuminecătură, folosind în principal alt izvor.

Pentru cinci sărbători comune, Varlaam a făcut așadar apel la ale izvoare, care urmează a fi identificate. Se confirmă și prin aceasta cele spuse în predoslovie despre folosirea «Tuturor tâlcovnicilor» și prin aceasta se pune în lumină o dată mai mult contribuția sa la elaborarea *Cărții românești de învățătură*.” (p. 202-204)

În privința sfinților, Varlaam se dovedește că a reținut:

„Dintre sfinții cei mari doar pe aceia care se bucurau de popularitate la români și adăugând, din același motiv, trei nume ce lipsesc la Damaschin Studitul: **Sfântul Simeon Stâlpnicul** (informația lui Pandele Olteanu că Varlaam ar fi preluat această hagiografie din Damaschin Studitul este greșită, fiindcă ea nu se află în *Comoara*), **Sfânta Paraschiva** și **Sfântul Ioan cel Nou de la Suceava**. Nu puteau lipsi (cum lipsesc la Damaschin Studitul) **Sfinții Petru și Pavel**” (p. 199).

Așadar, chiar punând la socoteală și textele evanghelice avem 165 de pagini din ediția J. Byck, ceea ce raportat la cele 498 de pagini ale acestei ediții ne dă exact o treime. Nimic mai mult.

Mitropolitul Varlaam s-a delimitat însă de Damaschin Studitul atunci când a optat pentru structura cărții sale, care continuă în mod clar tradiția bizantino-slavă reprezentată de *Omiliarul patriarhal*, în versiunea lui slavă din tipăritura de la Zabłudovo și din reeditările în care este atribuită patriarhului Calist.

Pe de altă parte s-a delimitat însă și de această tradiție, îmbrățișând ideea lui Damaschin Studitul de a da o atenție fără precedent **materialului hagiografic**. Pe structura de beton preluată din spațiul bizantino-slav, el a așezat în felul acesta un material inexistent în *Omiliarul patriarhal* și prezent în cartea lui Kiril Trankvilion-Stavrovețki de o manieră ce nu-i putea fi cu nimic de folos, după cum vom vedea.

Avem astfel în față operația ce i-a conferit dintr-o dată cărții sale acea puternică originalitate pe care, departe de a o anula, aportul lui Damaschin Studitul a determinat-o!

Într-adevăr, *Cartea românească de învățătură* a Sfântului Mitropolit Varlaam a devenit în felul acesta cea dintâi creație din toată cultura religioasă ortodoxă care a îmbinat în felul acesta textele pentru perioada de pregătire a Postului Mare și pentru duminicile din Post cu acelea din intervalul de la Duminica Floriilor la Rusalii, cu tâlcuirea pericopelor Evangheliilor de

peste an, cu predicile pentru toate Sărbătorile Domnești și cu cel mai mare număr de texte hagiografice, la praznicele sfinților mari, dar și la ale celor cinstiți în Moldova: Sfânta Paraschiva și Sfântul Ioan cel Nou. Cu cele două închinat Sfântului Ioan Botezătorul și cu al Sfinților Petru și Pavel, ele sunt 10, cu trei mai multe decât la Damaschin Studitul, care are însă pe sfinții Teodor Stratilat, Maria Egipteanca și Evstatie Noul Iov, absenți la Varlaam.

O lucrare similară, ca arhitectură și material acumulat, nu a existat niciodată în Bizanț și nici în Slavia Ortodoxă, unde singura comparabilă cu opera Mitropolitului Varlaam este cartea lui Kiril Trankvilion-Stavrovețki ce i-a servit de izvor. Dar în care sectorul hagiografic nu are nici aceeași amploare și nici aceeași valoare, iar limba nu este cea înțeleasă de obștea credincioșilor.

Este o premieră absolută. De ea vor beneficia, în cultura română, *Cazania de la Dealu* din 1644 și *Chiriadromionul de la Alba Iulia* din 1699, prima fiind o retipărire parțială, iar a doua integrală a cărții din 1643. Va juca însă un anumit rol și în configurarea celei mai importante creații similare din cultura ucraineană, și nu este exclus să fi fost un îndemn și pentru cei care, după mai mult de un secol, au alcătuit postum, în trei volume împărțite în șase părți, culegerea de predici a Sfântului Dimitrie al Rostovului³⁹.

Locul, valoarea și importanța *Cărții românești de învățătură* în dezvoltarea elocinței religioase post-bizantine nu apar însă pe deplin decât dacă o raportăm și la cele mai celebre și prețuite opere ce i-au succedat, unele cu răspândire în întreaga Ortodoxie: *Cheia înțelesului* de Ioanikie Galiatovski – perechea lui Kiril Trankvilion în cultura ucraineană –, *Didahiile* lui Ilie Miniati și tâlcurile *Evangheliei* și *Apostolului* din cele patru tomuri ale *Kiriadromionului* alcătuit de Nichifor Teotoke. Este ceea ce vom face în continuare.

³⁹ Biblioteca Academiei Române posedă, din fericire (cota II 603832), cele trei tomuri, fiecare tom conținând două „părți” ale culegerii numite de alcătuitori *Собрание разныхъ поучительныхъ словъ и дръгнихъ сочинений свѣтаго Димитрія митрополита Ростовскаго чюдотворца на шесть частей раздѣленное, съ приложеніемъ и житіа его* [Culegere a diferitelor cuvinte de învățătură și altor opere ale Sfântului Dimitrie, Mitropolitul Rostovului făcătorul de minuni, împărțită în șase părți, cu adăugarea și a vieții sale].

Nu este vorba de un titlu, pe o copertă, ci de ceea ce găsim scris pe versoul primei file, care pe prima pagină conține numele membrilor familiei imperiale în frunte cu împărăteasa Ecaterina Alexeevna și mențiunea că apariția s-a făcut cu binecuvântarea Sfântului Sinod. La sfârșit apare și „anul de la facerea lumii 7294 și de la nașterea lui Hristos 1786, indictionul 5, luna martie”. Formatul celor trei volume este 17 x 21 cm, primul având 142 file (numerotarea este pe file, nu pe pagini, deci sunt 284 pagini), al doilea 159 file (318 pagini), iar al treilea din nou 142 file.

Această alcătuire postumă în care găsim predicile pentru toate sărbătorile anului este de o importanță majoră, deși este mai puțin celebră decât monumentalul (și ca dimensiuni) „*Ceti-Minei*” sau *Viețile Sfinților*. În fruntea ei se află *Viața Sfântului Dimitrie*, pe care o vor lua și traduce în 1807 la Mănăstirea Neamțu cei ce ne-au dat cele 12 volume ale *Vieților Sfinților*.

VI. Cartea românească de învățătură față cu Didahiile lui Ilie Miniati

Ilie Miniati (Ηλίας Μηνιάτης) a fost copilul-minune al Ortodoxiei post-bizantine. Deși venit după Damaschin Studitul, ca al doilea mare propovăduitor al mesajului evanghelic dăruit întregii cultură răsăritene de lumea greacă, el este considerat „cel mai mare retor bisericesc al perioadei stăpânirii otomane”⁴⁰.

În 1969, Evangelos Th. Coulumbis, ex-director la Direcția Politică a Ministerului Afacerilor Externe al Greciei, își începea articolul *Le grand prélat et prédicateur Elias Miniatis comme diplomate*, apărut în prestigioasa revistă „Θεολογία” a Universității din Atena, cu această memorabilă caracterizare:

„Elias Miniatis s-a născut acum 300 de ani înzestrat de harul lui Dumnezeu cu o inteligență atât de puternică, încât i-a permis să devină unul din cei doi mari învățători (*maîtres*) ai Națiunii care au creat, cu începere din secolul al XVII-lea, limba greacă modernă (Skufos-Miniatis); – cu o inimă atât de sensibilă, încât acest mare predicator a știut să facă din marea iubire pentru mizeria fără margini o oamenilor obiectul tuturor cuvântărilor sale; – cu atâta superioritate de suflet, încât a știut să renunțe la toate bunurile acestei lumi, chiar și la glorie, și să-și închine scurta lui viață în întregime propovăduirii cuvântului dumnezeiesc, studierii și contemplării lui Dumnezeu.

Cu toate acestea, ca și marilor prelați ai secolelor trecute, cu care Elias Miniatis are atâtea trăsături comune (istoricul nostru național, Paparrigopoulos, a spus despre el că «a fost cel mai bun predicator al ultimelor patru secole și poate cel mai puternic dintre toți cei a căror voce a răsunat în Răsărit de pe timpul lui Fotie»), nimic nu i-a lipsit din cele ce-i erau de trebuință spre a-și duce la bun sfârșit opera sa: un spirit pozitiv, o judecată luminoasă, o admirabilă combativitate și un imens curaj.”⁴¹

Ilie Miniati face parte dintre personalitățile născute și desfășurându-și activitatea creatoare în cadrul simbiozei italo-elene, ale cărei premise au fost create de stăpânirea venețiană de trei secole peste ceea ce va intra în istorie și în istoria culturii neoeleene cu denumirea de „Cele șapte insule” din Marea Ionică,

⁴⁰ Athanasios E. Karathanasis, *Η φλαγγίνειος σχολή της Βενετίας*, Tesalonic, 1975, p. 108. Datorăm posibilitatea folosirii acestei cărți fundamentale domnului Nicolae-Șerban Tanașoca, a cărui bibliotecă este singura în care se află la noi în țară, și domnului Mihai Țipău, care a tradus pentru noi paginile despre Ilie Miniati. Îi rog pe amândoi să primească expresia recunoștinței mele.

⁴¹ Anul 40, 1-4, ianuarie-decembrie, 1969, p. 430. Revista și volumul respectiv pot fi consultate numai în Biblioteca Sfântului Sinod.

sau „Eptanisul” (termen folosit prima oară la noi de G. Seulescu în cea dintâi biografie românească a lui Ilie Miniati, publicată în 1837 în fruntea volumului de predici tipărit de Veniamin Costachi).

„Les Sept îles – scria D.C. Hesselting, într-una din cele mai substanțiale *Istории ale literaturii grecești moderne*, în capitolul special *Les Iles ioniennes* – furent soumises à Venise pendant plus de trois siècles; elles furent ensuite occupées par les Français durant quelques années et par les Anglais de 1815 à 1861. Seule la langue et la civilisation italiennes y ont fait sentir leur influence, mais celle-ci a été grande et très durable, du moins dans les villes”⁴².

Într-una din aceste „Șapte insule”⁴³ – Cefalonia – și într-unul din aceste orașe, Luxuri, s-a născut în 1669 cel ce avea să fie socotit „Hrisostomul secolului al XVIII-lea” și cel mai mare orator religios grec din epoca post-bizantină, chiar dacă edițiile operei sale nu vor reuși să le egaleze pe ale compatriotului din secolul anterior, Damaschin Studitul.

Tatăl său, Francisc Miniatis, se intitula „protopopul Cefaloniei” și „al doilea după arhiepiscop”, fiind un literat capabil să-i dea fiului prima instrucțiune și să-și dea seama că adusese pe lume o ființă investită de Cer cu însușiri deosebite. Originea mamei lui – Morezina Peristanos –, greacă sau italiană, n-a fost lămurită de biografi.

În cea dintâi biografie a lui Ilie Miniati, publicată în 1718 în prima ediție (postumă) a scrierii *Piatra scandalii* (titlul cu care a fost tradusă în românește de Veniamin Costachi), sau *Piatra zmintelii* (cum i-a tradus titlul în 1780 Radu Duma și a doua oară un anonim), apărută la Leipzig, biografie întocmită cu siguranță de tatăl autorului, se spune că a fost trimis în 1679, deci la 10 ani, la Colegiul Flanghinian din Veneția. Dar ultimul semnatar al unui text de referință despre Ilie Miniati fixează ca ani ai școlarizării 1681-1687)⁴⁴.

⁴² *Histoire de la littérature grecque moderne*, par D. C. Hesselting, professeur à l'Université de Leiden, traduite du néerlandais par N. Pernot, licenciée es lettres, Paris, Société d'édition „Les belles lettres”, 1924. Prefața este semnată Hubert Pernot, Directeur de l'Institut néo-hellenique, altă persoană decât traducătorul al cărui pronume este dat doar cu inițială. La p. 62: „Cele șapte insule au fost supuse Veneției mai mult de trei secole, ele au fost ocupate după aceea de francezi timp de câțiva ani și de englezi din 1815 până în 1861. Numai limba și civilizația italiană și-au făcut simțite influența lor, dar aceasta a fost foarte mare și foarte durabilă, cel puțin în orașe”.

⁴³ Ele sunt: Kerkyra (Corfu), Paxi (Paxos), Lefkada (Leucada/Santa Maura), Kefalonia, Ithaki (Ithaca), Zakynthos (Zante), Kythira (Cytera) și au constituit la un moment dat o republică a celor șapte insule – Επτάνησος πολιτεία, care a precedat renașterea politică și statul grec modern.

⁴⁴ Daniel Stiernon, articolul despre Ilie Miniati în *Dictionnaire de spiritualité ascétique et mystique. Doctrine et histoire*. Fondé par M. Viller, F. Cavallera, J. de Guibert, S. J. continué par A. Rayez, A. Derville et A. Songnac S. J. avec le concours d'un grand nombre de collaborateurs, Fascicules LXVIII-LXIX, Ménologies-Monde, Paris, Beauchesne, 1979, cu bibliografia la zi, în special în limba greacă. Anterior, sursa de referință occidentală rămasă indispensabilă a fost S. Salaville, articolul din *Dictionnaire de théologie catholique contenant l'exposé des doctrines de la*

Celebrul Colegiu Flanghinian – cea mai bună școală creată de diaspora greacă pentru învățământul mediu, cu banii lui Toma Flanghini, unul din plutocrații nației atât de greu încercată la ea acasă – precum și mediul în care adolescentul venit din Cefalonia s-a dezvoltat și instruit, i-au permis geniului său precoce să se evidențieze uimindu-și dascălii, dar mai ales să se înarmeze cu solidele cunoștințe, în primul rând lingvistice (pe lângă italiană care-i era familiară de acasă, greaca veche, latina, ebraica, la care s-au adăugat franceza și germana), dar în egală măsură teologice și filosofice. A fost de altfel singura instituție de învățământ urmată și absolvită de el, spre deosebire de Nichifor Teotoke ce va frecventa două universități italiene. După cum aflăm de la A. Karathanases, într-o scrisoare adresată de papistașul Nikolaos Komninos Papadopoulos patriarhului Ierusalimului Hrisant (Notaras) ar exista informația (cât de adevărată nu putem ști) că Ilie Miniati s-ar fi oferit să treacă la catolicism în schimbul unei diplome eliberate de Universitatea din Padova! S-ar putea să fie o calomnie menită să-l coboare în ochii celui ce a dorit, odată ajuns patriarh, să-l ia colaborator al său (se păstrează o scrisoare din 20 iunie 1707 prin care protopopul-părinte mulțumește patriarhului pentru această dorință atât de măgulitoare).

A debutat ca predicator în biserica „San Giorgio dei Greci”, lăcașul comunității grecești din Veneția, comunitate care era cea mai puternică și cu cel mai mare impact asupra culturii neoeleene prin excepționala operă editorială ce a făcut din cetatea lagunelor locul unde au apărut cele mai multe cărți în limba greacă înainte de întemeierea Greciei moderne.

Într-una din aceste tipografii, proprietarul fiind un Nicolae Saros, Ilie Miniati îngrijește apariția cărții

ΛΟΓΟΣ
ΙΣΤΟΡΙΚΟΣ.
τῆς ἱερᾶς πολιτείας
ΤΟΥ ΠΑΝΑΓΙΩΤΑΤΟΥ, καὶ ΣΟΦΩΤΑΤΟΥ ΚΥΡΙΟΥ
ΚΥΡ ΔΙΟΝΥΣΙΟΥ ΠΑΤΡΙΑΡΧΟΥ
ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΕΩΣ
ΤΟΥ ΚΟΜΝΗΝΟΥ.
Συγγραφείς παρὰ τοῦ ἐν Ἱερομονάχοις
λογιωτάτου Ἱεροκλήρυκος
ΓΕΡΑΣΙΜΟΥ ΤΟΥ ΚΑΚΑΒΕΛΑ.

theologie catholique, leurs preuves et leur histoire. Commencé sous la direction de A. Vacant – E. Mangenot, continué sous celle de É. Amann, fasc. LXXXV-LXXXVI, Messo – Minuciu Felix, tome dixième, deuxième partie, Paris, 1928, în interior 1929, coloanele 1769-1773.

Καὶ ἀφιερῶθεις τῷ Παναγιωτάτῳ πρώτῳ
 Πατριάρχῃ Κωνσταντινουπόλεως
 ΚΥΡΙΩ, ΚΥΡ ΔΙΟΝΥΣΙΩ
 ΤΩ ΓΕΡΟΝΤΙ
 ΠΑΡΑ ΗΛΙΟΥ ΜΗΝΥΑΤΟΥ ΙΕΡΟΔΙΑΚΟΝΟΥ
 Νοταρίου τῆς ἀγιωτάτης μητροπόλεως Φιλαδελφείας
 Δαπάνη, καὶ σπουδῇ τοῦ τιμιωτάτου κυρίου κύρ Ἰσαὰκ
 Ράλλη τοῦ Χαλέπλη καὶ Ἑρμηνευτοῦ τῆς Γαλη-
 νοτάτης Ἀριστοκρατείας τῶν Ἑνετῶν.
 ΕΝΕΤΙΗΣΙ, 1689.
 Παρὰ Νικολάῳ τῷ Σάρῳ, ἀρχθ'.

[Cuvânt istoricesc despre sfintele fapte ale Preasfințitului și Preaînțeleptului domnului domn Dionisie Comnenul, patriarhul Constantinopolului, scrisă de cel între ieromonahi preainvățatul Gherasim Kakavela și afierosită Preasfințitului proin patriarh al Constantinopolului domnului domn Dionisie cel Bătrân, de Ilie Miniati ierodiacon, notarul sfintei Mitropolii a Filadelfiei, cu cheltuiala și râvna preacinstiului domn Isaac Ralli Halepliu și interpret al Serenisimei republici patriciene a venețienilor. Veneția, 1689. De Nicolae Saru, 1689]

Aici găsim primele sale date biografice din sursă directă și cu care nu ne mai întâlnim în alt izvor, precum și primele sale texte (din păcate și ultimele) apărute în timpul vieții: o *epistolă dedicatorie* la paginile 3-5 semnată Elie Mignati (numele cu care va apărea în toate documentele italiene) și la p. 6-8 un elogiu adus patriarhului Dionisie Comnen, semnat „Elie Mignati ierodiacon”⁴⁵.

În 1689, la apariția acestei cărți, el era deci intrat în cler ca ierodiacon și fusese luat secretar de șeful religios al comunității elene din Veneția, Meletios Typaldos, purtător al titlului de „Arhiepiscop al Filadelfiei”.

În același timp devenise – și avea să profeseze timp de trei ani – profesor de greacă și „vice rector” (de fapt chiar director) al colegiului căruia îi fusese elev. Nu au fost lămurite însă nici până azi motivele pentru care toate eforturile sale de a rămâne în corpul didactic al colegiului, ca angajat permanent, cu salariu, au dat greș, obligându-l să-și caute alte drumuri în viață decât o carieră didactică în cetatea lagunelor.

Cum faima lui răzbătuse în patria din care plecase ca adolescent, a revenit în 1690 sau 1691 aureolat de un început de glorie în Cefalonia natală, unde și-a deschis la 22 de ani propria școală, fiind apoi chemat și în insula Zante⁴⁶.

⁴⁵ É. Legrand, *Bibliographie hellénique du XVII-é siècle*, t. II, Paris, 1894, p. 455.

⁴⁶ Este însă greu de înțeles cum a putut preda șapte ani în Cefalonia și apoi încă patru în Zante mai

Întrucât guvernatorul venețian al celor Șapte insule, Antonio Molin, cu reședința în Corfu, creștea doi nepoți ce aveau nevoie de profesor, l-a chemat pe lângă el în 1696, când împlinea 27 de ani, încredințându-i și conducerea unei mănăstiri de al cărei uzufruct a beneficiat, iar la încheierea mandatului de guvernator, în 1698, l-a luat la Veneția, după ce-i inspirase prima sa producție oratorică datată cu precizie și păstrată, rostită în limba italiană. Nu este una cu temă religioasă, ci o primă dovadă a modului în care strălucita elocvență a „Hrisostomului veacului al XVIII-lea” se putea manifesta și în elogiarea potențailor zilei, cu acea subtilă și eficientă diplomație pusă în lumină pentru prima oară de diplomatul de carieră Evangelos Th. Culumbis.

Revenit la Veneția în compania acestui exponent de seamă al puterii italiene sub care se afla și insula sa natală, Ilie Miniati își reia pentru un an calitatea de dascăl la Colegiul Flanghinian, dar fără a reuși să obțină nici de data asta încadrarea cu plată, ceea ce se pare că l-a determinat să caute și o altă soluție, într-o instituție catolică. Aceasta ar putea explica semnarea, alături de alții și de tatăl său, a unei profesiuni de credință catolică⁴⁷, nu cu totul străină de înclinațiile sale către doctrina imaculatei concepții. Prezente în unele predici, considerate de Antim Mazarakis a fi rostite în tinerețe, când încă nu-și terminase școala, aceste înclinații l-au obligat pe editor, în 1849, să-i cenzureze opera cu însăși aprobarea patriarhului ecumenic Antim. (Schimbul de scrisori însoțește această ediție.)

Eșecul definitiv al unei cariere venețiene a fost compensat de prețuirea arătată de noul ambasador al Veneției la Înalță Poartă, Lorenzo Soranzo, care l-a luat cu sine pe postul de consilier și i-a dat astfel posibilitatea să ajungă în plină maturitate și înflorire a personalității și artei sale de cuvântător acolo unde predicase însuși Sfântul Ioan Hrisostom și unde avea să se impună în ochii patriarhului ecumenic Gavril al III-lea până acolo încât să fie numit, prin act patriarhal și sinodal, la 11 ianuarie 1704, predicator al Marii Biserici și profesor la „Marea școală” patriarhală⁴⁸.

Această numire a făcut-o pe doamna Elvira Sorohan să presupună că „avându-l profesor, Dimitrie Cantemir a învățat de la el retorică și psihologie”⁴⁹,

mai de a fi chemat în 1696 în Corfu ca educator al nepoților lui Antonio Molin, împreună cu care va reveni în 1698 la Veneția. E. Coulumbis recunoștea în 1969 că „il parait probable qu'il a enseigné et prêché à Zante pendant quatre ans avant de se rendre à Cephalonie, où il n'est pas connu quand exactement il s'est rendu, ni jusqu'à quand il y a enseigné”. (p. 431)

⁴⁷ Este vorba de o listă întocmită de mitropolitul filocatolic Meletios, și pe care figurează și numele celor doi, dar nu de un act propriu-zis, emanat de la autorul de mai târziu al *Pietrei zminteli*, așa cum se poate deduce din articolul lui I.D. Stiernon. Vezi Ath. E. Karathanasēs, *loc. cit.*

⁴⁸ Textul documentului a fost publicat în revista „Παρθένωπα”, t. XV, 1864-1865, p. 589-590, cf. S. Salaville, col. 1770.

⁴⁹ *Introducere în istoria literaturii române*. Ediția a II-a, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 1998, p. 115.

ceea ce ar însemna că la 31 de ani câți avea Cantemir în 1704 a stat pe băncile Marii Școli ca student al lui Miniati! În ceea ce Cantemir însuși avea să ne spună în a sa *Istorie a Imperiului Otoman* (adnotările la Cartea a II-a, Capitolul I) despre Ilie Miniati, nu lasă însă loc presupunerii că l-a avut dascăl (cum spune clar despre alții) și cu atât mai puțin că l-a folosit, când era domn, pentru o misiune diplomatică la Viena, cum avea să se nască legenda. Iată textul în traducerea neuitatului și marelui nostru clasicist Dan Slușanschi: „Elias Miniati Ieromonahul, un filolog foarte fin, și deosebit de versat atât în teologia dogmatică, cât și în cea scholastică, mai apoi Episcop al Messenei din Pelopones” (p. 227).

În cuvântul adresat cititorilor, editorul Antonio Bortoli va evoca în 1716 – desigur fiind informat de protopopul Francisc Miniati, care avea să vorbească la rândul-i de aceasta în scurta biografie amintită – de o misiune diplomatică îndeplinită de Ilie Miniati la Viena în folosul „domnului Moldovei Constantin” pe lângă împăratul Leopold. Succesul acestei misiuni l-ar fi determinat pe patriarhul ecumenic să-l numească, la întoarcere, în înaltele funcții amintite.

Dacă această misiune a avut loc în 1703, anul indicat în biografia părintelui, înseamnă că este vorba de Constantin Duca, în a doua sa domnie (14 septembrie 1700 – 15 iunie 1703) informația fiind cel puțin verosimilă. Devine însă neverosimilă în ipoteza că „domnul Moldovei” ce l-a trimis în 1703 la împăratul Leopold ar fi fost Dimitrie Cantemir, informație preluată și larg răspândită de Alexandros Rizos Rangavis în excelenta sa *Histoire littéraire de la Grèce moderne* semnată A.R. Rangabé și publicată la Paris în 1877 (vezi p. 57-60), iar la noi de Constantin Erbiceanu din altă sursă grecească decât Antim Mazarakis. O regăsim și la S. Salaville (nu și la D. Stiernon). Dar în 1703 Dimitrie Cantemir nu era decât aspirant la un tron deținut efemer la moartea tatălui său și pe care-l va dobândi, tot efemer, abia în 1711, când Ilie Miniati a devenit episcop în Peloponez iar împăratul Leopold era mort de șase ani. Reală sau legendară, această misiune avea să-și mai schimbe de două ori numele ordonatorului. În Rusia, cel ce l-a trimis la împărat pe Ilie Miniati devine... Constantin Brâncoveanu, iar în 1969, la diplomatul grec Coulumbis, autorul articolului din „Θεολογία” „le Prince de Moldavie Kanverint” (p. 432-433).

Cu toate că dobândise un statut strălucit în fosta capitală a Imperiului Bizantin și la Patriarhia ecumenică, Ilie Miniati nu a rămas decât până când și-a terminat misiunea și succesorul lui Soranzo, Carol Rutzina, care-l reținuse la rândul-i în calitate de consilier – semn evident de prețuire a calităților sale.

Întorcându-se cu acesta, „câtre 1706-1707” (S. Salaville) s-a stabilit în Corfu, de unde plecase ultima oară la Veneția, dar guvernatorul Peloponezului, Angelo Emo, i-a propus să devină episcop de Hristianopolis, ceea ce Ilie Miniati

nedorind, a amânat atât de mult răspunsul încât „atunci când a ajuns în Moreea a găsit că acea mitropolie avea alt păstor”.

Succesorul lui Angelo Emo, Francesco Grimani, l-a chemat să vină la Nauplia, în Peloponez, ca profesor și predicator în Nauplia și Argos, ceea ce l-a convins să plece din Corfu.

În Peloponez avea să-și petreacă cei mai rodnici ani ai vieții, să devină episcop al eparhiei Kernica, având reședința în orașul Kalavrita, și să-și sporească opera de cuvântător pe teme laice cu încă trei cuvântări, iar pe aceea de cuvântător religios cu aproape tot ceea ce ne-a rămas de la el așternut pe hârtie și putând fi tipărit măcar postum. Însăși imaginea cu care va rămâne în memoria posterității, eternizată de portretul celebru, va fi aceea a „episcopului Kernicăi și Kalavritei”.

Localitatea din nord-estul Peloponezului, în golful Argolic, având numele antic Ναυπλία – latinescul *Nauplia* și italianul *Napoli di Romania* – fusese cucerită în 1540 de otomani și recucerită de venețieni în 1685⁵⁰. O vor ține până în 1715, un an după moartea lui Ilie Miniati.

Devenit personalitatea cea mai marcantă a comunității locale, profesorului și predicatorului i se va ivi ocazia de a cuvânta în catedrala mitropolitană chiar în prezența guvernatorului Francesco Grimani *Despre credință*, și firește în limba italiană, sfârșind cu un omagiu către înaltul oaspete. Îl va omagia pe același la încheierea mandatului în numele comunității, și-l va întâmpina cu o altă cuvântare pe succesor, Alvise III Mocenigo, în prezența căruia va rosti a doua sa predică religioasă în italiană: *Despre iubirea vrăjmașilor*.

În sfârșit, îl va saluta cu aceeași măiestrie pe Marco Loredano, ultimul guvernator sub care a cuvântat și care la 30 noiembrie 1710 a înaintat Signoriei un raport publicat de A. Karathanasis în articolul *Συλλογή βενετικών έγγραφον για τον 'Ηλία Μηνιάτη (1696-1710)* (în „Ελληνικά”, tom 25, fasc. 2, Tesalonic, 1972, p. 332-333), raport în care îl prezenta pe Ilie Miniati drept „un soggetto dotato di Singolare virtù e di apostolica esemplarità”. Anul următor avea să fie numit în fruntea episcopiei Kernicăi, cu reședința în Kalavrita, de unde însă va reveni în primăvara anului 1714 spre a ține în catedrala din Nauplia ultimul său ciclu de predici la duminicile Postului Mare. A fost și singurul pe care l-a dus până la duminica Învierii, parcă presimțind că în curând avea să contemple direct, și nu doar în oglindă, adevărurile din predicarea cărora își făcuse rostul vieții și în virtutea cărora și-a câștigat, pe lângă cununa cerească, nemurirea pământească.

⁵⁰ *Istoria creșterilor și a descreșterilor curții othoman[n]ice sau aliothman[n]ice, de la primul început*. Prefața traducerii românești de acad. Virgil Cândea. Traducere românească și indice de Dan Slușanschi. Versiune românească în ediție princeps, Editura Paideea [fără anul apariției doar mențiunile de copyright: © 2008 – Dan Slușanschi; © 2010 – Ed. Paideea]. Vezi p. 64-65 și 136.

La 1 august avea să se stingă, la Patras, în brațele tatălui său, lăsându-i sarcina de a a-l readuce și înmormânta în biserica Sfântul Nicolae din orașul natal, și de a realiza ceea ce nu mai apucase să facă el însuși: să-i editeze scrierile lăsate moștenire întregii lumi ortodoxe, care le va acorda neîntârziat o prețuire ce durează până azi.

Specialiștii au reușit să identifice sursele și modelele oratoriei lui Ilie Miniati, care a avut acces deopotrivă la marii săi contemporani italieni și francezi, dar a folosit și pe conaționalul greco-catolic Frankiskos Skoufos (1644-1697), alături de care-l așeza în 1969 cel care-i considera pe ambii ctitori ai limbii grecești moderne.

Dintre italieni este amintit în primul rând Paulo Segneri (1624-1694) celebrul predicator iezuit ale cărui predici tipărite în 1692-1693 la Bologna în patru volume ajunseseră până în Țara Românească, fiind trimise în 1694 de generalul geograf și naturalist Ferdinand Marsigli Stolnicului Constantin Cantacuzino⁵¹.

Secretul excepționalei sale reușite l-a constituit însă limba în care-și ținea predicile, bazată pe limba vorbită și înțeleasă de toți, dar cultivată de un cunosător adânc al celor două limbi clasice, greaca și latina, și sigur a două din marile limbi occidentale: italiana și franceza, posibil și germana.

În 1877, în cartea deja citată, în care îi rezervă paginile 57-60, A.R. Rangabé scria:

„Ses sermons, écrits dans l'idiôme vulgaire, qui jusqu'alors manquait encore d'élégance et d'élasticité pour ne pas avoir été manié par des auteurs de talent, se font remarquer par une éloquence naturelle et simple, par la vivacité de l'imagination, par la chaleur des convictions chrétiennes et par l'élévation des vues qui les inspirent“ (urmează un exemplu din care respiră puternicul patriotism infuzat de Miniati într-o predică despre Maica Domnului, pe care o roagă să mântuie neamul grecesc de năpasta otomană).

Stilul său nu este însă unul „popular” și probabil cea mai exactă caracterizare o găsim la cel mai cunoscut și autoritar istoric grec al literaturii neogrecești, C.Th. Dimaras:

„*Miniatis se preocupă să-și pună limbajul în slujirea celor mulți. Limba lui e*

⁵¹ Din biblioteca acestuia ni s-a păstrat *La manna dell'anima*,... *Per tutti i giorni all'anno*, Primo Trimestre (603 p.), Secondo Trimestre (603 p.) și Quatro Trimestre (564 p.), cu ex-librisul Stolnicului, acum în Biblioteca Liceului nr. 1 „Nicolae Bălcescu” din Craiova, provenite din Biblioteca Mănăstirii Mărgineni. Vezi Corneliu Dima Drăgan, *Biblioteca unui umanist român, Constantin Cantacuzino Stolnicul*. Cuvânt înainte de Virgil Cândea, București, 1967, p. 237-238 și Mario Ruffini, *L'influsso italiano in Valachia nell'epoca di Costantino-Vodă Brancoveanu (1688-1714)*, Societa Academica Dacoromana, Acta Historica, tomus XI, Monachii, 1974, capitolul 10. *Stolnic Constantino Cantacuzino e le opere italiane della sua biblioteca*, p. 63. Același, *Biblioteca Stolnicului Constantin Cantacuzino*. Traducere din limba italiană de D.D. Panaitescu și Titus Părvulescu. Prefață de Virgil Cândea, București, Editura Minerva (col. Universitas), 1973.

simplă, gândirea lui are o turnură practică; dar tehnica pe care o folosește, atât în ceea ce privește fraza cât și limbajul, e foarte afectată și nu tinde spre simplitate. Forma discursului urmează reguli severe; în interiorul acestui cadru fix abundă figurile retorice, obiecțiile, replicile la obiecții, imaginile, comparațiile, viziunile și dialogurile. Toate acestea dau prozei sale multă viață și mișcare; avem în față un predicator cu gesturi largi și emfaticе. Proza lui Miniatis e supraîncărcată de ornamentele și înfloriturile barocului italian. El nu vrea să convingă, ci să emoționeze, să încânte, să captiveze. Pentru aceasta parcurge neîncetat toată gama care se întinde de la tandrețe până la pasiune. Puternica lui imaginație și curajul său îi susțin efortul.

În zilele noastre, cititorul încearcă adesea un sentiment de sațietate în fața abundenței imaginilor și a prelungirii lor până la obstinație. Dar pentru prima dată se poate vorbi în mod serios de stil în privința unui text în proză, difuzat în vremea stăpânirii turcești”⁵².

* * *

Spre deosebire de *Comoara* lui Damaschin Studitul, nicio operă a lui Ilie Miniati, cu excepția celor câtorva pagini din cartea de la 1689, nu a văzut lumina tiparului în timpul vieții sale, deși forma desăvârșit elaborată a tuturor cuvântărilor nu lasă vreo îndoială că nu au provenit din notările altora ci au rămas între hârtiile autorului. Moartea sa timpurie și poate neprevăzută l-a împiedicat să le dea singur tiparului. Cea mai clară dovadă ne-o furnizează a doua sa operă de mare răsunet, *Piatra scandelei*⁵³ care este un tratat, nu o producție oratorică, dar pe care a lăsat-o de asemenea în manuscris.

Pentru prima oară un volum alcătuit din 42 de texte s-a publicat în anul 1716 la Veneția de către tipograful Antonio Bortoli. Un exemplar din această rarisimă ediție (care nu a fost înregistrată de Émile Legrand în monumentală sa *Bibliographie hellénique ou description raisonnée des ouvrages publiés par des grecs au dix-huitième siècle. Œuvre posthume complétée et publiés par mgr. Louis Petit, archevêque d'Athènes et Hubert Pernot, chargé de cours à la Sorbonne*, I-II, Paris, 1918-1928), a fost achiziționat de Biblioteca Sfântului Sinod al Patriarhiei Române în 1961. Din pagina de titlu lipsește partea dreaptă, completată cu o hârtie pe care se află ștampila bibliotecii și pe care cineva a completat titlul scriind de mână câteva cuvinte, iar jos a scris anul 1716 care în titlul original se găsea probabil în partea acum ruptă.

C.Th. Dimaras, *Istoria literaturii neogrecești*. În românește de Mihai Vasiliu, București, Editura pentru literatură universală, 1968, p. 150.

În titlul original fiind toate literele majuscule nu știm cum trebuia scris al doilea cuvânt. În unele ediții ulterioare înregistrate de É. Legrand apare cu σ ori cu Σ. Am adoptat *scandelei* și nu *Scandelei* deoarece nu văd rațiunea majusculei pentru *poticneală* sau *zminteală* (cum au tradus ceilalți doi, înaintea lui Veniamin Costachi).

Datarea se face după avizul de tipărire aflat la sfârșit și care din fericire s-a păstrat:

„Noi refformatori[i] Dello Studio di Padoa.

Havendo veduto per la Fede di Revisione, et Approbatione del Padre Frà Tomaso Maria Gennari Inquisitore, nel Libro intitolato: *Prediche Quaresimali, e frà l'Anno del qu. Monsignor Elia Mignati Vescovo di Calavrita*, non v'esser cos'alcuna contro la Santa Fede cattolica & parimente per Attestato del Segretario Nostro; niente contro Prencipi & buoni costumi, concedemo Licenza ad Antonio Bortoli Stampator, che possi esser Stampato, osservando gl' ordini in materia di Stampe, & presentando le solite copie alle Pubbliche Librarie di Venezia, & di Padoa.

Dat. li 13 Ottobre 1716

Girolamo Venier Kav. Proc. Reff.

Lorenzo Tiepolo Kav. Proc. Reff.

Agostino Gadaldini segretario.”

Cartea are formatul 20,5 × 15,5 cm, cu 432 pagini, pe ultima fiind imprimată rezoluția cenzurii.

Din exemplarul acestei prime ediții s-a pierdut o filă conținând sfârșitul sumarului cu titlurile 24-42 (numerotarea ne aparține) astfel încât nu putem ști dacă exista încă din această ediție portretul lui Miniatis, care apare în următoarele ediții la sfârșitul sumarului, pe pagina aici lipsă. Fila cu prefața tipografului venețian este de asemenea ruptă în dreapta, de sus până jos, dar mai puțin decât foaia de titlu. Din fericire, această prefață se repetă în toate edițiile ulterioare, în care ni s-a păstrat mai bine. Conținutul ei este următorul:

TIPOGRAFUL FILELEN CĂTRE CITITORI

Dacă și în anii trecuți, o, iubitori de învățătură fii ai elenilor, ați cunoscut bunăvoința și dorința inimii mele, pe care am păzit-o din tinerețe în slujba voastră prin tipărirea diferitelor cărți, [anul] acesta veți fi informați mai sigur prin cele de față, pe care Pronia Divină, prin preacucernicul Protopop al Kefaloniei FRANGHISKOS MINIAT, mi le-a înmănat. [Este] desigur un lucru scump pentru mine și foarte de folos pentru voi și foarte folositor sufletește. Scump pentru mine, pentru că este cel dintâi și că nu l-am mai întâlnit vreodată nici tipografii din trecut nici cei din prezent. Util și de folos pentru sufletul vostru, pentru că cuprinsul cărții îndeamnă la pocăință și împinge spre învățătură. La pocăință, prin forța lucrătoare a moralei, și spre învățătură, prin elocvența retorică a cuvântului și a compoziției.

Acestea sunt deci *Învățăturile* și *Cuvintele panegirice* ale răposatului, iubitor de Dumnezeu și preaînțeleptul episcop al Kernikăi și al Kalavritelor Domnul Ilie Miniatis, [care era] și fiul preacucernicului protopop. Ale cărui naștere și trai și marea cea nețărnută a laudelor sale, dacă aș vrea să le descriu, știu că aș face o mare nedreptate virtuților sale, înghesuindu-le în puținele cuvinte ale unei epistole. Mai ales că el este un caz ce rodește laude și [este] la fel de frumos lăudat ca și compoziția *Cuvintelor* sale evanghelice. Și în afară de aceasta, a fost atât de cunoscut în toată Ellada și în tot sistemul Bisericii Răsăritene, în care a fost predicator și dascăl, după

cum mărturisesc scrisorile patriarhale sinodale, încât mi se pare că orice altă dovadă este în plus. Iar el nu a strălucit numai în cele bisericesti și duhovnicești, ci s-a dovedit într-atât de bun și în cele politice încât și excelențele lor nobili reprezentanți ai Veneției la Constantinopol, Sorantzios și Rutzinis, l-au vrut lângă ei. **La fel și Constantin, principele Moldovlahiei, l-a trimis la Viena, pentru afaceri care îi erau necesare, la preaevlaviosul împărat al romanilor Leopold, care l-a primit cu deosebită cinste și grație.**

După aceea și stăpânitorii l-au vrut arhiereu în Peloponez⁵⁴, dându-i-se amintita eparhie, unde a păstorit cu neadormită grijă și cu zel plăcut lui Dumnezeu.

De aceea, după cum am spus, mi se pare de prisos să le descriu una câte una pe acelea pe care le mărturisesc atâtea școli și atâtea guri și deja destul îi predică erudiții înțelepciunea și politicienii inteligența și, pe scurt, întreg neamul vostru cel vestit [îi laudă] reușitele cele vrednice de urmat.

[Vreau] doar acest [lucru], care mi se pare potrivit și de cuviință, să vă rog să îmi primiți cu bunăvoință dispoziția cu care vă promit că voi fi totdeauna în slujba celebrului vostru neam. Și dacă va fi și vreo greșală de tipar, să am iertare, iar voi sănătate și mântuire.”⁵⁵

Din prefața tipografului Antonio Bortoli se vede limpede că acela care i-a pus la dispoziție cartea a fost însuși tatăl lui Ilie Miniatis. Tot el l-a putut informa și despre misiunea îndeplinită pentru domnul Moldovei pe când se afla la Constantinopol.

Suntem îndreptățiți să vedem în protopopul Francisc Miniatis pe alcătuitorul primei ediții a operelor fiului său, și pe cel ce le-a orânduit într-o succesiune care va rămâne neschimbată până în a doua jumătate a secolului al XIX-lea. Același protopop Francisc Miniatis a îngrijit și prima ediție, apărută în 1718 la Lipsca, la editorul Breitkopf, din cea de a doua operă a fiului său, menită și ea unei lungi posterități, *Piatra scandelei*⁵⁶.

Ea este însoțită de 'Ο Βίος ἐν συνόψει τοῦ Θεοφιλεστάτου Κερνίκης καὶ Καλαβρίτων Ἐπισκόπου ἐν Πελοποννήσῳ Ἡλίου Μηνιατῆ τοῦ συγγραφέως =

⁵⁴ Informație confirmată de documentele venețiene descoperite și publicate de A.E. Karathanasis (în articolul citat, p. 314-334).

⁵⁵ Toate traduceri din neogreacă prezente în această lucrare, precum și cele din care nu s-a citat, dar au fost folosite la elaborarea ei, aparțin domnului Mihai Țipău, cercetător la Institutul de Studii Sud-Est Europene, căruia îi exprimăm și pe această cale gratitudinea noastră. În prima fază a elaborării lucrării de față am beneficiat pentru limba neogreacă, pe care nu o cunosc, de asistența părintelui Andrei Țirlescu, ajutor de mare folos în împrejurările date, pentru care țin să-i exprim și pe această cale sincera și aleasa mea recunoștință.

⁵⁶ E. Legrand, *op. cit.*, vol. I, p. 149. Edițiile următoare au apărut în 1743, 1752, 1783 (vezi p. 311, 413 și vol. II, p. 415), 1863 (*Bibliographie Ioniennne*, II, p. 526). În 1969 s-a publicat la Atena de către Mitropolia Cefaloniei o ediție prilejuită de tricentenarul nașterii lui Ilie Miniatis, cu un portret mediu al autorului, descoperit la Mitropolia Cefaloniei. Un exemplar este accesibil în Biblioteca Stantului Sinod, cota II 4568. În românește a fost tradusă și tipărită de mitropolitul Veniamin Costachi la Iași, în 1844. Alte două traduceri au rămas în manuscris.

Viața pe scurt a preasfințitului episcop al Kernicii și Kalavritei din Peloponez Ilie Miniati, autorul.

Iată textul acestei biografii, care va rămâne timp de un secol și mai bine unicul izvor pentru viața lui Ilie Miniati:

Viața pe scurt a autorului cărții

Acesta era născut și crescut în orașul și insula Kefalonia, fiul unor părinți nobili și cinstiți. Și tatăl [său era] preacucernicul protopop al aceluiași oraș, Fraghiskos Miniati, care este prima demnitate după cea a arhiepiscopului. S-a născut în 1669 și, de la o vârstă mică, s-a putut cunoaște la el o istețime minunată pentru științe. De aceea a fost trimis la Veneția de către mama sa Morezia lângă tatăl său care se afla pe atunci acolo, în 1679. Și, din porunca excelenței lor domnilor supervizori, adică reformatori, a fost făcut bursier la Colegiul Flanghinian, în care sunt predate lecții de greacă, italiană și latină, și nu a dezmințit speranțele istețimii și capacității sale de înțelegere naturale. Pentru că a progresat într-atât la lecții în puțină vreme, că întâmplându-se să lipsească dascălul de la acest colegiu, el a fost considerat vrednic de către domni și supervizori pentru poziția de dascăl. Și a predat timp de trei ani, cu mare laudă și progres la învățătură și, cu mulțumire generală, a fost chemat în aceeași slujbă în patria lui, unde timp de șapte ani a predat studii enciclopedice și filosofie, și timp de alți patru ani a făcut același lucru în Zakynthos, chemat de acei nobili. De acolo l-a invitat excelența sa domnul supervizor general Antonios Molinos, pentru a-i învăța pe nepoții săi, domnul Marcantonios și domnul Marinos. În acest post și în toate cele de dinainte, în timpul pe care îl găsea liber avea grijă să compună și să termine învățăturile sale înaintate și folositoare pentru suflet, învățând peste tot și în toată vremea și mai ales în Postul cel Mare și cu orice alt prilej în limba simplă romeică și adesea în italiană. Aceste învățături au dobândit faimă pretutindeni, mai ales în orașul nobililor corfioți care, auzindu-le pentru prima dată în Sfântul și Marele Post, i-au dăruit o mănăstire foarte bogată în acea insulă⁵⁷ și alte cadouri.

Terminându-se mandatul mai sus amintitului domn general Molinos, a venit cu el la Veneția în 1698. Și îndată a fost ales dascăl al neamului. În această profesie ar fi rămas spre mulțumirea de obște a neamului și cu roade și în vremea următoare, dacă nu l-ar fi considerat potrivit excelența sa domnul Lorentzos Sorantzios, acum prea vrednic cavaler și procurator al Sfântului Marcu, ales atunci ambasador la Constantinopol, să îl aibă lângă el în acea ambasadă. Este de prisos să spun cu câtă laudă și rod folositor de suflet a predicat acolo la Patriarhie și câte probe ale fineții sale de spirit a dat. Mai mult, o probă pentru faptul că era foarte vrednic și în chestiunile politice ale lumii este că l-a vrut alături de el și Constantin, principele Moldovei, și l-a trimis la Viena în 1703 pentru niște afaceri care îi erau necesare, la preaevlaviosul împărat al romanilor Leopold, care l-a primit cu cinste și cu deosebită grație.

Terminându-se lucrarea pentru care a fost trimis în acel imperiu, a fost chemat din nou de patriarhul Constantinopolului, domnul Gavriil, care, prin scrisori

⁵⁷ Și această informație este acum confirmată documentar. Pentru condițiile în care i s-a dat conducerea și uzufructul mănăstirii „di S. Salvator detta di Pettasona” vezi articolul citat.

sinodale, l-a proclamat dascăl și predicator evanghelic al acelei Mari Biserici. Și deși aceasta era un cadru potrivit pentru o astfel de persoană, atât de dorită de tot grupul arhierilor și în orașul cel distins al nobililor, unde într-un interval de șase ani s-a făcut atât de plăcut învățând, însă cum dragostea de patria lui, care îl dorea atât, a învins în inima sa orice altă admirație, s-a întors cu excelența sa domnul Carol Rutzinis, distins cavaler și procurator al Sfântului Marcu, care după domnul Sorantzios mersese ca ambasador la Constantinopol.

Și întorcându-se deci în patria lui, Kefalonia, îndată l-au invitat nobilii din Corfu să predice și a treia oară, [lucru] care s-a și întâmplat. De aceea, sporindu-și cu vrednicie faima, excelența sa Angelos Emos, supervizor general pe atunci în Peloponez și acum în Dalmația, i-a scris că era timpul ca opaițul să fie pus într-un loc mai înalt, pentru a revărsa lumina cuvântului divin pentru folosul atâtor ce trăiau încă cuprinși de întunericul necunoașterii, și în acest scop să vină în Moreea pentru a contribui și el la mitropolia vacantă a Hristianupolis-ului. Dar cum nu dorea deloc un lucru pe care știa că trebuie să îl aștepte doar de la pronia divină, a amânat atât trimiterea răspunsului clar, pentru că avea grija predicii, încât atunci când a ajuns în Moreea a găsit că acea mitropolie avea un alt păstor. De aceea, până la o altă ocazie pentru o nouă alegere de arhieru, la ordinul excelenței sale domnul Francesco Grimani, capetan generale, și la rugămintea comunității și orașului Nafplion și a Argosului, și-a asumat misiunea de dascăl și pe cea evanghelică a predicii de la amvon.

În sfârșit, în 1711, a fost ales de către excelența sa domnul Marco Loredan, supervizorul general al Moreei, cu acordul comun, episcop al eparhiei de Kernika și Kalavrita. Și a păstorit cu grijă neadormită, învățând în fiecare zi oile acelea raționale cuvântul divin, bine vestind cele despre Împărăția lui Dumnezeu, având rod de suflet folositor și mântuitor, ca un bun păstor și nu ca unul cu simbrie. Și aceasta mai ales în mitropolia de Nafplion, unde excelența sa domnul Augustino Sagredo, capetan generale, l-a chemat. Iar generalul îl avea aproape tot timpul lângă el învățând.

După trei ani și zece luni de activitate pastorală, la 1 august 1714, în cel de-al patruzeci și cincilea an de viață, a trecut în viața cea mai fericită, în brațele tatălui său, mai sus amintitului protopop, în satul Patra cea Veche. Și de acolo, trupul său a fost mutat de către tatăl său în patria sa, Kefalonia, și a fost așezat în mormântul strămoșilor săi, în biserica Sfântul Nicolae din Lixuri, în tristețea și durerea generală a celor din eparhie și a compatrioților, care erau lipsiți de un astfel de păstor și compatriot vrednic.

Este de prisos să descriu una câte una cele pe care atâtea școli și atâtea gurile mărturisesc și le predică deja suficient peste tot, erudiții [vorbind despre] înțelepciunea [lui], iar politicienii despre inteligență, și pe scurt, cu toții [vorbesc despre] faptele sale cele vrednice de urmat.

Avea și din fire o față vie și bună, care îi arăta și în afară ascuțimea minții, dulceața inimii și cinstea purtărilor. Purta cu ușurință conversații, [era] foarte plăcut ca prieten, foarte evlavios, fiind înzestrat cu o evlavie adevărată și cu o iubire neprefăcută și fără lingușire. Filosofia, teologia și matematica i-au modelat acea elocință pe care o primise din fire și apoi a desăvârșit-o prin artă.

Învățăturile sale sunt predicate prin cea mai bună carte care să fie citită în limba

cea simplă romeică, în care este atât de dificil să scrie cineva curat, pe cât era să se găsească vreun barbar între vechii greci.

Mai știa bine și limba ebraică și germana și se descurca desăvârșit în franceză, iar italiana știa perfect și să vorbească și să scrie, după cum se vede clar din cuvintele sale panegirice și învățăturile tipărite, pe care le-a ținut de la amvon cu privire la diferite subiecte. Erau și multe alte scrieri evanghelice și panegirice romeice și cele mai multe italiene pe care le-a predicat atâția ani, dar nu au fost găsite din cauza morții sale timpurii. Și deși acestea s-au pierdut, faima sa nu va fi greșită și nici pomenirea numelui său în cursul veacurilor”.

Titlul cărții de predici în prima ediție, rămas neschimbat și în viitor, este:

ΔΙΔΑΧΑΙ εἰς τὴν Ἀγίαν, καὶ Μεγάλην Τεσσαρακοστὴν, καὶ εἰς ἄλλας Ἐπισήμους Ἑορτάς ΜΕΤΑ ΚΑΙ ΤΙΝΩΝ ΠΑΝΗΓΥΡΙΚΩΝ ΛΟΓΩΝ.

Συντεθεῖσαι μὲν, καὶ ἐκφωνηθεῖσαι ὑπὸ τοῦ ποτὲ Θεοφιλεστάτου Κερνίκης, καὶ Καλαβρίτων ἐν Πελοποννήσῳ Επισκόπου Κυρίου ΗΛΙΟΥ ΜΗΝΙΑΤΗ ΤΟΥ ΚΕΦΑΛΗΝΙΕΩΣ. Νεωστὶ δὲ μετὰ πλείστης ἐπιμελείας ἐκτυπωθεῖσαι, καὶ διορθωθεῖσαι.

ΕΝΕΤΗΣΙ, παρὰ Ἀντωνίῳ τῷ Βόρτολι. Con Licenza de superiori, e privilegio.

[Didahii la Sfântul și Marele Post și la alte însemnate sărbători, împreună și cu alte cuvântări panegirice. Alcătuite și rostite de cel cândva de Dumnezeu iubitorul episcopul Kernicăi și Kalavritei din Peloponez, domnul Ilie Miniati Cefalonianul. Acum din nou cu multă grijă tipărite și îndreptate. În Veneția, de Antonio Bortoli].

Cele 42 de cuvântări sunt rânduite în patru „Perioduri”.

ΠΕΡΙΟΔΟΣ ΠΡΩΤΗ [primul] conține 8 cuvântări: 6 la cele 6 duminici din Postul Mare, una la Vinerea Mare „despre patima mântuitoare a Domnului” și ultima la Înviere.

ΠΕΡΙΟΔΟΣ ΔΕΥΤΕΡΑ [al doilea] conține alte 7 cuvântări la duminicile Postului Mare precum și o cuvântare la Vinerea Mare, fără a mai fi însă urmată de una pentru Duminica Paștelui.

ΠΕΡΙΟΔΟΣ ΤΡΙΤΗ [al treilea] conține cuvântări pentru numai cinci săptămâni ale postului, fără Duminica Floriilor, fără Vinerea Mare și fără Înviere.

ΠΕΡΙΟΔΟΣ ΤΕΤΑΡΤΗ nu are decât o cuvântare pentru prima săptămână a Paștelui, la sfârșitul căreia apare însemnarea: Αἱ δὲ λοιπαὶ τῶν ἄλλων Κυριακῶν οὐχ εὐρέθησαν, tradus în românește prin „Celelalte cuvinte ale altor duminici ale posturilor nu s-au aflat”.

Textele grupate în „Periodul al patrulea” se continuă însă cu 21 de cuvântări și panegirice: 2 pentru Duminica înaintea Nașterii Domnului, 1 pentru Înălțarea Domnului, 7 pentru Maica Domnului, și anume: 2 la Buna Vestire,

2 la Nașterea Maicii Domnului, 2 la Intrarea în biserică și una la Adormire. La acestea se adaugă încă două [numerele 32 și 33] despre marea putere și despre ajutorul dat de Maica Domnului celor ce se roagă, deci în total, din cele 21, Maicii Domnului îi sunt închinat 9; 8 sunt pentru duminicile peste an, când se citesc Evangheliile de la Matei și Luca, iar una, la 6 decembrie – ziua prăznurii Sfântului Nicolae – dar nu este închinată Sfântului, ci este intitulată *Despre iubire*.

Această structurare a materiei din prima ediție o vom găsi în toate edițiile apărute până în jumătatea a doua a secolului al XIX-lea, inclusiv în primele două ediții îngrijite de Antim Mazarakis în 1849 și 1859.

În anul care a urmat celui al aprobării eliberate pentru tipărirea primei ediții în limba greacă s-a publicat tot la Veneția, și din nou cu participarea protopopului Francisc Miniatis, o carte de format mic (în 12) al cărei titlu dat de Émile Legrand după exemplarul din Biblioteca Marciana din Veneția este:

DUE PREDICHE SACRE E QUTTRO ORAZIONI

Ritrovate sole delle molte già fatte anche in lingua italiana,

DAL FU' MONSIGNOR ELIA MIGNATI Da Cefalonia Vescovo Greco di Cernizza, e di Calavrita in Morea:

Date in luce, e Consacrate Al Merito Sublime

Del Illustris. & Eccellentiss. Sig. il Sig. FEDERICO CORNARO Del q.

GIROLAMO Kav'. Proc' e Capitan Generale.

IN VENEZIA, M.DCCXVII.

Appresso Antonio Bortoli.

Con Licenza de' Superiori⁵⁸.

Cartea are la început 14 file necifrate și 105 pagini. Apare în ea portretul-medalion al lui Ilie Miniati înconjurat de inscripția ΗΛΙΑΣ ΜΗΝΙΑΤΗΣ ΚΕΦΑΛΗΝΙΕΥΣ Ο ΚΕΡΝΙΚΗΣ, ΚΑΙ ΚΑΛΑΒΡΙΤΩΝ ΕΝ ΠΕΛΟΠΟΝΗΣΩ ΕΠΙΣΚΟΠΟΣ. ΕΤΩΝ ΜΕ. ΑΨΙΔ = Ilie Miniati Cefalonianul, Kernicăi și Kalavritei din Peloponez episcop. Vârsta 45. 1714.

Sub medalion, inscripția:

Γλῶσσα πρὶν αἰμυλὴ ἢν θέλξατο Ἑλλάδος αἶαν

Αὐτὸς Βίβλος ἐμπλήσοι ψυχотρόφων χαρίτων.

[Mai întâi limba a fermecat pământul Eladei

Iar acum cartea îl va umple cu daruri hrănitoare de suflet]

⁵⁸ Două predici sacre și patru cuvântări, singurele găsite din multele pe care le-a făcut și în limba italiană de răposatul monsenior Ilie Miniati din Cefalonia, episcopul grec al Kernicăi și Kalavritei din Moreea.

Date la lumină și consacrate meritului sublim al ilustrului și excelentisimului domn Federico Cornaro de către Girolamo și căpitan general. În Veneția, 1717.

Pe filele 6^r-7^v din cele 14 necifrate este înregistrată de Émile Legrand o „Epistolă dedicatorie semnată D. Francesco Mignati **protopop al Cefaloniei**” [s.n.]. Prin urmare acesta este titlul ce și-l dădea el însuși, nu doar cel de protopop al orașului Luxuri. În scurta biografie a fiului a ținut să explice că rangul său venea imediat după al arhiepiscopului.

La începutul cărții s-au tipărit mai multe sonete, între care șapte consacrate deplângerii morții episcopului și elogierii lui, ceea ce dă întregului volum aspectul unei publicații omagiale postume.

Cuprinsul îl constituie cele 6 cuvântări în limba italiană, dintre care primele două sunt cele rostite în biserica din Nauplia, iar celelalte patru sunt adresate direct lui Antonio Molin, Francesco Grimani, Alvise Mocenigo și Marco Loredano.

Împreună cu volumul de predici în limba greacă și cu lucrarea *Piatra scandelei*, despre schisma bisericească între Apus și Răsărit, publicată tot postum, acest volum de predici în italiană întregeste imaginea unui talent oratoric ce nu s-a limitat exclusiv la predici religioase, ci a lăsat și cuvântări cu caracter laic.

Primele două sunt intitulate:

1. *Predica della fede. Detta nella chiesa cattedrale Graeca di Romania*, in presenza del eccellentissimo signor Francesco Grimani, proveditor general da Mar, con autorità di Capitan Generale.

2. *Predica della dilezione de 'nemici. Detta nella cattedrale Greaca in Romania*, in presenza dell 'illustrissimo ed eccllentissimo signor Alvise III. Mocenigo, Proveditor Generale da Mar con autorità di Capitan Generale.

Ele au fost traduse după versiunea grecească dată de Mazarakis de către părintele D. Fecioru, în 1945, cu titlurile: *Cuvânt despre credință. Rostit în Mitropolia grecească din Navplia de față fiind excelența sa Francisc [Grimani], însărcinat general cu aprovizionarea puterilor maritime și general plenipotențiar*, și respectiv: *Cuvânt despre dragostea de vrăjmași. Rostit în catedrala greacă din Navplia în prezența prea înaltului domn Alois Mocenig, însărcinat general cu aprovizionarea puterilor maritime și general plenipotențiar*.

Celelalte patru, care au fost traduse în românește prima oară tot după versiunea greacă a lui Mazarakis de preotul D. Iliescu-Palanca în 1944, se intitulează:

1. *Orazione detta All'Illustrissimo ed Eccellentissimo Signore Antonio Molin, Provveditor Generale, Inquisitor delle quattro isole e nuove conquiste*⁵⁹, in occasione della sua partenza da Cefalonia l'anno 1698.

⁵⁹ Veneția a devenit stăpână peste toate cele șapte insule din Marea Ionică în urma păcii ale cărei condiții sunt enumerate de Dimitrie Cantemir în *Istoria Imperiului Otoman*. Vezi ediția citată a versiunii românești, p. 136.

2. *Orazione detta All'Illustrissimo ed Eccellentissimo Signore Francesco Grimani. Provveditor General da Mar, con autorità di Capitan General, nella sua partenza da Romania, a nome della spettabile Comunità*.

3. *Orazione detta All'Illustrissimo ed Eccellentissimo Signore Alvise III Mocenigo. Provveditor General da Mar, con autorità di Capitan General, nel suo ingresso in Romania, fatta a nome della Comunità*.

4. *Orazione detta All'Illustrissimo ed Eccellentissimo Signore Marco Loredano. Provveditore Generale delle armi in Regno, nel suo ingresso in Romania, a nome della Comunità*⁶⁰.

* * *

Exemplarele diferitelor ediții ale predicilor ajunse a fi păstrate în biblioteci din capitală (Biblioteca Academiei Române, Biblioteca Națională și Biblioteca Sfântului Sinod al Patriarhiei Române) împreună cu *Bibliografiile* lui Émile Legrand, apărute postum, ne permit să urmărim drumul moștenirii lăsate de Ilie Miniati, figură de prim-plan aparținând întregii lumi ortodoxe și veritabil „clasic” al predicii religioase ortodoxe post-bizantine.

Întrucât acest lucru nu s-a făcut nici în ceea ce până acum s-a publicat la noi, și nici altundeva, îi consacram câteva pagini din lucrarea de față tocmai spre a da astfel posibilitate cititorilor să se orienteze pentru un demers comparativ între opera Mitropolitului Varlaam și opera acestui „Hrisostom al veacului al XVIII-lea”.

A doua ediție a *Didahiilor*, la același Antonio Bortoli, s-a tipărit în 1720 și este de data aceasta înregistrată și de Émile Legrand în vol. I, p. 162, cu mențiunea că ea are și portretul lui Ilie Miniati, cu inscripțiile, pe care le reproduce și care sunt aceleași din descrierea broșurii cu scrierile în italiană.

Nu găsim un exemplar din această ediție în bibliotecile noastre, dar părintele Dumitru Fecioru declara că a dispus de unul și l-a folosit împreună cu ediția Antim Mazarakis pentru traducerea sa⁶¹.

Din descrierea lui Émile Legrand rezultă că avea 4 file numerotate la în-

⁶⁰ 1. Cuvântare rostită Ilustrisimului și Excelentisimului Domn Antonio Molin, însărcinat general cu aprovizionarea (administrator general), inchizitor al celor patru insule și al celor nou cucerite, cu prilejul plecării sale din Cefalonia, în anul 1698. 2. Cuvântare rostită, în numele respectabilei comunități, Ilustrisimului și Excelentisimului Domn Francesco Grimani, însărcinat general cu aprovizionarea puterilor maritime (administrator general al Mării) cu autoritate de capitan general, la plecarea sa din Romania. 3. Cuvântare rostită Ilustrisimului și Excelentisimului Domn Alvise III Mocenigo, însărcinat general cu aprovizionarea puterilor maritime (administrator general al Mării) cu autoritate de căpitan general, la venirea sa în Romania, făcută în numele comunității. 4. Cuvântare rostită, în numele comunității, Ilustrisimului și Excelentisimului Domn Marco Loredano, administrator general al armatei în Regat, la venirea sa în Romania.

⁶¹ Dumitru Fecioru, *Ilie Miniati tradus de pr. D. Iliescu-Palanca*, București, 1944, p. 20, nota 1.

ceput și 432 pagini. Pe ultima din cele 4 pagini, pe verso, era portretul lui Ilie Miniati iar pe 3^r-4^v tabla de materii. De data asta pe copertă era imprimat anul apariției sau, în orice caz, aici el ni s-a păstrat. Autorizația de tipărire era aceeași ca în 1716.

A treia ediție s-a publicat în 1727 și este descrisă în Émile Legrand, p. 205-206. Are portretul lui Ilie Miniati și la pagina 432 permisul de imprimare datat 13 octombrie 1716, ca și la prima ediție.

Ca și cele două ediții anterioare, are exact același număr de pagini: 432 + 4 file la început: prima cu titlul, a doua cu epistola tipografului către cititor, pe 3^r-4^v tabla de materii iar pe verso-ul filei a 4-a este portretul lui Ilie Miniati. Nu ne-a fost accesibilă.

A patra ediție este datată 1738, are cele patru file la început și numai 416 pagini. Pe verso-ul filei a 4-a găsim același portret al lui Ilie Miniati, dar la p. 416 apare un nou permis de imprimare, cu următorul conținut:

„Noi riformatori
Dello studio di Padova
Concediamo Licenza ad Antonio Bortoli Libraro, e stampatore, che possi
Ristampare il Libro intitolato: *Prediche Querefimali*, e fra l'Anno del qu monsignor
Elia Mignati Vescovo di Calavrita:
Giusta l'Esemplare Stampato nell'anno 1727 in Lingua greca, con licenza di
superiori. Dat li 17 maggio 1737
Gio francesco Morosini I cav. Ritt
Pietro Grimani kav. proc. riff.
Apostrio Gadaldini secret.”

Din această ediție avem în țară 3 exemplare: unul la Biblioteca Academiei Române, cota II 46526, din care nu lipsește decât o filă, cu sfârșitul tablei de materii și portretul lui Ilie Miniati. Al doilea cu filele de la început rupte, în Biblioteca Sfântului Sinod, cota II 5655 și al treilea, complet, 6 + 415 f. cu portretul, la Biblioteca Națională, Colecții speciale cota XVIII/III/626.

A cincea ediție la același tipograf Antonio Bortoli s-a tipărit în 1775, dar pe copertă scrie că este „Νὺν δὲ τὸ τέταρτον τυπωθεῖσαι”, deci este dată ca a patra. Descrisă de Émile Legrand, la p. 448: in 4° de VIII + 416 pagini, „dont la dernière non chiffré. A la page 416 est un permis d'imprimer en date du 17 mai 1737. La page 8 liminaire est occupée par le portrait d'Hélie Miniati”.

Nu avem niciun exemplar în Capitală.

A șasea ediție, din 1763 are pe copertă indicația „Νὺν δὲ τὸ πέμπτον τυπωθεῖσαι”, deci pentru a cincea oară. Primele patru file sunt cele cu coperta, prefața, sumarul și portretul lui Ilie Miniati. Sunt numerotate de data aceasta cu cifre romane de la I la VIII. Celelalte, de la 1 la 416 (pe ultima, autorizația

de apariție exact ca pentru ediția 1738). Descrisă de Émile Legrand în tomul II, p. 13; Biblioteca Academiei Române, posedă un exemplar cu cota II 408686.

În 1772 își face apariția primul tipograf grec: Nicolaos Glykis din Ianina. Din descrierea lui Émile Legrand (tom.II, p. 151) se vede în titlu numele unui diortositor: Spiridon ierodiaconul Papadopoulos. Ediția e de format – 4° cu 8 pagini + 416. Are la paginile 1 și 2 titlul (verso albă) pe 3 și 4 cunoscuta adresare a tipografului Antonio Bortoli, cu tabla de materii și la 8 portretul lui Ilie Miniati. El este în desen, dar copiat după cel utilizat de Antonio Bortoli în cartea de la 1717.

Nu avem niciun exemplar în bibliotecile din capitală.

În 1778 a apărut pentru ultima oară (cel puțin așa reiese și din bibliografia lui Émile Legrand) la Antonio Bortoli. Are pe copertă indicația „TO EKTON” – a șasea oară, dar în realitate este a șaptea apariție aici.

În același an un alt grec, Dimitrios Theodosiu din Ianina, dă la rândul său o ediție cu aceeași copertă, cu același conținut, cu aceeași adresare a „Tipografului filelen”, dar cu portretul în desen, realizat întocmai după portretul din edițiile Antonio Bortoli, cu aceleași inscripții, dar deosebind astfel tipăritura lui de a italianului.

Disponem de ambele ediții la Biblioteca Academiei Române: prima la II 267913 și a doua la II 522547. Un al doilea exemplar din tipăritura lui Antonio Bortoli poate fi consultat în Biblioteca Sfântului Sinod, cota II 2782.

În 1781 apare la Veneția o nouă ediție a lui Nicolaos Glykis, fără numele vreunui diortositor. Are tot VIII + 416 pagini, fără vreo aprobare de tipar și de data asta cu portretul pus în circulație în 1717, nu cel în desen. Un singur exemplar se află în Biblioteca Sfântului Sinod, la cota II 690, și el permite să luăm cunoștință de faptul că „*Nicolaos Glykys tipograful*” se adresează de data asta în nume propriu cititorilor, preluând însă într-o variantă personală textul anterior al lui Antonio Bortoli, deci cu aceleași informații biografice și cu aceleași formulări.

Această ediție este ultima pe care o găsim descrisă în Bibliografia lui Émile Legrand, care se oprește la 1790. Dar găsim descrisă tot în a sa *Bibliographie Ionienne*⁶², tom I, p. 161 ediția din 1793, din nou a lui Dimitrios Theodosiu, cu același conținut ca cele anterioare și cu același portret în desen. Biblioteca Academiei Române posedă un exemplar din această ediție la cota II 453081.

Bibliographie Ionienne. Description raisonnée des ouvrages publiés par les Grecs, des Sept-Îles et concernant ces îles, du quinzième siècle à l'année 1900 par Émile Legrand, Œuvre posthume complétée et publiée par Hubert Pernot. Docteur es lettres, répétiteur à l'École des langues orientales vivantes, tome premier, Paris, Ernest Leroux, 1910.

În aceeași bibliografie mai găsim înregistrată la pagina 175, nr. 574 o ediție din 1800, tot la Theodosiu din Ianina, de 324 pagini. Despre ea se dă informația că „Cette édition ne contient pas les pièces liminaires”. Nu se găsește în bibliotecile noastre.

În schimb, Biblioteca Academiei Române dispune de trei ediții – din 1804, 1805 și 1838 – dintre care numai pe cea din 1804 o găsim în É. Legrand, cu următoarele informații: In 4° de 12 + 406 pag. + un portrait d'Élie Mignati gravé sur cuivre (Catalogue de Th. Nicolaïdes Philadelpheus, Athènes, 1868, p. 58).

Ediția din 1804 este scoasă de Nicolaos Glykis iar exemplarul de la Biblioteca Academiei Române a aparținut lui Demostene Russo, fiind donat de Nestor Camariano (BAR II 694165). Este și cel mai uzat dintre toate. Pe copertă este indicat că a fost diortosită de Spiridon Vlantis didascăl la Colegiul Flanghinian, care l-a și „afierosit”. Are o prefață de Spiridon Vlantis și scurta biografie a lui Ilie Miniati scoasă din *Piatra scandelei*. Pentru prima oară o găsim însoțind *Didahiile*, în versiunea originală grecească. Tradusă în rusește, ea fusese așezată însă în tomul III al versiunii ruse, publicată în 1776 la Sanct Petersburg.

Aceeași biografie a fost reproducă și de Dimitrios Theodosiu, care în anul următor, 1805, a dat la rândul-i ultima ediție cunoscută nouă din tipografia sa (BAR II 158734). Ea are 406 pagini precedate de cele 8 pagini, notate de data asta cu cifre arabe, și în care găsim titlul, în contrapagină portretul în desen al lui Ilie Miniati (care de obicei apare la sfârșitul acestor pagini) și această biografie pe scurt care înlocuiește textul lui Antonio Bortoli, prezent încă în fruntea volumului la ediția din 1793.

În locul portretului, pe pagina a 8-a, sub un titlu mare: *A lui Dimitrie Procopiu Macedoneanu Moscopolitul* este extras numai în grecește textul consacrat lui Ilie Miniati din scrierea publicată de acesta pentru prima oară în tomul XI din Io. Alberti Fabricii, *Bibliothecae Graecae*, Hamburg, 1749. Acolo era în grecește, dar însoțit de traducerea în latină. Scrierea este intitulată *Demetrii Procopii, Macedonis Moscopolitae, Succinta eruditorum graecorum superioris de presentis saeculi recensio*. Nunc primum edita graece et latine.

În cuprinsul volumului din Biblioteca lui Fabricius se mai adăuga, doar în latină: *Conscripta mense junio A. C. MDCCXX transmissaque Bucuresto et nunc primum edito, cum Latina versione*.

Fără ca cititorul să fie anunțat de aceasta, textul lui Demetrios Procopiu, probabil macedo-român din Moscopole, este continuat cu încă 5 rânduri pe coloana din stânga și cu un text de egală întindere cu cel din prima coloană, pe coloana din dreapta. Sub numele lui Demetrios Procopiu apare trimiterea exactă, cu titlu și pagină, la Biblioteca lui Fabricius:

A LUI DIMITRIOS PROCOPIOS MACEDONEANUL MOSHOPOLITUL

Aprecieri despre scriitor, aflată în Biblioteca Greacă

a lui Favrikios, tom XI, p. 787, nr. 54.

Ilie Miniati, din Insula Kefalonia, care i-a audiat pe dascălii cei din Italia, un bărbat înțelept și preaînvățat, bun cunoscător al limbii grecești și latine, educat încât nu greșea întru nimic în ale sale în filosofia cea laică și în Sfânta Teologie. Dar mai ales s-a remarcat în retorică, fiind împodobit cu buna curgere a cuvântului și cu o elocvență naturală. Și pentru aceste cuvinte stau mărturie omiliile sale bisericești încredințate tiparului la Veneția, scrise în limba cea simplă. A fost episcop de Kernika, în Peloponez. [până aici textul din Fabricius]

În afară de învățăturile sale se păstrează și o altă lucrare a sa, numită *Piatră de poticnire*, care cuprinde cele în legătură cu începutul și cauzele schismei celor două biserici, cea răsăriteană și cea apuseană, împreună cu cele cinci diferențe principale ale neînțelegerii, care a fost tipărită la diverse momente la Leipzig, Viena și Veneția și a fost tradusă și în limba latină.

Cine vrea și poate, să judece singur cu cât este mai completă prezenta ediție față de cele anterioare. La sfârșit a fost adăugat *Cuvântul* despre moarte al marelui retor și predicator italian Segner și analiza aceluiași *Cuvânt*, după cum se găsește în foarte erudita *Explicație a retoricii lui Ermogen*, prețioasă și extrem de utilă lucrare a preaițeleptului și excelentului bărbat Athanasios Parios, tipărită la Veneția în 1799 împreună și cu alte scrieri ale sale prin care s-a adus folos neamului nostru.

Pe copertă găsim în plus față de textul preluat, numele unui diortositor, dat însă numai cu inițialele: ... N. T. I.

Pentru prima oară tabla de materii este dată aici la sfârșit.

În 1838 a ieșit „din tipografia elenică a lui Francisc Andreola (Εκ τῆς ἑλληνικῆς τυπογραφίας Φραγκίσκου Ανδρεώλα), o ediție al cărei titlu introducea o nouă variantă: Νεωστὶ δὲ μετατυπωθεῖσαι καὶ πλουτισθεῖσαι μὲ τὴν εἰκόνα τῆς ὑπεραγίας Θεοτόκου. [Din nou tipărită și îmbogățită cu icoana Preasfintei Născătoare de Dumnezeu.]

Portretul lui Ilie Miniati, cel în desen, apare iar pe reversul paginii de gardă, în fața copertei. Nu are niciun fel de prefață și nici biografia și nici icoana menționată în titlu. La B.A.R. se păstrează cu cota II 416467.

Aceasta este ultima ediție prezentă în bibliotecile noastre din capitală înaintea celei a lui Antim Mazarakis din 1849, care li se va substitui tuturor și va ajunge în 1963 la a 26-a reeditare, la Tesalonic. Este totodată și prima apărută după renașterea Greciei ca stat modern și independent, moștenitoare principală și cu drepturile depline, atât a Anticei Elade cât și a Bizanțului.

În această Gracie renăscută, răspândirea și prețuirea operei lui Ilie Miniati va depăși în decurs de numai 86 de ani numărul edițiilor din cei 133 trecuți de la prima ediție până la ieșirea de sub tipar a celei îngrijite de Antim Mazarakis,

care va ajunge – cum am spus – la a 26-a reeditare în 1963, până unde avem ultima informație, datând din 1979.

Disponem, din fericire, de două exemplare din „**Ediția Antim Mazarakis**”, care va deveni „stereotipă” potrivit aprecierii din 1944 a părintelui Dumitru Fecioru.

Unul este din 1859, un deceniu de la ediția princeps, dar nu avem o indicație a câta retipărire o reprezintă. Aflăm însă de la S. Salaville (col. 174) că **este prima reimprimare a celei din 1849**. Se păstrează în Biblioteca Academiei Române la cota II 523776. Celălalt exemplar este al ediției din 1925, a 15-a, cu un text mai bun decât al celei din 1935 (care ar fi având unele coruperi ale textului) și este proprietatea Bibliotecii Sfântului Sinod (II 6710).

În exemplarul ediției din 1859, care este într-un volum, așa cum fuseseră toate până atunci, găsim aceeași ordine a textelor. Conținutul îi este însă sporit cu cele șase texte italienești din volumul de la 1717, volum din care sunt preluate și sonetele italiene, lăsate netraduse. **Textele italiene sunt așezate pe două coloane cu traducere lor în grecește datorată editorului Antim Mazarakis**. Acesta semna prefata ca π (proin) *arhimandrit al scaunului ecumenic*.

S. Salaville a atras atenția cel dintâi, în articolul citat, că s-a intervenit în text cu aprobarea luată chiar de la patriarhul ecumenic (scrisoarea către patriarh, trimisă din Veneția la 8 septembrie 1848 și răspunsul acestuia, din 12 februarie 1849, sunt reproduse imediat după biografia lui Ilie Miniatic, pentru a se elimina pasajele în care predicatorul se dovedea adept și propagator al doctrinei catolice despre imaculata concepție a Maicii Domnului. Învățatul francez a restabilit textul inițial în cartea Θεομητορικαὶ διδασκαί [Didahiile despre Maica Domnului], Atena, 1954.

Titlul noii ediții era același cu al edițiilor anterioare până acolo unde se dau informațiile asupra ediției, prezentată drept νεωστὶ δὲ πλοῦτισθειῖσαι με τὴν προσθήκην τῆς τε μεταφράσεως καὶ τοῦ κειμένου τῶν σωζομένων ἰταλικῶν λόγων καὶ ὁμιλιῶν αὐτοῦ, καὶ με τὴν τῆς αὐτοῦ βιογραφίας ὑπὸ τοῦ ἱεροδιδασκάλου ΑΗΘΙΜΟΥ ΜΑΖΑΡΑΚΗ ΚΕΦΑΛΛΗΝΟΣ Π. ΑΡΧΙΜΑΝΔΡΙΤΟΥ ΤΟΥ ΟΙΚΟΥΜΕΝΙΚΟΥ ΘΡΟΝΟΥ [Acum din nou îmbogățită cu traducerea în limba simplă și cu textele păstrate ale cuvintelor și omiliilor italienești, precum și cu biografia lui, de către ierodidascălul Antim Mazarakis Cefalonianul, fost arhimandrit al Scaunului ecumenic].

Locul apariției este ΕΝ ΒΕΝΕΤΙΑ, ΕΚ ΤΗΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΗΣ ΤΥΠΟΓΡΑΦΙΑΣ ΤΟΥ ΦΟΙΝΙΚΟΣ [În Veneția, din tipografia bisericească a Fenixului]. Este imprimată emblema tipografiei: pasărea legendară renăscând din propria cenușă. Ea fusese simbolul aspirațiilor și luptei grecilor pentru

recăștigarea statutului de popor liber și țară independentă. Din prefata reiese că și prima apariție, în urmă cu zece ani, se datora aceleiași tipografii.

Dacă nu găsim niciun portret al lui Ilie Miniatic, găsim în schimb cea dintâi **amplă biografie a sa, care a rămas până astăzi principala sursă de informație despre autor**. Ea urmează imediat după Cuvântul înainte adresat cititorilor, care are următorul conținut:

PRIETENI CITITORI,

Excelentele calități retorice ale lui Miniatic, rodul duhovnicesc pe care învățăturile lui l-au adus și îl aduc tuturor celor care le citesc, fac această carte folositoare pentru suflet a strălucitului predicator grec, o carte bine plăcută și iubită de către ortodocșii educați și cei neînvațați. Pentru multele sale daruri, pe care le va vedea în biografia expusă de noi și le va descoperi orice cititor rațional, Miniatic este singurul predicator pe care îl citește pe nesăturate întreaga națiune greacă, cea totdeauna sensibilă, din fire, la frumos și măreț.

Mânați de aceasta, tipografii din Veneția au editat de multe ori și continuă să editeze învățăturile lui. Dar tipărirea făcută în grabă, din cauza mării cereri a acestora, execuția culegerii, făcută în cea mai mare parte de către agramați de origini diferite care de-abia știau literele alfabetului, au prilejuit nenumărate greșeli de punctuație și de ortografie. Și cel mai rău, în unele ediții au fost abandonate perioade (frazе) întregi, încât această carte folositoare devenea aproape de necitit.

Pe lângă acestea, elocventul Miniatic, cunosător al multor limbi străine și făcându-le o favoare, după cum se menționează în biografie, guvernatorilor italieni ai Peloponezului din vremea sa, care se aflau de față la predica lui, pronunța uneori discursuri în italiană, sau le ținea acestora, în limba lor, cuvântări în calitate de reprezentant al comunităților. În astfel de discursuri și cuvântări se arată, chiar dacă în limba altui neam, de asemenea elocvent și plin de daruri retorice, ca și în limba lui națională. Demonstrează o profunzime a cunoștințelor filosofice și politice, erudiție istorică, o abundentă fecunditate a originalității ideilor, asemănarilor și expresiilor și, pe scurt, le oferă cititorilor acestor discursuri și în mod deosebit în „Despre iubirea dușmanilor”, daruri ce le depășesc pe cele care se văd în cunoscutele sale discursuri în greaca simplă. Puține resturi din discursurile și cuvântările lui italiene au fost editate de două ori la Veneția, dar de-abia se mai păstrează vreun exemplar din acestea la Biblioteca Marciana și unul, din care lipsesc multe pagini, la mine.

De aceea, în calitate de concetățean și de admirator al ilustrului Miniatic, pomenind de zelul vrednic de laudă al Tipografiei Grecești a Fenixului de aici⁶³, care, având ambiția să facă edițiile cărților sale bisericești și religioase pe cât posibil mai desăvârșite și mai corecte, nu precupește cheltuiala, am depus în mod dezinteresat toată strădania, pentru a corecta punctuația, greșelile de tipar și omisiunile și tot ceea ce deforma cartea folositoare pentru suflet a capodoperelor sale retorice, socotind ca cel mai mare câștig al meu doar perfecțiunea ediției acestor discursuri atât de aducătoare de roade pentru poporul creștin. Iar pentru a nu lipsi

Nota editorului: „din Veneția”.

discursurile și cuvântările editate în italiană, despre care s-a vorbit mai sus, ale celui slăvit ierarh, am inclus la sfârșitul cărții traducerea lor (omțând textul italian ca de prisos pentru noi), încercând să mă apropiu de stilul scriitorului, pentru a fi ușor de înțeles de către toți.

Adăugând biografia elocventului Miniati, pe care am publicat-o în mica mea scriere „Despre kefalonienii celebri”, corectată însă și sporită cu câteva note necesare, pentru ca cititorul ortodox, având în vedere virtuțile personale, darurile sale retorice și cinstirea de care s-a bucurat și pe când trăia și după moartea sa acest înțelept predicator grec din partea învățaților de același neam și a stăpânitorilor de alt neam, să cunoască cât se poate mândri pe drept fiecare dintre noi pentru acest slăvit ierarh al Bisericii Răsăritene, și să își sporească încă și mai mult respectul pe care i-l datorează.

Pe lângă acestea, cum Miniati a pronunțat aproape toate discursurile encomiastice publicate dedicate Născătoarei de Dumnezeu la Veneția, pe când era încă student și se afla la foarte frageda vârstă de șaptesprezece sau optsprezece ani, o vârstă care este înclinată prin fire spre exagerări și spre ostentativitate, i-au scăpat niște expresii de exagerare retorică și care izvorau din evlavie sau foarte mare față de Născătoarea de Dumnezeu. Care erau însă neobișnuite pentru sfințenia subiectului, iar între ele se întâlnește și o părere inacceptabilă.

Expresii nepotrivite cu subiectul sfânt al discursului au fost cele ce se văd în cel de-al doilea discurs encomiastic la nașterea Născătoarei de Dumnezeu: „că divină copilă Mariam are la față frumusețea Afroditei, la gură elocința lui Hermes, la minte înțelepciunea lui Zeus, la membre forța lui Ares, la purtări înțelepciunea lui Cronos etc.” O idee inacceptabilă (care probabil a fost introdusă de o mână străină la vremea publicării și în legătură cu care mi-am depus aprecierea mea la Marea Biserică a lui Hristos) este că Născătoarea de Dumnezeu a fost concepută și s-a născut fără păcatul strămoșesc.

Socotind deci că și strălucitul Miniati, căruia smerenia mea nu este capabilă să îi dezlege cureaua încălțăminte, dacă și-ar fi revizuit și editat el însuși discursurile ar fi respins aceste greșeli ale vârstei sale foarte tinere, care i-au scăpat, i-am curățat și de acestea cartea sa de suflet folositoare.

Prezenta ediție venind către voi cu astfel de calități, prieteni cititori, sper că va spori încă și mai mult dorința voastră de a citi atâtea cuvinte folositoare, va înmulți acel rod duhovnicesc, care a fost scopul cel dintâi al predicii preaînvațatului și marelui retor Miniati. Fiți sănătoși.

ANTHIMOS MAZARAKIS

FOST ARHIMANDRIT AL TRONULUI ECUMENIC

Începând cu pagina 281 și până la 361 erau publicate cele șase texte în italiană și în traducerea grecească a lui Antim Mazarakis, iar la 362-364 găsim tabla de materii. Ulterior (dar personal nu am avut posibilitatea să stabilesc de la ce ediție începând) Antim Mazarakis a renunțat la textul italian, introducând în prefață o paranteză în care se spune (παρὰλειψας ὡς περιττὸν τὸ ἰταλικὸν κείμενον δι' ἡμᾶς) „am omis textul italian, fiindu-ne de prisos nouă”.

Tot începând cu una din edițiile care au succedat celei din 1859 a intervenit și în ordinea textelor, schimbând atât succesiunea „Periodurilor” cât și denumirea lor prin „serii” (ΣΕΙΡΑ), ceea ce corespundea mai bine realității denumite, fiind vorba de câteva serii de cuvântări consacrate Postului Mare. Dintre acestea, numai ultima, ținută la Nauplia, a fost completă, incluzând și Învierea.

În noua rânduire această serie ce figurase până atunci în frunte devine ultima, astfel încât evoluția gândirii teologice și a măiestriei oratorului poate fi urmărită în succesiunea firească a textelor ce dau seamă de ele. Acum Seria B (2) este fostul „Period 3”, iar „Seria” 3 s-a redus la o singură predică ce este prima din fostul „Period 4”.

S-a trecut și la împărțirea în două volume, din restul de 21 de cuvântări fiind alcătuit volumul II, cu titlul general *Didahii la diferite duminici și cuvântări panegirice*. Sunt împărțite și orânduite în două secțiuni: 1-ov ΔΙΔΑΧΑΙ εἰς Διαφόρους κυριακὰς καὶ ἑορτάς [*Didahii la diferite duminici și sărbători*], cu textele a 9 duminici, reasezate în succesiunea lecturilor din Evangheliile de la Matei și Luca. Între ele este și cea despre marea ocrotire a Născătoarei de Dumnezeu.

La sfârșit sunt cele trei: una pentru ziua de 6 decembrie, a Sfântului Nicolae, intitulată: *Despre iubire* și două pentru duminica înaintea nașterii lui Hristos.

A doua secțiune: 2-ov ΛΟΓΟΙ ΠΑΝΗΓΥΡΙΚΟΙ – *Cuvântări panegirice* este compusă din 8 texte închinare Maicii Domnului (aici fiind introdusă cuvântarea din postul Sfintei Mării), iar a noua despre Înălțarea Domnului.

În volumul al II-lea găsim și cuvântările italiene, de data asta numai în traducerea neoelenică, fără textele italiene și fără sonetele scrise și publicate sub impresia dispariției premature a marelui orator.

Toate aceste modificări le-am descris după ediția a 15-a din 1925. Pe aceea din 1935 a lucrat părintele Dumitru Fecioru cea de a treia traducere românească a predicilor lui Ilie Miniati, cultura românească fiind prima în care s-a realizat o traducere a lor (dar nu chiar „pe când era încă în viață” cum citim la C. Th. Dimaras, p. 150), și singura care posedă trei traduceri aproape integrale, precum și o selecție realizată de cel numit „părintele literaturii române”, Ion Heliade Rădulescu.

În legătură cu biografia lui Ilie Miniati alcătuită de Antim Mazarakis trebuie să luăm cunoștință că în cuprinsul ei găsim, pentru prima oară într-un text ce însoțește predicile lui Ilie Miniati, legenda despre Dimitrie Cantemir care ar fi fost acel domn al Moldovei care l-ar fi trimis pe ilustrul predicator în misiune la împăratul Leopold.

În volumul IV, complementar la *Istoria bisericească* a mitropolitului Meletie al Ateniei, în care pe lista „elenilor ce au strălucit întru fapta bună și întru învățătură la sfârșitul veacului trecut” între cele 40 de nume este și cel al lui Ilie Miniati, la numărul 32 se citește:

„Ilie Miniatiul din ostrovul Kefalinia, episcop al Kernicului din Peloponis, elevu au stăut al Figginianestii sholi și în același, apoi învățatoriu trei ani. În urmă în Kefalinia șapte și în Zakynth patru. Bărbat învățat și mult învățat, știutoriu de limba Elin. Latin. Evreas. Gherman. Și Italien. Procopsit în filosofie și theologie. Iar mai mult de toate prea iscusit în ritorică, în bună curgerea cuvântului și la fireasca bună limbuție înpodobit, precum poate oarecine a înțelege din besericecele sale cuvinte, cele de multe ori în tipariu date.

Au stăut și Ierokyiriĭ (predicator) în Constantinup. unde și **Domnul Moldovei Constantin** (s.n.) auzindu-l pre el vorovind în amvon, atăta l-au iubit, încât l-au luat cu sine, și la anul 1703 l-au trimis sol către autocratorul Leopold.

Era încă și ager la minte, vesel la întâlniri, binecinstitoriu de Dumnezeu și iubitoriu de oameni. Afară de pomenitele cuvinte sânt și alte multe cuvinte tipărite în Italien. limbă, și multe se află netipărite.

Au conscriș și despre cele cinci osebite pricini între Răsăritenească și Apusenească Beserici. Vezi pre Procop. și viața lui cea de însuși născătoriul său scrisă, imerologiul (jurnalul) celor procopsiți ai Italiei tom. 26 frasa 481, și pre alții.”

Am dat traducerea mitropolitului **Veniamin Costachi, după versiunea neogreacă a lui Gheorghie Vendoti**. Textul despre Miniati se găsește în traducerea „părții întâia a tomului IV”, la paginile 74-75⁶⁴. Acest al IV-lea volum a fost publicat în 1795 la Viena cu sprijinul lui Alexandru Constantin Moruzi, domnul Țării Românești (ian. 1793-17 aug. 1796).

După cum se vede, istoricul bisericesc elen care se folosește atât de biografia atribuită clar părintelui, cât și de publicația italiană folosită și de Mazarakis, precum și de scurtul text al lui Demetrie Procopiu Macedoneanu trimis din București lui Fabricius, deci de toate izvoarele ce vor mai fi puse la contribuție de următorii biografi, **nu are cunoștință nici de vreo referință la Miniati existentă în *Istoria Imperiului Otoman* a lui Cantemir (deși, cum s-a văzut, ea există), și cu atât mai puțin de faptul că ar fi fost el acel domn al Moldovei care l-a trimis pe Miniati la împăratul de la Viena!**

Antim Mazarakis îl schimbă însă pe Constantin în Dimitrie Cantemir și citează textul italian despre misiunea lui Ilie Miniati. **Dar în acest text numele domnului nu mai apare deloc, el fiind înlocuit cu patru puncte!** Atât textul

⁶⁴ *Bisericeasca istorie a lui Meletie Mitropolitul Athinelor*. Tălmăcită din elineasca limbă în cea proastă elinească, înbogățită cu multe trebnice și de nevoe sunt – însemnări (note – n.n.) și cu scumpătăite tabule, de Gheorghie Vendoti din Zakynth. Iar acum tălmăcită în limba românească de smeritul Veniamin Costachi, Mitropolitul Moldoviei, Parte I a Tomului IV, Iași, 1843.

lui Antim Mazarakis cât și citatul vor fi traduse de arhimandritul Iuliu Scriban și se pot citi la p. 131 din cartea noastră.

A doua informație care-și are tot aici izvorul, privește aprecierea de care s-a bucurat Ilie Miniati, din partea lui Dimitrie Cantemir. Antim Mazarakis (vezi pagina 15 și nota 2 din ediția 1925) trimite la Cartea a III-a, în versiunea franceză, dar nu dă pagina:

„Ο ρηθεις πρίγκηψ τῆς Μολδαυίας, ὅστις, ὡς εἴρηται, τὸν ἐξαπέστειλε πρέσβυν πρὸς τὸν αὐστριακὸν Αὐτοκράτορα, ἀναφέρων περὶ αὐτοῦ εἰς τὴν τοῦ ὀθωμανικοῦ βασιλείου Ἱστορίαν τοῦ λέγει· «Ἡλίας Μηνιάτης, μοναχὸς καὶ μετὰ ταῦτα ἀρχιερεὺς τῆς ἐν Πελοποννήσῳ Μεσσηνίας, (1) ἦτον βαθύνους φιλοσοφὸς καὶ ἐξ Ἰσοῦ ἔμπειρος εἰς τὴν θετικὴν καὶ σχολαστικὴν θεολογίαν». (2)» Notele: „1. Σ. Ε. Διορθωτέον μάλλον: Ἀχαΐας. – 2. Ὅρα βιβλ. Γ'. τῆς Ἱστορ. Διημ. Καντιμήρου, ἐκδοθείσης γαλλιστὶ ἐν Παρισίοις.” [Amintitul principe al Moldovei, care, cum se spune, l-a trimis ca sol la împăratul austriac, referindu-se la acesta în a sa *Istorie a Imperiului Otoman* spune: «Ilie Miniati, monah și mai apoi arhieru al Messiniei din Peloponez (1), a fost un profund filosof și la fel de experimentat în teologia pozitivă și scolastică (2)». Notele: 1. N.ed. Probabil de corectat în: Ahaia. 2. Vezi cartea a III-a a *Istoriei* lui Dim. Cantemir, publicată în limba franceză la Paris.] **În realitate este vorba de adnotările la Cartea a II-a, Capitolul I.**

Dar odată puse în circulație aceste informații, una evident falsă (trimiterea în solie la Viena de Cantemir), dar cealaltă adevărată, au făcut carieră. Pe amândouă le găsim la C. Sathas, în 1868, iar pe prima la S. Salaville și în 1962 la Boje Knös! Natural, amândouă au fost adoptate la noi, deși eram cei dintâi în măsură să ne dăm seama de inautenticitatea celei dintâi.

* * *

Coborând de pe norii legendei cu picioarele pe pământ, rămâne totuși realitatea indiscutabilă că în cultura română, și numai în ea, opera de predicator a lui Ilie Miniati s-a bucurat de **trei traduceri** aproape integrale, de una selectivă (doar patru cuvântări) datorată însă lui Ion Heliade Rădulescu, adică însuși părintelui literaturii române moderne”, și de una controversată, a preotului Dem. Iliescu-Palanca.

Îi se adaugă trei traduceri ale *Pietrei scandelei*, prima, în 1780, de Radu Dama, a doua anonimă, realizată în 1791 la Mănăstirea Cernica din Țara

La se păstrează în manuscrisul 1131 din 1780. Vezi Gabriel Ștrempel, *Catalogul manuscriselor românești. B.A.R., 1-1600*, București, Editura științifică și enciclopedică, 1978, p. 233. Aceasta traducere a fost semnalată pentru prima oară de Paul Cernovodeanu în studiul său

Românească și rămasă în manuscris (acum ms. 1938 B.A.R.)⁶⁶, iar ultima semnată de o mare personalitate bisericească dar și culturală, Mitropolitul Veniamin Costachi, și tipărită la Iași în 1844.

Se pare că tot numai la noi prefațatorul unei ediții, aceea a traducerii predicilor la Postul Mare, a fost însuși Patriarhul de atunci al Bisericii Ortodoxe Române, Teoctist.

Prima traducere a fost realizată și tipărită în 1742, și titlul ei este:

Cazanii de prăznuire la toate praznicele cele domnești, ale lui Ilie Miniati. Care acum de iznoavă s-au tălmăcit după limba grecească pre limba rumânească, în zilele prealuminatului și înălțatului domnului nostru Io Mihaiu Racoviță Voevod, întru a doua domnie a mării[i] sale aici în Țara Rum[ânească].

Cu blagoslovenia și cu toată cheltuiala preasfințitului mitropolit Kir Neofit de la Crit, a toată Țara Rum[ânească]. Și exarh plaiur[ilor].

Și s-au dat în tipariu în tip[ografia] cea noao a Sfântei Mitropolii, la anul de la zidirea lumii 3520 = 1742.

Pe versoul paginii de titlu, stema cu corbul și bourul și cu versurile:

Doao chipuri cu steme ce în pecete s-au însemnat,
Domnului Mihaiu Racoviță Vodă s-au încredințat.
Bourul, D[o]mn Moldovei că au fost îl arată,
Corbul iar al Țărâi Rumânești într-această dată.
Amândoao steme de D[u]mnezeu încorunat,
Până la adânci bătrânețe i s-au dat.
Pre D[o]mnul Mihail ce-i zic Racoviță,

Préoccupations en matière d'histoire universelle dans l'historiographie roumaine aux XVIIe et XVIIIe siècles (IV), în „Revue Roumaine d'Histoire”, tomul XI, 1972, nr. 1, p. 66-67.

⁶⁶ Ms. 1938 B.A.R., 23x15 cm, provenit de la Mănăstirea Cernica și dăruit în 1902 de Ministerul Cultelor și Instrucțiunii Publice este într-o perfectă stare și pare a fi chiar autograful traducătorului sau copia pentru biblioteca mănăstirii, cu scrisul caligrafic specific școlii de copişti de la Cernica. La sfârșit (p. 215 în numerotarea inițială, fila 108 verso în cea a bibliotecii) avem însemnarea: „Sfârșitul cărții a *Pietrii Smintelii*. Și lui Dumnezeu mulțămire. S-au tălmăcit și s-au prescris întru anul 1791”.

Pe prima pagină, cu roșu se citește:

EPISTOLIE A tatălui Scriptoriului.

Celor ce sânt întru toate a răsăritului Soborniceasca și Apostoleasca sfântă biserică, preasfințitorilor și preafericiților patriarși, preasfințitorilor arhieriei, preacinșitorilor protopopi, preacucernicilor preoți, preablagorodnicilor boiari și la tot clirosul și norodul cel pravoslavnic pre cea îndatorită închinăciune aducem (f. 1^r-3^r).

Urmează *Viața în scurt a scriitorului adecă a izvoditorului cărții aceștiia* (f. 3^r-7^r) și *A lui Dimitrie Procopovici Machidoneanul Moscopolitul judecată pentru scriitorul nostru. Care zace în vivliotika lui Fabrichie cea elinească, tomul al 11, fila 787, numărul 57 (f. 7^{r-v})*. Sub ea ștampila mănăstirii și însemnarea: „A monasterii Cernica. Să nu se înstrăineze”. În cartea tipărită de *Veniamin Costachi în 1844 aceste texte nu se întâlnesc, fiind înlocuite de prefața traducătorului*.

Păzească-l D[u]mnezeu cu multă biruință.
Ce acuma domnește Țara Rumânească,
D[o]mnul păzească-l ca să o stăpânească.

Urmează predoslovla mitropolitului adresată

„Pravoslavnicului și iubitorului de D[u]mnezeu cititoriu, milă, pace, spăsenie de la D[u]mnezeu cel cu totul bun, pohtim:

Iată, spre îndreptarea și spre povățuirea către câștigarea moștenirii noastre cei cerești am sădit și în d[u]mnezeiasca grădina aceasta (adică întru această d[u]mnezeiască Biserică a Ungrovlahiei a căriia sântem păstori și purtători de grijă) această minunată floare sufletească, ca din grădina cea plină de flori mirositoare ale raiului. Care atâta iaste de luminată, cât cu mirosul cel prea scump și cu gustul rodurilor ei însănătoșază și veselește sufletele noastre, care până acum nici s-au mai sădit, nici au mai crescut în grădina aceasta. Căci ca o floare scumpă ce iaste toată de trebuință, și rădăcina și tulpina și frunzile și înfloritura, așa și această d[u]mnezeiască floare cu totul de folos, acu totul de trebuință, adică toate învățăturile cuprind întru sine, de mare folos sufletelor noastre.

Și precum toată floarea ce răsare din rădăcina ei crește cu tulpina, și să înalță de la pământ în sus, așa și această minunată și d[u]mnezeiască floare foarte are creșterea ei cu înălțime, pre care mirosind, adică citindu-o cu înțelegere, ne umplem de prea scumpul ei miros, ca de o d[u]mnezeiască mireasmă. Și înalță sufletele noastre întru înălțimea suifului ceresc la moștenirea noastră.

Căci rădicând ochii noștri din râvnă d[u]mnezeiască și privind la florile grădinii aceștiia, ca să vedem oare sânt crescute într-însa cele ce știm că sânt de trebuința doftoriei sufletului, și văzând cum că între altele lipsește și această minunată floare ce iaste de suflete folositoare, adică cazaniile sau *Didahiile* lui **ILIE Miniati**, ce s-au făcut acum în zilele noastre în Sf[ânta] biserica lui H[risto]s cea mare a Ț[ă]r[ii] gradului, care sânt înpodobite cu cuvinte d[u]mnezeiești și cu meșteșug ritoricesc și cu pilde filosofești, și cu b[og]oslovie adăpate și cu mărturii din Sf[ânta] Scriptură care vine la adevăr, cu multă dorire, din călduros suflet am pus de s-au tălmăcit după limba grecească pre limba rumânească.

Și cu cheltuiala noastră s-au dat în tipariu în tipografia cea noao a Sf[ântii] Mitropolii, pentru folosul tuturor de obște: spre adăparea și lecuirea sufletelor acelor ce o vor citi cu bună înțelegere, și ale celor ce cresc întru buna credință a pravoslaviei patriei aceștiia, și alții după împrejur pravoslavnici carii grăesc tot cu această limbă rumânească.

Că niciun lucru nu iaste mai bun și mai d[u]mnezeesc supt soare decât binele și folosul de obște al tuturor, și niciun lucru nu iaste mai slăvit și mai lăudat în lume decât din neștiute a face știut și a câștiga pre cei ce n-au cu ceia ce le lipsește. Și nici iaste mai sf[ânt] și mai plăcut lui D[u]mnezeu decât a povățui neștine la lumină pre cei ce trăesc întru întunerecul necunoștinții și al neștiinții.

Priimește dar, iubite cititoriu, această minunată și d[u]mnezeiască floare, dintru care curg picături d[u]mnezeiești de vrăciuire, însă cu fierbinte suflet și cu curată inimă, mirosind cu dulceață. Adecă citindu-le, pune-ți mintea ca să înțelegi cele ce

citești. Că de vei citi cu înțelegere și cu drept și fierbinte suflet, le vei primi. Crede cum că nu numai sufletește ci și trupește vei pricepe cum că multă cunoștință și mare foloase vei dobândi. Și multă depărtare de cele pământești, și aproape de cele cerești, unde iaste dorită moștenirea noastră.

Drept aceia, rugăm și pre toți cei ce să vor întâmpla a citi această d[u]mnezeiască carte, care din nevoia noastră s-au tălmăcit duple limba grecească pre limba rumânească, să o citești cu credință, drept, ca să dobândești acea fericire vecinică a lui D[u]mnezeu. Ca cu toții împreună să ne învrednicim înpărăției Lui, că a Lui iaste slava și puterea, în vecii vecilor. Amin.

Numele traducătorului nu ne este cunoscut și nu știm dacă lui sau înaltului ierarh grec ce a slujit cu devotament Biserica românească și a redactat acest document reprezentativ pentru iluminismul ierarhilor noștri din „veacul luminilor”, greci și români deopotrivă, i se datorează **titlul**. El nu corespundea însă originalului și nici conținutului, întrucât nu era vorba în carte doar de sărbătorile domnești și nici nu erau toate, ci numai acelea din Postul cel Mare încheiat cu Patimile și Învierea. Era deci un titlu înșelător, dar care are în felul său o semnificație: **pune în lumină faptul că tocmai aceste sărbători domnești, care ocupă un loc atât de important în cartea Mitropolitului Varlaam, erau cele ce interesau mai mult. Punându-le pe ele în titlu, cartea avea șanse să trezească mai mult interes și să fie cumpărată și citită.**

Conținutul ei devenea însă clar din *Însemnare de cele ce se află întru această carte*, unde nu găsim indicate „periodurile”, dar textele sunt grupate conform acestora, demarcându-se prin spații între ele.

Se constată în felul acesta imediat că din al treilea period lipsește **predica la duminica a 4-a din post**, sărindu-se de la a treia la a cincea. Nu este o eroare în sumar, ci este redat exact conținutul volumului, **din care această predică lipsește.**

Din „Periodul patru” găsim predica la prima duminică, singura existentă după cum s-a văzut, și la sfârșitul căreia aici apare însemnarea „Sfârșitul postului” și nu cea din original, despre negăsirea altor omilii pentru post.

„Cazania” la Buna Vestire este alăturată de aceasta, ca și cum ar forma cu ea un grup aparte, după care în carte se dă titlul mare:

Cazanie la multe duminici și laude de prăznuire, la praznicile Născătoarei de Dumnezeu.

Primul titlu este cel de la *Duminica înaintea nașterii lui Hristos*, urmat de a doua cuvântare, la aceeași duminică.

Următoarele 5 cuvântări (la duminicile a zecea și a patra a Lucăi și a treia și a patra a lui Matei, după care avem iar a 9-a a lui Luca) coincid și ca succesiune cu cele din originalul grec. Dar în sumar nu găsim „Duminica a 13-a a lui Luca”

despre cum câștigăm viața de veci) ceea ce ne-ar indica o nouă lacună. În realitate în carte există, greșeala aparținând doar culegătorului sumarului.

Urmează „Duminica a doua a lui Matei” la fel ca în original, și tot ca în original cuvântul de laudă adus Maicii Domnului în postul Sfintei Mării.

„Cazania la duminica 11 a lui Matei” este tot un elogiu adus Maicii Domnului și are titlul, în original „Ὅτι μεγάλη ἡ προστασία τῆς Θεοτόκου” [*Cum că mare este sprijinul Născătoarei de Dumnezeu*], dar ceea ce caracterizează sumarul acestei prime traduceri și tipărituri din 1742 este – spre deosebire de original – absența oricărui adaos lămuritor la laconicele indicații privind săptămâna. Excepție se face doar pentru „Duminica înaintea nașterii lui Hristos”, care altfel nu putea fi identificată.

Urmează „în șase zile ale lui dechemvrie. A Sfântului Nicolae. Pentru dragoste” care așa cum remarcam, nu are nimic despre Sfântul Nicolae.

În original, înainte de acest text mai sunt alte două, care lipsesc din traducere:

1) Cuvânt panegiric la Intrarea în Biserică a Maicii Domnului.

2) Duminica a 11-a a lui Luca, despre cele trei chipuri ale omului.

Cu ele se fac **trei omisiuni din original** în această primă traducere românească.

Urmează „Cazanie de prăznuire a Născătoarei de Dumnezeu” fără altă explicație, în timp ce în original este indicată sărbătoarea: este *panegiric* la nașterea Maicii Domnului: „Λόγος Πανηγυρικός εἰς τὴν Γέννησιν τῆς Θεοτόκου”.

Următorul este panegiricul la Buna Vestire, la fel ca în original.

El este urmat de cuvântul la Înălțarea Domnului, la fel ca în original, și de ultimele trei texte din nou închinare Maicii Domnului:

– Cazania de prăznuire la adormirea Născătoarei de Dumnezeu.

– Cazania de prăznuire a Născătoarei de Dumnezeu

– Cazania de prăznuire la văvedenia Născătoarei de Dumnezeu. Este a doua cuvântare pentru intrarea în Biserică, prima fiind, după cum s-a văzut, omisă. În aceeași ordine și cu aceleași texte le găsim în original.

Pe versoul paginii pe care se termină tabla de materii s-a găsit loc și pentru un elogiu adus mitropolitului. El este așezat sub icoana Sfinților împărați Constantin și maica sa Elena ținând între ei crucea, ceea ce demonstrează că **nu ierarhul astfel omagiat era traducătorul**, cum avea să se afirme de unii mai târziu.

Semn mare să arată armă nebiruită
Tuturor credincioșilor Crucea cea prea cinstită
De Costandin cu maică-sa, mării între împărați

Și întocmai cu ap[osto]li așa sânt lăudați.
 Acestora dăruiaște Sf[ânt]a această carte,
 Cazaniile Miniaturului, tâluite bine foarte,
 Spre a noastră înțelegere cu multă osteneală.
Cu nevoița inimii și încă cu chieltuială
A lui Neofit Criteanul smeritul, al Ungrovlahiei,
 Mitropolitul țării a toatei eparhiei.

Prin urmare, cu excepția a trei titluri care sunt omise, găsim în prima traducere românească și prima în spațiul ortodox, atât conținutul cât și ordinea din edițiile de până atunci.

Este interesant că atât Ilie Miniatur cât și Damaschin Studitul au pătruns în cultura română prin Muntenia, cum tot aici își face apariția și Kiril Trankvilion-Stavrovețki, în traducerea de la Govora. De reținut că traducerea predicilor lui Ilie Miniatur precede cu 5 ani versiunea lui Mihalcea Logofătul din *Comoara* lui Damaschin Studitul.

Abia după aproape un secol, mai exact, după 95 de ani, **Mitropolitul Veniamin Costachi** are ideea de a încredința vechea traducere munteană paharnicului G. Seulescu (devenit din 1833 conducătorul tipografiei sale bisericești) pentru revizuirea ei pe baza originalului grecesc, cu scopul de a o pune la dispoziția clerului „până când, ajutând cerescul învățător, se va însufleți și Amvonul Eparhiei noastre de ai săi cuvântăreți, cari după Apostolul să grăiască cele ce se cuvin sănătoasei învățături fără sfială, cari să se ție de cuvântul credinței cel despre învățătură”. G. Seulescu a însoțit cartea cu o *Precuvântare* în care este inserată prima biografie a lui Ilie Miniatur în limba română, și a consemnat faptul că:

„*Didahiile* lăudatului autor întâia dată s-au tradus, din limba grecească în românească și s-au tipărit în București cu o sută de ani mai înainte, la 1742, în zilele domnului Mihai Racoviță. Însă limba acelei tălmăciri este atât de lipsită și departe de graiul și noimile originalului grecesc, și în privirea stilului și în privirea cuvintelor, încât acum la tipărirea acestor exemplare, vrând duple voința înalt preasfințitului arhiepiscop a o îndrepta precum s-a putut, având înainte pe cel grecesc, ne-a căutat mai multă trudă decât de să fi tradus din nou”.

O confruntare pe care timpul nu ne-o permite acum va putea stabili cât adevăr și câtă exagerare în beneficiul propriu se afla în cele de mai sus.

Atât cuvântul mitropolitului cât și al diortositorului erau date **octombrie 1837**, cartea tipărindu-se până la sfârșitul anului, într-un format impunător (31 × 21 cm), pe o hârtie care nu și-a pierdut după 173 de ani albul și înfățișarea de exemplar abia venit din tipografie. Dar este tipărit cu vechea chirilică, deși începuseră să se facă pașii tranziției spre alfabetul latin. În acest alfabet „de tranziție” își va tipări în 1844 Veniamin Costachi traducerea sa din a doua operă

a lui Ilie Miniatur, ***Peatra scandalii***, într-un volum de format mic, apărut „La Cantora Foiei satești” în care apărea, în același an, singurul volum al lui Nicolae Bălcescu ieșit de sub tipar în timpul vieții sale.

Titlul versiunii „revăzute” de G. Seulescu era de data asta pus în conformitate cu originalul, pe care se lăuda paharnicul diortositor că tradise: ***DIDAHII/ sau cuvinte de învățătură/ la duminicile Sfintei Paresime și la sărbătorile împărătești/ ale lui Ilie Miniatur episcopul Zernikăi și al Kalavritei.*** Din orânduirea înalt preasfințitului mitropolit al Moldaviei și arhiepiscop a Sucevei D. D. Veniamin Costachi, cavaleriu mai multor ordine s.c. Tipărite în Iași. În tipografia Sfintei Mitropolii, 1837.

Tabla de materii era așezată de data asta la sfârșit, dar fără a mai fi departajate „periodurile” prin spațieri.

Pe versoul foii de titlu se afla stema Mitropoliei, cu capul de bour în centru și trei decorații, desigur ordinele de care se amintea în titlu. Sub ea, versurile:

Crucea, Mitra și Toiagul, Semnele Împărătești
 Ce-i cunună ca Simboluri Marcile Arhieriești,
 Daruri îndoite arată, care sânt spre mântuire,
 Luminarea, Curățirea, Pacea, Dragostea, Iubirea.
 Cu carele ferește marele Arhieriu
 Iisus Dumnezeu-omul pre tot Credinciosul său,
 Ci ascultă învățătura Bisericii lui în toate,
 Și la Legea Lui cea Sfântă, cugetă în zi și în noapte.
 [Toate majusculele îi aparțin lui G. Seulescu].

În această reeditare revăzută a primei traduceri românești din 1742 găsim prima biografie românească a lui Ilie Miniatur, alcătuită de G. Seulescu:

„Fericitul Miniatur este născut la 1669 în Insula Cefalonia, fiul protoiereului Franțescus Miniatur. Din fragedă vârstă se cunosc în el genia și talentul; deci la 1679 se trimise de mamă-sa, născută din familia Morizina, către bunicul său la Veneția (s.n.), capitala guvernului venețian domnitor atunci și preste Insulele Ionice și aici fu așezat în institutul numit Flanginian, unde petrecu învățăturile gimnaziale, științele filosofice și teologice în limba latină și elină, perfecționându-se într-o atâta, încât covârși pre toți conșcolarii săi. Drept care murind directorul, se alege suplinitor al celui așezământ și purta deregătoria prin trei ani cu mulțămirea publicului. De aici chemat în patrie, unsprezece ani ca învățător și director a predat științele filosofiei. În acest timp l-a avut și Antonie Molin, guvernatorul Eptaniselui, de învățător și educator înfieiilor săi nepoți Marcantonie și Marin. În tot cursul anilor acestora se îndelețnici Miniatur cu alcătuirii de cuvinte, la care avea firească plecare.

Cu înturnarea generalului Molin în Veneția la 1698 se înturnă și Miniatur și aici se rândui arhididascălu în școala publică, unde ar fi rămas de-a pururi dacă Laurenție Sorați rânduit ambasador la Constantinopole nu l-ar fi luat cu sine. Aici, chrisosto-

mica lui ritorie, cu care predică moralul Evangheliei în catedrala Patriarhiei, îl înalță la cea mai de sus stimă, puindu-l în rând cu toți ritorii faimoși ai Franței și Italiei. Pe lângă aceasta, câtă era iscusința lui și în cele politice s-a dovedit în împrejurările când domnul Moldaviei Constantin III, fiul lui Duca, l-a trimis în solie din partea Porții la Viena către împăratul romanilor Leopold, unde împlinindu-și misia după dorință, fu iarăși chemat la Constantinopole la 1700 și cu diplomă sinodală s-a decretat de învățător și predicator Patriarhiei în biserica cea mare, în care a învățat șase ani.

Deși deregătoria aceasta la un tron icumenic era cea mai potrivită pentru asemenea persoană, totuși iubirea de patrie covârșind, s-a înturnat în ea cu prilejul înturnării ambadorului venețian Carol Rozini, următorul lui Sorați. Unde sosind, îndată proestoșii Corfului l-a ales învățător evanghelic în catedrala Sfântului Spiridon, însă nu târziu Angel Emo – marșalul armiei venețiene și guvernator în Pelopones – l-a chemat cu scop a-l face mitropolit Peloponesului, care însărcinare nepriimind, s-a mulțumit a ține catedra de învățător în școala publică și de predicator amvonului în catedrala Naupliei.

În sfârșit, la 1711 fu ales de către guvernatorul Marcu Loridan în urmarea cererii obștești de episcop al eparhiei Cernica și Calavrita, unde învățând, a păstorit cuvântătoarea sa turmă până la 1714 când în vârstă de 45 ani a răposat întru Domnul la 1 august în politia Palea-Patra, în brațile părintelui său, protopopul Franțescus, de către carele adus în patria sa Cefalonia, fu înmormântat în biserica Sfântului Nicolae din Licsuria, tânguit atât de eparhioții, cât și patrioții săi, lipsiți văzându-se de un astfel de vrednic păstor și luminat învățător.

Fericitul Miniati precât înavușit cu talenturi și haruri sufletești, pre atâtea înfrumusețat și cu cele dinafară trupești; era voios și plăcut la fizionomie, din ochii săi, oglinda sufletului după zicerea înțelepților; scânteia focul agerei sale minți, înzestrată cu o memorie, judecată și limbuție minunată. Era evlavios către cele sfinte, blând și apropiat tuturor, foarte dulce în conversații și curat la inimă în prietenii sale. Pe lângă temeinicile științe de filozofie, matematică, teologie și ritorică, cunoștea limba evreească, elină, latină, italiană, franceză și germană.

Cele multe din cuvintele lui le-a alcătuit în limba italiană, dar acele s-au pierdut rămânând numai o parte din cele scrise în limba aple grecească. A lui alcătuire este și aceea ce se numește *Peatra Scandelei*, istorisitoare despre începutul și pricina shismei ambelor Biserici, a Răsăritului și a Apusului.”

Urmează informația despre prima traducere, pe care am reprodus-o mai sus.

Autorul acestei primei biografii se dovedește a cunoaște cele două izvoare pe care le avea la dispoziție, mai ales „scurta biografie” din *Piatra scandelei* la traducerea căreia lucra tocmai atunci Mitropolitul Veniamin Costachi.

El completează datele despre acel „Constantin” cu „fiul lui Duca”, dar la vremea aceea nu-și poate închipui o inițiativă proprie și inventează, că „l-a trimis în solie din partea Porții la Viena”. Mai inventează și un bunic matern al lui Ilie Miniati, care s-ar fi aflat la Veneția, înțelegând greșit textul grecesc, unde

nu este vorba de trimiterea tânărului Miniati la tatăl mamei sale, ci la propriul tată ce se afla atunci în Veneția.

Desigur anul 1700 era greșit (poate o greșeală de tipar) și în izvor se putea citi clar: 1703. Dar în rest nu ne întâmpină gafe (cum avea să facă cel ce va transforma pe Marcantonio în Marc și Antonio, dându-i lui Antonio Molin trei nepoți).

* * *

După exact șase decenii (oricum, mai puțin cu 35 de ani de câți trecuseră de la ediția mitropolitului grec al Munteniei, Neofit Cretanul, la aceea a lui Veniamin Costachi, mitropolitul român al Moldovei!), se retipărea din nou, la București, cartea de la Iași. Era același format monumental de care se pare că predicile lui Ilie Miniati n-au mai avut parte nicăieri altundeva, dar de data asta era pe o hârtie peste care cei 113 ani au călcat nemiloși.

Era dotată, în schimb, cu o inspirată ilustrație, în care alături de Mântuitorul tronând înconjurat de heruvimi, sau reprezentat intrând în Ierusalim călare pe asin (p. 66), apoi crucificat (p. 75) și înălțându-se din mormânt sub ochii paznicilor oșteni îngroziți (p. 95) spre a reveni la Judecata de apoi pe norii cerului (p. 98), și alături de o imagine în care apar Adam și Eva în rai, lângă pomul cu fructul oprit, și apoi alungați din rai și trudind, el săpând și ea torcând (p. 147, la duminica a cincea a Sfântului Post), găsim numeroase ilustrații ce reprezintă lăcașurile noastre de cult. Cele din capitală alternează cu cele din țară: Stavropoleos (p. 14), Episcopia Râmnicului – Noul Severin (p. 36), mănăstirea Sinaia (încadrată în peisajul montan, p. 65), mănăstirea Radu-Vodă (p. 74), biserica Bucur (p. 97), mănăstirile Agapia (p. 133) și Cernica (p. 156), Mitropolia (acum Patriarhia) la p. 162, Schitu Măgureanu (p. 181), mănăstirea Putna (p. 191), biserica Sfântul Spiridon Nou din București (p. 201 și 284), Mihai-Vodă (p. 238 și 264, în două imagini diferite), mănăstirea Cozia (p. 249), mănăstirea Ciolanu (p. 220), mănăstirea Văratice (p. 259), mănăstirea Curtea de Argeș (p. 278), mănăstirea Sfântul Gheorghe din Câmpulung Muscel (p. 291), Domnița Balașa (p. 302), mănăstirea Pasărea (p. 324), biserica Sfântul Gheorghe-vechi (p. 346), mănăstirea Nămăiești.

Titlul este:

Didahii sau cuvinte de învățătură la duminicile Sfintei păsime și la sărbători împărătești ale lui Ilie Miniati, episcopul Cernicai și al Calavritei. Tipărite de P.S. Veniamin mitropolitul Moldaviei după ediția corectată de profesorul G. Săulescu, la 1837. Retipărită acum în zilele prea înălțatului nostru domn Carol I, regele României. Cu aprobarea și binecuvântarea Sf. Sinod al Sfintei Biserici auto-cele Ortodoxe Române, București, Tipo-litografia „Cărților bisericești”, 1897.

Era într-un fel suprema consacrare a șirului de eforturi ce se succedaseră și se uniseră în decurs de peste un secol și jumătate, spre a aduce în cuprinsul culturii române și a păstra vie și roditoare una din comorile de gândire și rostire ale Ortodoxiei ecumenice. Era și o afirmare a Sfântului Sinod al Bisericii noastre autocefale. Ea venea, ce-i drept, în urma Sfântului Sinod al Bisericii Ruse, care patronase traducerea în limba rusă încă din 1765.

După cum aflăm pe ultima pagină, *Această ediție s-a revăzut și corectat de d. P. Gârboviceanu, profesor, deputat și membru al Comitetului revistei Sf. Sinod, „Biserica Ortodoxă Română”*. Părintele D. Fecioru avea să constate că nu totdeauna „corecturile” lui P. Gârboviceanu au fost inspirate (vezi *Ilie Miniati tradus de Pr. Iliescu-Palanca*, p. 6).

O inovație foarte utilă a editorilor de la 1897 a fost aceea de a numerota cele 39 de titluri cuprinse în *Tabla materiilor*, tipărită ca tot volumul cu alfabet latin. O reproduc aici, cu ortografia actuală, adăugând însă «Periodurile» pentru a reieși clar structura cărții:

TABLA MATERIILOR		Pagina
[PERIODUL I]		
Nr.		
I	Pre-cuvântarea mitropolitului Moldaviei Veniamin	V
II	„ traducătorului Săulescu	VI
1	Cuvânt la Dumineca întâia Săptămână a Postului celui Mare. Adică mai-nainte hotărârea lui Dumnezeu	1
2	Cuvânt la Dumineca a doua <a> Sfântului Post. Pentru zavistie.	15
3	„ „ a treia a Sfântului Post. Pentru judecata cea viitoare.	25
4	„ „ a patra a Sfântului Post. Pentru iad.	37
5	„ „ a cincea a Sfântului Post. Pentru pocăință.	51
6	„ „ Floriilor. Pentru Sfânta Împărțășire.	66
7	Cuvânt la Sfânta și Marea Vineri. La cea mântuitoare patimă a D[omnu]lui nostru Iisus Christos	75
8	Cuvânt la Dumineca Învierii	94
[PERIODUL II]		
9	Cuvânt la Sfânta și marea patruzecime. În Dumineca cea dintâi. Pentru credință	98
10	Cuvânt la Dumineca a doua a Sfântului Post. Pentru ce este păcatul și cât este de lesne tămăduirea lui	113
11	Cuvânt la Dumineca a treia a Sfântului Post. Pentru suflet	124
12	„ „ a patra a Sfântului Post. Pentru Mărturisire	134
13	„ „ a cincea a Sfântului Post. Pentru ca să cerem cele ce se cade	146
14	Cuvânt la Dumineca Floriilor. Cum se cade a cinsti sfintele patimi.	157
15	„ la Sfânta și Marea Vineri. La mântuitoare patimă.	163

[PERIODUL III]		
16	Cuvânt la Dumineca întâia a Sfântului Post. Pentru moarte	182
17	„ la Dumineca a doua a Sfântului Post. Pentru mărturisire	192
18	„ la Dumineca a treia a Sfântului Post. Pentru că cugetul omului face pârre și hotărârea lui Dumnezeu face judecată și răsplătirea	202
19	Cuvânt la Dumineca a patra a Sfântului Post. Pentru raiu	212
[PERIODUL IV]		
20	Cuvânt la Dumineca întâi a Sfântului Post. Pentru credință	221
21	„ de prăznuire la Buna Vestire a Născătoarei de Dumnezeu	232
22	„ La Multe Dumineci. Dumineca Înaintea Nașterii Lui Christos. Pentru Dumnezeasca milostivire	239
23	Cuvânt la Dumineca întâia a Nașterii lui Christos	250
24	„ la Dumineca a zecea a Lucăi. Cum se cade a cinsti sărbătorile	260
25	„ la Dumineca a patra a Lucăi. Cât este de trebuință și cât de folositoare predicarea evangheliiescului cuvânt	271
26	Cuvânt la Dumineca a treia a lui Matei. Că cu neputință este a sluji cineva lui Dumnezeu și lumii	279
27	Cuvânt la Dumineca a patra a lui Matei. Pentru ce fel de lucruri se cade a ne ruga lui Dumnezeu ca să ne asculte	285
28	Cuvânt la Dumineca a noua a lui Matei [corect Luca]. Pentru lăcomie	292
29	Cuvânt la Dumineca treisprezece a lui Luca. Mijlocul pentru a moșteni viața de veci	303
30	Cuvânt la Dumineca a doua a lui Matei. Pentru apostoliceasca făgăduință	313
31	Cuvânt de laudă către Născătoarea de Dumnezeu; în zilele de post ale lui august	319
32	Cuvânt la Dumineca a unsprezecea a lui Matei. Mare este apărarea Născătoarei de Dumnezeu	326
33	Cuvânt de șase zile ale lui decembrie a Sfântului Nicolae. Pentru dragoste	332
34	Cuvânt panegiric la nașterea Născătoarei de Dumnezeu	340
35	„ de prăznuire la Buna Vestire a Născătoarei de Dumnezeu Maria	347
36	„ panegiric la slăvita Înălțare a Mântuitorului	359
37	„ „ Adormirea prea Sfintei Fecioare	365
38	„ „ Nașterea Născătoarei de Dumnezeu	370
39	„ „ Intrarea în Biserică a Născătoarei de Dumnezeu	375

Confruntând sumarul versiunii românești din 1837/1897 cu al ediției din 1838 a originalului grecesc, aleasă dintre cele mai apropiate, constatăm următoarele diferențe:

1. Prezența, în original, a textului din săptămâna a 4-a a postului, în „Periodul trei” și absența lui aici. El lipsea și din tipăritura de la 1742.
2. În versiunea greacă mai apar după 32 (33 în versiunea greacă) „Mare este

apărarea Născătoarei de Dumnezeu”, încă două titluri, **pe care nu le găsim în versiunea românească ce o reia pe aceea din 1742 și cu omisiunile respective.** Ele fuseseră traduse însă în 1864 de Cosma Moșescu și vor fi traduse din nou, în 1945, de părintele Dumitru Fecioru:

1. Λόγος Πανηγυρικός εις τὰ Εισόδια τῆς Θεοτόκου. Ὅτι ἐμβαίνωντας εἰς τὸν Ναὸν τοῦ Θεοῦ εἶναι ἕνας ἔμψυχος Ναὸς τῆς Θεότητος

2. Κυριακ. ΙΑ' Λουκᾶ. Εἰς τρεῖς τάξεις οἱ ἄνθρωποι. ἄλλοι φιλόκοσμοι, ἄλλοι φιλόπλουτοι, καὶ ἄλλοι φιλόσαρκοι

Deși avem în titlul versiunii românești numele Sfântului Nicolae în vreme ce în grecește găsim numai *Περὶ Ἀγάπης*, **Ilie Miniati** a amintit la început de Sfântul Nicolae doar spre a-și anunța auditoriul că „Măcar că datoria unei mai alese evlavii ce am către Sfântul părintele nostru și făcătorul de minuni Nicolae mă cheamă astăzi către o cuvântare panegirică, însă la altă vorbă sfătuitoare trage limba mea pricina Evangheliei de astăzi”. Procedează în felul acesta din mai multe motive, „întâiul, cunoscând că nu sunt de ajuns să laud cu vrednicie pe acest mare ierarh ale căruia nu pot nici să minunez faptele cele bune, nici să descriu minunile” (p. 332).

Nu există, prin urmare, în cartea lui **Ilie Miniati** niciun text hagiografic, după cum nu există niciunul pentru perioada de pregătire a Postului Mare, de la „Duminica Vameșului și Fariseului” la „Duminica lăsatului de brânză” sau a izgonirii lui Adam.

Dintre cele 32 de duminici de peste an, doar pentru mai puțin de o treime găsim cuvântări ale lui **Ilie Miniati**. Cât privește Sărbătorile domnești, dacă nu punem la socoteală Vinerea Mare și Învierea, ele se reduc la cea despre **Înălțare**. Doar pe cele ale Maicii Domnului le găsim integral, unele ca nașterea, intrarea în biserică și Buna Vestire chiar de două ori. Problemele pe care le-au pus, în 1849 lui Antim Mazarakis și în secolul trecut lui S. Salaville le-am amintit. **Aici avem însă textul grecesc necenzurat de editorul din 1849.**

Așadar, principala oratorie a lui **Ilie Miniati** este legată de cele șase săptămâni ale Postului Mare și de Vinerea Mare. Le-a consacrat trei rânduri de texte, iar din al 4-lea n-a rămas decât unu. Avea pentru aceasta o întreagă tradiție occidentală ca model, și între cărțile intrate în biblioteca Stolnicului Constantin Cantacuzino găsim *Prediche quaresimali* de Romalo Marinelli, tipărite în 1680 la Veneția și *Prediche quaresimali* de iezuitul Francesco Zuccarone, tipărite tot acolo în 1684⁶⁷. Faptul că titlul dat de editorul Bortoli cărții propuse spre tipărire de tatăl autorului este tot ***Didahii la Postul Mare***, urmat de „și la alte sărbători

⁶⁷ Mario Ruffini, *L'influsso italiano in Valacchia...*, p. 62.

însemnate” își avea deci și rațiuni comerciale, alăturând noua apariție de cele cu care cititorii erau obișnuiți.

Aceasta stabilește clar deosebirea dintre *Cartea românească de învățătură* și *Didahiile* episcopului Kernicăi (nu Cernicăi) mai înainte chiar de a constata diferențele de stil inerente unor personalități ce reprezentau fiecare un mod personal de abordare a problematicii creștine. Dar aceasta nu știrbește cu nimic valoarea *Didahiilor*, confirmată și de modul **cum au fost recepționate în cultura română** în decursul celor 289 de ani scurși între prima ediție a originalului grecesc, intrată în secolul trecut într-o bibliotecă românească și urmată de multe altele ajunse până la noi, și ultima ediție a unei versiuni românești, apărută în 2005!

* * *

Așa cum aminteam, între cei ce s-au înscris în șirul ostenitorilor la transpunerea operei lui **Ilie Miniati** în limba română îl găsim pe însuși „părintele literaturii române” cum a fost numit **Ion Heliade Rădulescu**.

În 1839, doi ani după ce apăruse la Iași impunătoarea reeditare patronată de Mitropolitul Veniamin Costachi, elenistul de înaltă clasă care era poetul *Sburătorului* a publicat un volumaș de 104 pagini, intitulat *Cuvinte ale episcopului Elie Miniati*, București, 1839, conținând patru texte: *Cuvânt la a doua duminică din post Pentru zavistie și pizmă*, *Cuvânt pentru dragoste zis la 6 decem.*, *Cuvânt la Sfânta și Marea Vineri. La patima de mântuire* al lui **Ilie Miniati** (cel cu incipitul „Cum a făcut Dumnezeu pe om și cum a făcut omul pe Dumnezeu”) și *Cuvânt la duminica Învierii*.

La sfârșitul volumului găsim: „Aceste patru cuvinte s-au tradus din acest mare orator bisericesc **Ilie Miniati** și s-au rostit în biserica Colegiului Sf. Sava de I. Eliad” (B.A.R. I 68613).

După **Ion Heliade Rădulescu** – numele cel mai mare și mai glorios din cultura română care s-a înscris în posteritatea lui **Ilie Miniati** cel socotit el însuși unul din creatorii limbii grecești moderne – i-a revenit unui preot din Brăila meritul de a semna **cea dintâi traducere completă a cărții de predici a lui Ilie Miniati**, așa cum apăruse ea până la ediția Mazarakis, și prima publicată cu alfabetul latin. S-a înăptuit aceasta în 1863 și 1864, pe vremea domnitorului Alexandru Ioan Cuza, cu 34 de ani înainte de ediția din 1897 din timpul regelui Carol I.

Predicile și panegyricile părintelui Helie Meniate, episcopul Cernicăi și Calavritei din Peloponez. Traduse și tipărite de pr. C. Moșescu, catichetul școlii de jete din Braila, voluminile I, Braila, În tipografia „Unirea”, 1863, urmate în

1864 de „voluminile II”, aveau pentru prima oară la noi și un portret al autorului, care însă nu este nici acela din edițiile lui Antonio Bortoli, nici cel în desen, de la editorii Dimitrie Teodosiu și Nicolas Glykis. Ceea ce găsim în cartea lui C. Moșescu, fără nicio inscripție care să lămurească pe cine reprezintă figura încruntată și mult mai vârstnică, sub care se citește: J.S. Bach. Leipzig (desigur gravorul), nu are nimic de-a face cu portretul pus în circulație la trei ani după moartea lui Ilie Miniati în volumul cu predicile și cuvintele în italiană. El se deosebește și de portretul descoperit în vremea din urmă la Mitropolia din Cefalonia și publicat în ediția din 1969 a *Pietrii scandelei* (Atena, 1969, Biblioteca Sfântului Sinod, II 4568), portret a cărui identitate nu creează probleme când este confruntat cu cel din 1717.

Acestui dubios portret, autorul traducerii îi adăuga legenda: *Elia Miniati. Predicatorul și episcopu. Născut la 1669, mort la 1714*. Sub ea, un citat: „Nu are atâta necesitate corpul de nutrimentu, quātu are sufletulu de cuvântulu lui D[umne]zeu”.

Scrisă în întregime cu ortografia italianizantă a lui Ion Heliade Rădulescu, ceea ce o face greu lizibilă, noua traducere era precedată de o veritabilă predică în chip de adresă *Către preoții și seminariștii români și către tot creștinul ortodoxu*, semnată cu numele întreg – „Preotul Cosmă Moșescu”, și datată Brăila, 1863, maiu:

„În neputința mea de a întreține acest foc al carității de pe amvonul Sfintei Biserici căreia m-am consacrat, în neputința mea de a evangheliza de pe muntele cel înalt destinat de Dumnezeu pentru cei ce evangheliză, făcui ce putui, confrăți preoți și seminariști, adică adusei, sau mai bine voi a aduce în limba noastră aceea ce s-a predicat în alte biserici și pe alte amvoane de un predicator foarte conștiincios și aprins de zelul evanghelic. Acestea sunt Predicile și Panegiricele fericitului părinte Helia Miniati, cele pline de focul carității, pe care le închin studiului frăției voastre. Ele pot fi – pentru preoți în păstoria sufletelor ce le sunt încredințate; pentru seminariști în studiul și aplicarea Sfintei Scripturi la compunerea de predici după regulile retorice și pentru tot creștinul în conduita de toate zilele – ceea ce a fost coloana de foc pentru israeliți în deșert.

Părintele Meniate, predicatorul de talent, de știință și de sentimente adevărat creștine, gloria amvonului Bisericii Ortodoxe după Hrisostom, este în stare a mișca și inima cea mai împietrită ce l-ar citi. Predicile sale la Sfânta și Marea Vineri aduc în inima cititorului întristarea lui Iisus din grădina Olivilor; cele de la Dumineca înaintea Nașterii, de la Învierea și Înălțarea Domnului, bucuria discipolilor; toate celelalte Credința, Caritatea și Speranța creștină.

Citiți-le și studiați-le, confrăți seminariști, și-mi veți da dreptate la cele ce zic.

Zisei citiți-le și studiați-le, și parcă aud pe preoți zicându-mi: cine mai stă de citit și de studiat? Când nu e nicio prevedere pentru existența și viitorul familiei noastre, la ce să te apleci mai întâi? Să citești pe Meniate? Sau să cultivi o țarină, o grădină, o vie? Să studii pe Miniati? Sau să citești aghiesme și paraclise ca să-ți ții familia ce

cere de mâncare, de purtare etc.? Să citești pe Meniate? Sau să mergi la arat, la sapă, la secere, la moară, la pădure ș. a.? Când n-alergi, n-ai. Când n-ai, suferi și când suferi este rău.

Ce e drept, poziția este grea mai vârtos când preotul este înconjurat de o familie numeroasă. Dară spre consolarea noastră să ne gândim că tot suntem mai bine ca Apostolii, care n-aveau nici toiag, nici traistă, nici loc unde să-și plece capul de persecuții; tot suntem mai bine ca Martirii ce aveau înaintea lor pe tot momentul lanțurile, închisorile, focul, roata, sabia și tot felul de torture; tot suntem mai bine decât cuvioșii părinți ce viețuiau în deșert, în pustie, în munți, în presepții, că umblau în piei de animale, că mâncau herbururi și rădăcini de herbururi.

Calea ce ne-a tras-o Divinul nostru Maestru, Apostolii lui, Martirii și Cuvioșii Părinți este calea crucii, calea suferințelor de tot felul, iar nu a abundenței în cele materiale și lumești. Să ne mulțumim dară de poziția noastră până când regulându-se toate în stat se va regula și soarta clerului. Și în timpul ocupațiilor pentru viață să ne aducem aminte și de suflet și de o bună viață și de o bună murire. Să citim, să studiem, să ne luminăm sufletul și să ne formăm inima «că trece iute chipul lumii aceștia».”

După ce explică limba în care a înțeles să traducă, încheindu-și apelul către preoți și seminariști, trece la o „Precuvântare” în care după ce recunoaște că „a lăuda pe părintele Miniati după merite este necesitate de un alt Meniate”, se mulțumește să le prezinte cititorilor biografia acestuia: *

„Părintele Helie Meniate s-a născut la 1669 în insula Cephaloniu. Tatăl său, protopopul cetății Cefalonia, se numea Francesco Meniate. Încă din prima etate se cunoștea la copilul Meniate un geniu admirabil și o aplecare la știință. De aceea mama sa Morezia îl trimite la anul 1679 către tatăl său ce se afla atunci la Veneția, reședința guvernului venețian, care guverna pe atunci și insulele Ionice. Aici prin sufragiul notabililor numiți reformatori fu așezat ca elev intern în institutul numit Phlangenum, unde trecu învățăturile gimnaziale, studie științele filosofice și teologice cu atâta succes încât în puțin timp întrecu pe toți conșcolarii săi și fu ales director în lipsa directorului acelui institut.

După trei ani fu chemat în patria sa unde propuse lecții de limba elenă și filosofie șapte ani și alți patru ani în Zacynthon. Într-acest timp l-a avut și generalul venețian Antonio Molen, guvernatorul set-insolilor, învățător nepoților săi Marcantoniu și Maren.

În tot cursul acestor ani, Meniate, când avea timp liber, se ocupa cu compunerea de predici la care avea o aplicare naturală. El învăța pe creștini totdeauna și pretutindeni, mai vârtos în Sfintele păsimesi, în limba greacă usitată și de multe ori în limba italiană. Faima predicilor lui s-a răspândit peste tot și mai mult în cetatea Cercyrenilor [Corfu – n.n.], care ascultând pentru prima oară predicile lui într-o păsimesă întreagă i-au dăruit o monastire avută în insula aceea și alte daruri.

La anul 1698 expirând termenul șederii lui Antonio Molen în set-insole s-a returnat în Veneția și împreună cu el s-a reînturnat și Meniate, care îndată fu ales profesor superior în școala publică, unde ar fi rămas mai mult dacă Laurențiu Soran-

țiu, numit ambasador la Constantinopol în anul următor, nu l-ar fi luat cu sine în acea ambasadă. Este de prisos a spune cu câtă glorie și succes predica el în catedrala Patriarhiei moralul evanghelic.

Cât era de capabil părintele Helie Meniate și în cele politice a arătat atunci când a fost trimis la Viena de domnul Moldovei Constantin Duca al III-lea cu misie politică către împăratul Leopold, care misie a împlinit-o cu bun succes. După aceasta a fost chemat la 1700 de Gabriel, patriarhul Constantinopoliei, ales și recunoscut cu diplomă sinodală învățător și predicator în catedrala Patriarhiei, unde a predicat șapte ani neîntrerupt cuvântul Evangheliei, admirat de toți auditorii săi.

Această funcțiune la un scaun patriarhal deși era cea mai convenabilă pentru un asemenea predicator, însă învingând în inima lui amorul de patria care-l aștepta cu o dorință vie, a renunțat la tot și s-a reînturnat în patria sa cu ambasadorul venețian Carol Rustin, succesorul lui Soranțiu la Constantinopol.

După reînturnarea sa, notabilii Cercyrei îndată l-au rechemat a predica pentru a treia oară în biserica Sfântul Spiridon. Deci crescând renumele lui tot mai mult, generalul Angel Emu, guvernatorul venețian în Peloponos atunci, l-a chemat acolo cu scop de a-l alege metropolit în metropolia vacantă din Moreea. Însă el a întârziat cu mergerea și s-a ales altul, iar el a rămas mulțumit a ține catedra de profesor în școala publică și de predicator în catedrala Naupliei.

În fine, la anul 1711 după cererea generală fu ales episcop al eparhiei Cernica și Calabryta, și recunoscut de către Marcu Soridan, guvernatorul provizoriu al Moreei unde păstori turma cuvântătoare până la 1714 august întâiu, când răposă în Domnul în brațele părintelui său, protopopul Francisc Meniate, în cetatea Paleas-Patra, în etate de 45 de ani. De aici a fost adus de tatăl său și înmormântat în Cephalonia în biserica Sfântul Nicolae din Lexuria. Mult fu plâns acest fericit părinte de eparhioții și compatrioții săi, privați de un asemenea păstor demn și învățător luminat.

Fericitul Helio Meniate pe cât era dotat cu talente și grații sufletești, pe atât era de frumos și la cele din afară. El era hilar – voios – și grațios la fizionomie. Din ochii lui, specolul [oglindea – n.n.] sufletului cum zic înțelepții, scânteia focul unei minți sigure, dotată cu elocvența admirabilă. Era pietos, blând și apropiat tuturor, afabil în conversații și sincer în amiciile sale.

Pe lângă solidele cunoștințe de filosofie, teologie, matematică și retorică, cunoștea limba ebraică, elenă, latină, italiană, franceză și germană. Cea mai mare parte din predicile sale a compus-o în limba italiană, dar acestea s-au pierdut și a rămas numai o parte din cele compuse în limba greacă vulgară.

Tot compoziție a părintelui Helie Meniate este și broșura intitulată *Peatra Scandelui* ce tratează despre începutul și cauza schismei între Biserica Răsăritului și Apusului.

Aceste predici au fost tipărite în românește pentru prima oară în București la anul creației 7250, de părintele metropolit al Țerei Românești Neofit Criteanul în a doua domnie a lui Michael Racoviță. La 1837 corectându-se ediția din București din ordinul preasfințitului și amatorului de lumini părintele metropolit al Moldovei d. d. Veniamin Costachi, s-a retipărit în Iași.

Câteva din aceste predici au fost traduse și tipărite de venerabilul domnu Ioan Heliade în „Curierul român” pe la anul 1842 sau 1843.

Acum, ca cel mai mic și mai umil dintre traducătorii acestor predici în limba română, viu a expune și eu publicului lector această traducție, rugându-l să o primească cu bunăvoință și pe aceea cu care o expui.”

Asistăm din păcate la un fenomen foarte răspândit la noi, când o afirmație făcută de unul fără vreun temei este luată de următorul fără a o mai verifica. Recunoaștem imediat sursa pentru bunicul din Veneția și pentru data greșită, 1700.

Singurul lucru nou față de G. Seulescu este pomenirea despre mănăstirea ce i-ar fi fost dăruită în Corfu și despre întârzierea cu care s-a prezentat la Scaunul propus, găsindu-l pe altul deja instalat. **Ambele știri nu se aflau decât în original, deci l-a cunoscut.** Se adaugă trimiterea la versiunea Eliade Rădulescu, fără să știe însă de cartea din 1839.

În orânduirea materiei noul traducător urmează sumarul instituit de la prima editie și rămas neschimbat până la una dintre edițiile Mazarakis posteriore celei din 1859, dar intervine la ultimul „period”.

El preia împărțirea pe „Perioduri” și denumirea lor, ca în grecește, **dar își permite să dea altă ordine cuvântărilor la duminicile de peste an și cuvintelor în cinstea Maicii Domnului.** Primele sunt orânduite conform succesiunii lor în calendar, iar ultimele comasate în secțiunea „Panegirice”. Nu putem spune dacă la data aceea – 1863-1864 – și Antim Mazarakis procedase la fel, sau dacă părintele Moșescu l-a precedat.

Reproduc întreg sumarul celor două volume, însoțindu-l cu numerotarea noastră:

TABLĂ DE MATERIILE COPRINSE ÎN AQUEASTĂ CARTE VOLUMINELE I

	Pagina
Epistola către preoți, seminariști și către tot chreștinul ortodoxu	1
Precuvântare	9
PERIODUL ÎNTÂIU	
1 Predică la Duminica I-ia a st. paressime, pentru Predestinație	1
2 Predică la Duminica a II-a a st. paressime, pentru Invidia	21
3 Predică la Duminica a III-a a st. paressime, pentru judecata fiitoare	37
4 Predică la Duminica a IV-a a st. paressime, pentru Supliciul etern	56
5 Predică la Duminica a V-a a st. Paressime, pentru Penitență	80
6 Predică la Duminica a VI-a a st. paressime, pentru St. Împărtășire	104
7 Predică la st. și marea Vineri pentru pathima mântuitoare a Domnului nostru Iis[us] Ch[ristos]	117
8 Predică la Duminica Învierii	147
PERIODUL AL DOILEA	
9 Predică la Duminica I-a a st. paressime, pentru credință	152

10	Predică la Duminica a II-a a st. paressime, despre que este păcatul și quāt de facilă este medicarea lui	175
11	Predică la Duminica a III-a a st. paressime, pentru suflet	192
12	Predică la Duminica a IV-a a st. paressime, pentru confessia	208
13	Predică la Duminica a V-a a st. paressime, pentru a querre quelle que se cade	227
14	Predică la Duminica stălparilor a VI-a a st. paressime, pentru cum se cade a onora st. patimi	245
15	Predică în st. și marea Vineri la pathima quea salutariă a Mântuitorului	283
PERIODUL AL TREILEA		
16	Predică la Duminica I-a a st. paressime, despre moarte	283
VOLUMINELE II		
17	Predică la Duminica a II-a a st. paressime, despre confessia	1
18	Predică la Duminica a III-a a st. paressime, despre aquea, quo cugetul omului accusă și decide și justiția lui Dumnezeu judecă și resplătesce	19
19	Predică la Duminica a IV-a a st. paressime, despre confessia	35
20	Predică La Duminica A V-a a St. Paressime, Despre Paradis	42
PERIODUL AL PATRULEA		
21	Predică la Duminica I-a a st. paressime, despre credință	56
PREDICI LA DIFFERITE DUMINICI		
22	Predică la Evangheliul Duminiceii a doa după Rosalii, despre dregătoria Apostolică	73
23	Predică la Evangheliul Duminiceii după Rosalii, despre aquea quo este imposibil a servi lui Dumnezeu și lumii	82
24	Predică la Evangheliul Duminiceii a IV-a după Rosalii, pentru que fel de lucruri se cade a ne ruga lui Dumnezeu qua să ne axaudă	91
25	Predică la Duminica a XI-a după Rosalii, despre aquea quo mare este protecția Născătoarei de Dumnezeu	100
26	Predică la Duminica a XXI după Rosalii, despre quāt este de necesariă și folositoare predicarea cuvântului evanghelicu	110
27	Predică la Duminica a XXVI după Rosalii, despre lacomiă	122
28	Predică la Duminica a XXVII după Rosalii, despre cum se cuvine a onora st. serbători	139
29	Predică la Duminica a XXVIII după Rosalii, despre quelle trei ordine de oameni	155
30	Predică la Duminica a XXX după Rosalii, despre mijlocul de a moșteni viața eternă	161
31	Predică la Duminica înaintea nascerii lui Christos, despre misericordia divină	177
32	Altă predică la Duminica înaintea nascerii lui Christos, Cartea nascerii lui Iisus Christos	192
33	Predică la st. ierarchu Nicolae, despre pace	206
PANEGYRICI		
34	Cuvânt panegyricu la Nascerea Născătoarei de Dumnezeu	218

35	Alt panegyricu la Nascerea Născătoarei de Dumnezeu	228
36	Cuvânt panegyricu la Întrarea Născătoarei de Dumnezeu în Biserică	236
37	Alt panegyricu la Întrarea Născătoarei de Dumnezeu în Biserică	243
38	Cuvânt panegyricu la Buna Vestire a Născătoarei de Dumnezeu	248
39	Alt panegyricu la Buna Vestire a Născătoarei de Dumnezeu	257
40	Cuvânt panegyricu la Înălțarea Mântuitorului	276
41	Cuvânt spre lauda Născătoarei de Dumnezeu la quelle 15 zile de ajunare alle lunii lui august	285
42	Cuvânt panegyricu la Addormirea Născătoarei de Dumnezeu	295
FINELE TABLEI		

Constatăm prezența în traducerea lui C. Moșescu a predicii la duminica a 4-a din post – „Despre mărturisire” – pe care nu am găsit-o în prima traducere. Ea se află în volumul al doilea, absent din Biblioteca Academiei Române dar existent în Biblioteca Sfântului Sinod și în cea a Facultății de Teologie. La pagina 55 după „Finele periodului al treilea” se dă în notă, sub linie: „Însemnare: Predicile la Duminica Floriilor, la Vinerea Paștelui și la Înviere nu s-au aflat”, iar la p. 72, „Însemnare: celelalte predici ale periodului acestuia nu s-au aflat”.

Sub titlul *Predici la diferite duminici de peste an* sunt așezate, în ordine, cele care în ediția 1897 au apărut la numărul 30 (Despre dregătoria apostolică), cu precizarea că este „a doua după Rusalii”; 26 (a treia după Rusalii); 32 (a 11-a după Rusalii); 25 (a patra după Luca și a 21 după Rusalii); 28 (a 9-a după Luca și 26 după Rusalii); 24 (a 10-a după Luca și a 27-a după Rusalii).

Găsim tradusă de C. Moșescu și predica la duminica a 28-a după Rusalii „Despre cele trei ordine de oameni” (Evanghelia a 11-a după Luca), care lipsește de asemenea din prima traducere, după care urmează a 30-a duminică după Rusalii, prezentă cu nr 29 în sumarul celei dintâi. Urmează – cu titlurile corecte – cele două predici la duminica înaintea nașterii lui Hristos” (22 și 23) și cea „despre iubire” (33) pe care și el o intitulează *Predica la șase zile ale lui decembrie la sărbătoarea Sfântului Nicolae. Pentru charitate* [Dragostea creștină].

Urmează despărțământul *Cuvinte panegyricice* în care găsim rânduite 9 texte.

Primul, *Cuvânt panegyricu la nașterea Născătoarei de Dumnezeu*. Este cel de la nr. 34 în prima traducere.

Al doilea, al cărei titlu în carte este *Alt cuvânt panegiric la Nașterea Născătoarei de Dumnezeu „Cine este aceasta ce răsare cu zorile?”* (Cânt. cânt. C. VI). Este penultimul în sumarul primei traducerii (38).

Al treilea, *Cuvânt panegiric la intrarea Născătoarei de Dumnezeu în biserică: Sculându-se Maria a mers*” (Luca, p. 1) este ultimul (39) din cartea de la 1742/1837/1897.

Al patrulea, *Alt cuvânt panegyric la intrarea Născătoarei de Dumnezeu în biserică. „Și am văzut și iată era plină de glorie Casa Domnului”* (Ezechiel, c.

XLI), este al doilea panegiric la Intrarea în biserică, rămas netradus în cartea din 1742.

Al cincilea „*La Buna annunçiatio – Buna Vestire*” a Născătoarei de Dumnezeu, este cel de la nr. 21 în vechea traducere.

Al șaselea este al doilea la Buna Vestire, cu nr. 35.

Al șaptelea este cel la Înălțarea Domnului (nr. 36).

Al optulea este cel din Postul Sfintei Mării (nr. 31).

Al nouălea și ultimul, cel la Adormirea Maicii Domnului (nr. 37).

În concluzie: *preotul Cosma Moșescu din Brăila a dat acum 147/146 de ani cea dintâi traducere integrală a ediției grecești a cuvântărilor lui Ilie Miniati și prima tipărită cu alfabetul latin*, având în vedere că aceea a lui Ion Heliade Rădulescu a fost o selecție de numai patru texte și s-a tipărit cu alfabetul de tranziție. Lipsesc din traducerea sa doar cele 6 predici italienești, republicate în 1849 de Mazarakis.

Ne-a dat și a doua biografie, pentru care a citit personal scurta biografie (informațiile despre mănăstirea primită cadou în Corfu și despre întârzierea care a permis altui candidat să devină mitropolit nu sunt, așa cum spuneam, la G. Seulescu).

* * *

De la tipărirea în Brăila a celor două volume din 1863-1864 vor trece 29 de ani până la apariția **primului articol românesc despre Ilie Miniati** și 81 respectiv 82 de ani până ce se vor publica alte două cărți conținând predicile lui Ilie Miniati: în 1944 de preotul Dem. I. Iliescu-Palanca și în 1945 de părintele Dumitru Fecioru.

Publicat într-o revistă și cu profil științific, nu numai oficial – *Biserica Ortodoxă Română* – sub semnătura unui profesor la Facultatea de Teologie din București, iar din 1890 membru corespondent al Academiei Române (în care va deveni titular în 1899), **Constantin Erbiceanu**⁶⁸, *Viața și scrierile marelui predicator al Bisericii Ortodoxe Ilie Miniati*, apărut în numărul 9 din decembrie 1892, paginile 711-715 din revista citată, ajunsă la al XVI-lea an, inaugurează de fapt noua etapă din posteritatea românească a lui Ilie Miniati: aceea a științei moderne în curs de constituire.

Constantin Erbiceanu este însă și primul care a cules din surse grecești la care trimite (Νέα ἑλληνικὴ φιλολογία, μέρος I, σελ. 224, καὶ Σάθα, σελ. 395, dar a doua oară citează Νεοελληνικὴ φιλολογία ὑπὸ Κ.Ν. Σάθα, ἐν Ἀθηνῆσι, 1868.

⁶⁸ Despre el Mircea Păcurariu, *Studii de istorie a Bisericii Ortodoxe Române*, II, București. Editura Academiei Române, 2009, p. 457-467.

la p. 714) „informația” trimiterii lui Ilie Miniati la Viena în 1703 (măcar data este bună!) **de către Dimitrie Cantemir ca domn al Moldovei**, fără să-și dea seama de imposibilitatea ei:

„Dar geniul său l-a dovedit om consumat și în afacerile politice ale lumii, așa că Dimitrie Cantemir (Νεὰ ἑλληνικὴ φιλολογία, μέρος I, σελ. 224 καὶ Σάθα τελ. 395), domnul Moldovei, voind să trimească o deputație către împăratul Austriei Leopold, l-a crezut pe el mai apt față de alții și l-a cerut la Soranz spre a-l trimite la Viena în 1703, când Ilie Miniati primit și cinstit într-un mod special de împărat, a reușit pe deplin în misiunea sa și s-a reîntors în Constantinopol. Venind aici, patriarhul Gavril l-a numit prin hotărâre sinodală predicator al mării biserici și profesor la școala patriarhală.” (p. 712)

Vor trebui să treacă încă 44 de ani – aproape o jumătate de secol – de la apariția scurtului articol al lui Constantin Erbiceanu până la prima încercare a unui nou dascăl universitar de teologie – **arhimandritul Iuliu Scriban**⁶⁹ – de a face cunoscute românilor personalitatea și opera marelui cuvântător grec, de data asta într-un veritabil panegiric intitulat *Un luceafăr al prediciei ortodoxe: predicatorul Ilie Miniatis*.

S-a publicat în cinci numere din revista „Păstorul creștin ortodox” ajunsă în al treilea an de apariție⁷⁰. Înainte de Ilie Miniati, același autor consacrase o

⁶⁹ Despre el vezi Mircea Păcurariu, *Dicționarul teologilor români*, ediția a doua, revăzută și întregită, București, Editura enciclopedică, 2002, p. 432-434.

⁷⁰ Având ca prim-redactor pe preotul **Dem. I. Iliescu-Palanca** și *spiritus rector* și principal colaborator ce i-a conferit prestigiu pe arhimandritul Iuliu Scriban, „Păstorul creștin ortodox” cu subtitlul *Revistă bisericească independentă* a început să apară la Oltenița din februarie 1933 și a durat până în martie 1943, colecția completă aflându-se la Biblioteca Academiei Române, P IV 14428.

A debutat ca un lunar de patru pagini (anunțul „Apare lunar sub conducerea unui comitet”), dar după primul număr a fost obligată să treacă la numere duble, la două luni, astfel încât în primul an au apărut 4 asemenea numere, ultimul (nr. 10), pe decembrie fiind iarăși singur.

În anul II, 1934 au apărut numerele 11 în august, 12 în septembrie, 13 în octombrie și 14-15 în noiembrie – decembrie.

Anul III a văzut apariția numerelor 16-17 ianuarie-februarie 1935, 18-19 martie-aprilie, 20-21 mai-iunie, 22-23 iulie-august, 24-25 septembrie-octombrie, cu primul articol din cele cinci ale arhimandritului Iuliu Scriban, 26 în noiembrie și 27 în decembrie, cu articolul al doilea și al treilea.

În anul IV, 1936 apar numerele 28 în ianuarie, fără articolul arhimandritului Iuliu Scriban, 29-30 februarie-martie, cu al 4-lea articol, și 31-32 din aprilie-mai, cu ultimul articol.

În numărul 33-34 iunie-iulie apare recenzia la *Viața și opera lui Ilie Miniati*, iar 35-36 apare la 15 septembrie, ultima oară în 1936.

În reia apariția în martie 1937 cu numărul 37, urmat de 38 în iunie, de 39-40 septembrie-octombrie, după care dispare din nou până în noiembrie 1938, când re apare cu nr. 41 urmat în decembrie de 42.

În anul VII de apariție, 1939 apar 43 ianuarie-februarie, 44-45 mai-iunie, 46-47 iulie-august, 48 septembrie, 49 octombrie, 50 octombrie-noiembrie.

prezentare similară predicatorului francez Lacordaire (numerele 18-19, 20-21 și 22-23, din martie-aprilie până în iulie-august 1935).

Tonul este de la început foarte înalt:

„Dacă vechea Biserică a Răsăritului se putea lăuda cu marile chipuri de cuvântători, ca Sfinții Vasile cel Mare, Grigore din Nazianz, Grigore al Nisei și mai cu seamă Sfântul Ioan Gură de Aur, în vremea mai nouă însă, Biserica noastră răsăriteană n-a avut alt chip mai strălucit al graiului creștinesc ca Ilie Miniatis. Până la ivirea marilor cuvântători ruși, precum mitropolitul Filaret al Moscovei, mitropolitul Macarie al Kievului și mai cu seamă Inochentie al Hersonului, care să-i ție bună tovărășie, Biserica Răsăritului s-a putut lăuda cu chipul de mare vrednicie al episcopului Ilie Miniatis.

Și dacă, de la o vreme, au răsărit unul după altul mulți însemnați cuvântători ruși, totuși Ilie Miniatis nu rămâne cu nimic în urma lor și el poate fi socotit până azi fruntaș între fruntașii cuvântului creștinesc răsăritean.

De la el nu ne-a rămas mult material. Totuși puținul pe care-l avem ne ajunge pentru a ne da seama ce mare trâmbițaș al cuvântului creștinesc a avut în el Biserica din veacul 18.”

Concepute ca o veritabilă micromonografie și folosind pentru prima oară la noi ediția Antim Mazarakis în reeditarea ei din 1925, precum și biografia lui Ilie Miniatis scrisă de acesta, articolele arhimandritului Scriban nu sunt totuși scutite de erori care ne-au determinat o dată mai mult să acordăm un număr atât de mare de pagini oratorului grec, într-o lucrare consacrată Mitropolitului Varlaam.

Ilie Miniatis este însă un reper obligatoriu, ca și Nichifor Teotoke, pentru a situa opera autorului român în istoria elocinței ortodoxe post-bizantine, în care noi mai suntem prezenți doar cu Mitropolitul Antim al Țării Românești. Acesta a fost pe deplin asimilat nouă și „cunoașterea limbii române este uimitoare” (G. Călinescu), dar pentru asta nu rămâne mai puțin „Ivireanul”, aparținând și poporului său, unde se bucură de mare cinste și se scriu monografii despre el. Poporului pe care nu l-a uitat niciodată, el i-a creat prima tipografie, trimițându-l acolo pe același meșter Mihai Ștefanovici sau Iștvanovici care în 1699 fusese trimis de Constantin Brâncoveanu să tipărească la Alba Iulia *Chiriadromionul*.

Pentru întreaga epocă veche a culturii române, unicul nume autohton de propovăduitor al Evangheliei rămâne deci al Mitropolitului Varlaam.

Îi vor succeda peste mai mult de un secol și doar odată cu Uniația din

În februarie 1940 apare cu „Anul VIII”, dar cu o nouă numerotare, de la 1, la care va rămâne, reapărând abia în aprilie 1941, cu „Anul IX, nr. 2”. În acest an mai apar 3/mai, 4/iunie, 5/iulie, 6/august, 7-8, 15 octombrie – 15 noiembrie și 9-10 în decembrie.

Și în 1942 – anul X – reușește să mai scoată numerele 11 (15 I – 14 II), 12 (15 II – 15 III), 13 (aprilie), 14 (mai), 15 (iunie), 16 (25 VII – 25 VIII), 17 (septembrie), 18 (octombrie), 19 (noiembrie), 20 (decembrie).

În 1943 (anul XI) n-au mai apărut decât 21/ian.-febr. și 22/martie.

Transilvania, **Samuil Micu**, cu *Propovedanie sau învățături la îngropăciunea oamenilor morți. Acum de preotul Samoil Clain de la Sad făcute*, tipărite în 1784 la Blaj și retipărite, cu alfabetul latin, în 1907, la Arad, de Ioan Nicolescu, cu binecuvântarea P.S.S. Ioan I. Papp, Episcopul ortodox român al Aradului. A fost urmat, peste exact un sfert de secol, de **Petru Maior**, cu ale sale *Didahii, adică învățături pentru creșterea fiilor la îngropăciunea pruncilor morți* (tipărită la Buda în 1809), și cu cele trei volume de *Prediche sau învățături la toate duminicile și sărbătorile anului culese de Petru Maior*, apărute tot la Buda în 1810-1811. Toate vor fi retipărite cu alfabetul latin de Elie Dăianu, la Cluj, în 1906.

Pionierii elocinței noastre ortodoxe moderne vor fi **Eufrosin Poteca** (*Cuvinte panighirice și moralnice*, București, 1826, 367 p.)⁷¹, urmat de **Mitropolitul Andrei Șaguna**, care reeditând în 1855 58 din cele 110 predici din traducerea *Kiriadromionului* lui Nichifor Teotoke făcută de Gherontie și Grigorie, viitorul mitropolit al Țării Românești, a întregit-o cu un *Adaos* de 130 de pagini consacrat textelor alcătuite de el (26 în total) pentru *Sărbătorile domnești* și ale Sfinților. Au fost reeditate cu alfabetul latin de Florea Mureșanu în *Mitropolitul Andrei Șaguna. Predici*, Cluj, 1945, împreună cu alte predici ale aceluiași, incluse într-un amplu studiu introductiv despre Andrei Șaguna predicator.

În Bucovina de sub ocupația austriacă, viitorul mitropolit **Silvestru Morariu Andreevici** (n. 1818)⁷² a tipărit în 1860 la Cernăuți *Cuvântări bisericesti la toate Duminicile și Sărbătorile anuale*, cu texte de mică întindere, dar acoperind întreaga tematică a sărbătorilor respective. Opt ani mai târziu, Neofit Scriban publică la București, în 1868, *Cuvinte bisericesti*.

Alături de Andrei Șaguna stă fără îndoială **Episcopul Melchisedec Ștefănescu** al Romanului, a cărui operă de predicator a rămas însă inedită până de curând, singura tipărită fiind traducerea operei Sfântului Ioan Gură de Aur⁷³.

⁷¹ Reeditate în *Predici și cuvântări*. Studiu introductiv și note de arhim. Veniamin Micle, Sânta Mănăstire Bistrița, Eparhia Râmnicului, 1993, 128 p. Vezi și *Cuvântări de înmormântare și pomenire (din veacul al XVI-lea, până la 1850) retipărite și întovărășite de note de N. Iorga*, Valenii de Munte, 1909, precum și Gh. Comșa, *Istoria predicii la români*, București, 1921.

⁷² Despre el vezi Dr. S. Reli, *Mitropolitul Silvestru Morariu ca pedagog social-religios al Bucovinei*, extras din „Revista de pedagogie”, 1935, Cernăuți, Tipografia Mitropolitul Silvestru. Recent s-au retipărit din scrierile sale: *În apărarea Bisericii strămoșești*. Ediție îngrijită de Ioan Paul Valenciu. Biblioteca „Miorița”, Câmpulung, Bucovina, 2007 și *Proprietățile fundamentale ale Bisericii Gr. Gr. în Bucovina*, cu binecuvântarea Î.P.S. Pimen și la Editura Arhiepiscopiei Sucevei și Rădăuților, Suceava, 2004. Ediție îngrijită, notă asupra ediției, comentarii și postfață de Preot Valenciu Dumitru.

⁷³ Vezi acum Episcopul Melchisedec Ștefănescu, *Cuvinte din Cuvânt. Omilii inedite*. Texte transliterate și diortosite de Arhim. Pimen Costea. Carte tipărită cu binecuvântarea și sprijinul Preasfântului Ioachim Băcăuanul, Episcop-vicar al Arhiepiscopiei Romanului și Bacăului, Roman, Editura Filocalia a Arhiepiscopiei Romanului și Bacăului, 2011.

Dacă nu i-ar fi căzut capul sub sabia călăului la Istanbul, poate că Ștefan Brâncoveanu, care a compus în grecește un panegiric al Sfântului Constantin cel Mare și încă două cuvântări, toate tipărite de Antim Ivireanu⁷⁴ ar fi putut deveni un real orator și în limba română. Dar n-a fost să fie!

Întorcându-ne la serialul arhimandritului Scriban, în introducerea din care am citat găsim și astfel de afirmații, scăpate din condei:

„Nu avem decât ce a vorbit ca episcopul Cefaloniei și numai foarte puțin din ce a vorbit în Veneția, unde totuși și-a început lucrul său de propovăduitor”.

După cum am văzut, **nu a fost niciodată episcopul insulei Cefalonia**, ci numai al eparhiei Kernicăi din Peloponez. Se presupunea în adevăr de către Mazarakis că între cele 8 panegirice închinete Maicii Domnului ar exista unul sau două rostite în Veneția, chiar în tinerețea sa, ca elev la colegiu.

Cele spuse despre Dimitrie Cantemir, care l-ar fi trimis pe Ilie Miniati la Viena, episod asupra căruia va reveni pe larg în biografie, sunt luate din Antim Mazarakis, dar afirmația că încă în veacul lui Ilie Miniati mitropolitul nostru Iacov Stamati l-a tradus pe românește a ieșit din pana sa. Nu găsim în niciun alt loc atribuită lui Iacov Stamati moldoveanul o traducere din 1742, publicată de Neofit Criteanul la București și reeditată în revizuirea lui G. Seulescu de mitropolitul Veniamin Costachi la Iași. S-ar putea să fie o confuzie cu *Sinopsis. Adunare de multe învățături* publicat de un Iacob, dar nu Stamati ci Putneanul, în 1757.

Era adevărată însă constatarea cu care își încheia introducerea, cum că la noi „de cercetări asupra lui nu s-a pomenit”. De unde și hotărârea cu care pornea la drum și „de aceia ce nu s-a făcut până acum va trebui să se facă de aici înainte. Asta este ce încercăm a face noi aici pe scurt”.

Capitolul II intitulat *Viața lui Ilie Miniati*, cu datele deja cunoscute, inclusiv cei 7 ani din Cefalonia prelunși cu 4 în Zante, deși în 1696 era chemat în Corfu și în 1698 se întorcea la Veneția, însoțindu-l pe Antonio Molin, vine cu o singură „contribuție”: Antonio Molin l-a chemat pe tânărul Ilie Miniatis la Corfu ca să-i încredințeze creșterea celor 3 nepoți ai săi: Marco, Antonio și Marino! Numele lui Marc Antonio a fost deci divizat de autorul român în Marc și Antonio, ieșindu-i astfel la socoteală trei nepoți!

În 1883 a publicat volumul *Șasezeci și patru cuvinte sau predice ale celui dintru sfinți părintelui nostru Ioan Chrysostomul*. Extrase din operele acestui mare Părinte și Dascăl al Bisericii creștine ortodoxe de Doctorul Carl Joseph Hefele, Profesor de Teologie la Tübingen. Traduse și orânduite după Duminicile și Sărbătorile anuale ale Bisericii ortodoxe de Episcopul de Roman Melchisedec, București, Tipografia „Cărților Bisericești”. Volumul a fost reeditat postum în 1893 și din nou în 1997 în două ediții parțiale, de Editura Bunavestire din Bacău și Anastasia din București.

⁷⁴ Au fost traduse de Constantin Erbiceanu, *Patru cuvântări bisericești*, București, 1891.

Mai departe este acreditată pe larg legenda colaborării cu Dimitrie Cantemir, într-o variantă proprie:

„În aceste împrejurări, el a fost cunoscut și prețuit de alt învățat, de domnitorul Moldovei Dimitrie Cantemir. Acesta trebuind să se ducă într-o solie la Viena, la împăratul Austriei Leopold, a socotit că mult i-ar folosi un bărbat ca Ilie Miniatis. De aceea l-a cerut la ambasada Veneției și s-a dus împreună cu el la Viena, în anul 1703. Aici a fost primit cu multă cinste, iar după buna încheiere a lucrului pentru care venise Miniatis, a fost decorat de împăratul Leopold și apoi s-a întors iar la Constantinopol.

Arhimandritul Mazarachis a scris mai pe larg despre viața lui Ilie Miniatis în 1848. În aceasta, el pomenește ce scria despre Miniatis o tipăritură italienească din acea vreme: *Giornale de' Letterati d'Italia* de Apostol Zeno. Aceasta este o enciclopedie a timpului, care, în volumul 26 al ei la p. 487, scriind despre Miniatis, se rostește astfel despre el: «Nu poate omul rosti (zice scriitorul articolului din vestita tipăritură a lui Zeno) cu ce graiuri propoveduia acela (adică Miniatis) în biserica Patriarhiei și ce dovezi a dat despre vrednicia lui, încă și în treburile politice din afară. De aceea și domnitorul Moldovei... l-a luat pe lângă el și l-a trimes ca sol al său în Viena la 1703, unde a fost primit cu multă cinste și încărcat cu daruri.”

Dar în citatul tradus din italiană de Mazarakis (care trimite la paginile 483-484, nu la 487), citat preluat la pagina 8 a biografiei sale și tradus de Iuliu Scriban, în locul **numelui** domnului Moldovei care l-a trimis, apar numai **patru puncte**, fără nicio explicație pentru omiterea numelui. Cele trei puncte din expunerea lui Scriban induc în eroare pe cititor, părând că-i aparțin lui, nu citatului.

Următorul capitol, *III. Ilie Miniatis ca bărbat al bisericii* debutează cu cuvintele: „Pe Miniatis l-am văzut până acum cinstit mai cu seamă din laturea stăpânilor lumești. Să-l vedem acum cinstit și din partea celei duhovnicești”. Este amintită numirea lui de către patriarhul Gavril, la întoarcerea de la Viena, ca predicator și profesor:

„Singura parte dureroasă din acea vreme de strălucită lucrare este că toate cuvintele de atunci nu s-au păstrat. Nu avem decât o omilie la duminica a zecea de la Luca, *Despre chipul cum trebuie să cinstim sărbătorile*”.

Primul din cele cinci articole se încheia cu revenirea în Cefalonia „după o ședere de 7 ani în Constantinopol”.

Al doilea articol continua biografia cu chemarea sa în Corfu, unde „totuși, ca și în împrejurările de mai înainte, cuvintele lui nu ni s-au păstrat. Nu ne-a rămas decât una”. Dar de data asta nu ne mai este indicată.

Guvernatorul Peloponezului l-a chemat să-l „rădice pe scaunul de episcop”, dar a refuzat și „după ce pe scaunul de episcop în Peloponez s-a suit alt bărbat,

Miniatis tot a fost chemat acolo ca să propovăduiască și altora”. Francisc Grimani, guvernatorul Peloponezului, l-a poftit să vină ca învățător și propovăduitor în orașul Nauplia, ceea ce a primit.

„În acel oraș însă locuiau și mulți italieni. Veneau cu mare drag să asculte cuvintele lui Miniatis. Dar aceștia nu puteau înțelege cuvintele lui grecești. De aceea Miniatis, din dragoste către ei, a rostit multe cuvântări și în limba italiană”.

După cum s-a văzut, aceste „multe” au fost de fapt **două**, care fiind rostite în prezența reprezentanților stăpânirii venețiene, au fost ținute în limba lor, și ca un omagiu dar și ca să fie înțelese de aceștia. Restul de trei le-au fost adresate în mod direct, în numele comunității, la încetarea mandatului unora și la venirea altora pentru noul mandat.

După ce este amintită ascensiunea sa la scaunul episcopal din Kernika și explicată moartea prematură întrucât „lunga sa trudă, din fragedă tinerețe, au istovit puterile lui”, se trimite la cei ce l-au elogiat, între care este citat Dimitrie Cantemir, cu a sa *Istorie a Imperiului Otoman*.

În capitolul IV. *Ilie Miniatis ca scriitor și cuvântător* avem prima încercare de a trece de biografie, unde se opriseră – în afară de elogii și generalități – G. Seulescu, Cosma Moșescu și Constantin Erbiceanu. Arhimandritul Iuliu Scriban este primul care se ocupă pe larg de „lucrarea sa ca vestitor al cuvântului dumnezeiesc”.

Aici vorbește clar despre existența cuvântărilor italienești publicate în traducere greacă de Antim Mazarakis în ediția din 1925: „**De acum înainte va trebui să le dăm pe românește**, împreună cu altele ale lui, care nu s-au tipărit până acum la noi”. Va contribui el însuși la realizarea acestui deziderat, folosind traducerea lui Mazarakis.

Este justă observația că „nu avem la îndemână decât o rămășiță pentru a judeca despre marea sa învățătură și despre măiestria vorbirii sale”, dar formularea „Noi avem în mână edițiunea predicilor lui, **tipărită în anul 1925 în Atena de arhimandritul Mazarachis**” creează impresia, la cei neavizați, că arhimandritul de la 1849 era contemporan cu autorul articolului din „Păstorul creștin ortodox”.

Analiza făcută de arhimandritul Scriban pe cele două coloane și jumătate de ziar este departe de o performanță. Dar este prima de acest fel. A mai fost urmată de a lui Iliescu-Palanca, deloc superioară, dar pe mult mai multe pagini, după care lucrurile au rămas aici până azi. Nu mai putem cita nicio altă contribuție românească în această direcție, însuși părintele Dumitru Fecioru netrecând de prefața succintă în care ne-a spus cum a tradus. Poate că paginile de față vor reuși să deschidă și să curețe drumul pentru o exegeză românească de referință a operei lui Ilie Miniatis.

În capitolul V. *Părerii despre cuvântările lui Miniatis*, din al doilea articol, găsim selectate și traduse din ediția Mazarakis, căruia i se aduce un elogiu că „a strâns la un loc feluritele rostiri ale criticii din feluritele vremi”, o serie de aprecieri asupra artei de predicator a lui Ilie Miniatis. Ele nu trec de vorbe elogioase, mai concrete fiind acuzele lui Rizos Nerulos că se târăște la coada lui Paolo Segneri, ceea ce desigur era o exagerare. Dar singurul text realmente ieșit din pana unui cititor avizat și competent este cel pe care l-am extras noi din cel mai important istoric al literaturii neoeleene, C. Th. Dimaras.

În cel de al treilea număr al gazetei în care s-a publicat scrierea arhimandritului Iuliu Scriban citim despre VI: *Miniatis ca meșter al limbii și slujitor al poporului*. Se reține citatul din Kodrikas care a scris despre Miniatis în *Giornale* al lui Apostol Zeno: „**Miniatis a ridicat biata limbă săracă a poporului la treapta de strălucire a vorbirii lui Demostene**”. „Se înțelege – completează Iuliu Scriban – că noi românii gustăm acestea și ne dăm seama de ele mai puțin. Le gustă cine e grec. Pe noi ne încântă măiestria cu care își desfășoară gândurile sale și cu care-și înfige puterea lor în inimile ascultătorilor”.

Capitolul VII. *Predicile lui Ilie Miniatis în înfățișarea lor din afară* din cuprinsul aceluiași articol este o substanțială analiză formală a modului cum sunt alcătuite predicile, fiind superioară celei în care a căutat să dea o caracterizare fondului.

Revine însă în articolul următor, al 4-lea, rezervat integral temei: VIII. *Predicile lui Miniatis în miezul lor*, „pentru a încerca să vedem ce ne spun și cum ne spun ele când ne apucăm să urmărim cugetarea lor”.

El începe cu mărturisirea că:

„Noi aici putem îndrepta privirea noastră fie spre predicile pe care le avem pe românește de mai nainte, fie spre cele care încă n-au răsunat până acum pe limba noastră. Acestea din urmă sunt cele care au fost rostite în limba italiană și care abea mai târziu au ajuns să fie găsite și alăturate celorlalte cuvântări ale lui Miniatis. Vechile tipărituri au avut numai cuvântările rostite în grecește. De aceea și traducătorii români le-au avut numai pe acelea și au dat pe limba noastră cât au găsit. Edițiunile grecești nouă cuprind însă și predicile rostite italienește. Fiindcă pe acestea nu le avem pe românește, găsim cu cale să începem cu ele, deoarece sunt necunoscute la noi. Singura noastră părere de rău este că și pe acestea le avem numai în traducere grecească. De aceea și noi suntem nevoiți să traducem din ele după limba grecească, adică să ne luăm numai după o răsfrângere a lor în altă limbă. Mult mai folositor ne-ar fi fost să traducem de-a dreptul după original. Dar dacă pe acela nu-l avem, suntem nevoiți să ne luăm după o curgere mai depărtată a cuvântului italianesc al lui Miniatis, nu după izvor.”

Aceasta va rămâne de făcut mai târziu, când și noi vom avea norocul să găsim izvorul italianesc. Atunci va urma să turnăm pe românește și acele cuvântări ale lui

Miniatis, pe care vechii traducători nu le-au avut. Deci, de data aceasta, să ne apucăm a face ce se poate face acum”.

La data când scria arhimandritul Iuliu Scriban acestea, în Biblioteca Academiei Române nu intrase ediția din 1859, unde le-ar fi găsit în original pe toate! Acum însă dezideratul lui, rămas mai departe valabil, a devenit pe deplin realizabil.

În tot restul articolului se dă **traducerea** predicii *Despre credință*, după traducerea din italiană a lui Antim Mazarakis. O introduce cu cuvintele: „Să trecem acum și să ascultăm cuvântul acesta, în care el descoase două întrebări: 1. Ce este credința deplină, 2. Că noi avem multe scăderi în ce privește deplinătatea credinței noastre”.

Al cincilea și ultimul articol, notat cu IX, dă sfârșitul acestei traduceri, urmat pe două coloane întregi de ceea ce vom reproduce integral, spre a pune sub ochi cititorilor **acest prim text de referință produs de teologia românească despre Ilie Miniati abia în 1936**. El ne convinge că o analiză românească, după ce am dobândit în 1945 cea mai bună traducere, și pentru două din primele 6 predici transpuse din italiană în grecește de Antim Mazarakis, rămâne mai departe de actualitate:

„Iată una din cuvântările lui Miniatis, pe care n-am avut-o până acum pe românește. Nu este din cele mai scuturătoare. Totuși să nu ne facem o părere despre el numai după una. Să cetim multe și multe, și atunci îl vom judeca.

Nouă ne-ar mai rămânea, de aici înainte, să ducem mai departe această traducere din Ilie Miniatis, pentru ca să avem din el și ce nu s-a tradus până acum.

Fără îndoială, va trebui s-o facem. Dar n-am mai putea face aceasta fiindcă foaia aceasta nu e atât de încăpătoare. De aceia noi trimetem pe cetitori să se apuce a ceti pe Ilie Miniatis în ce avem pe românește din el, adică vechea traducere de mitropolitul Veniamin, iar apoi dată din nou la iveală de Sf. Sinod; sau traducerea răposatului preot Cosma Moșescu din Brăila.

Din acestea vor putea gusta marile frumuseți ale vorbirii lui Miniatis și vor putea să-și dea seamă de trăsăturile lui. Vor putea gusta măiestria lui, de a pune în față stări potrivnice, cum a fost și în cuvântarea pe care am tradus-o.

Pe de o parte, el înalță o stare, dar înfierează pe cealaltă. Ascultătorul sau cetitorul gustă această metodă mult mai bine decât numai dacă i-ai înșira frumusețile vredniciei sau urâteniile păcatului.

Puse una înaintea altuia, inima omenească simte mai puternic, iar mintea prinde învățătura mult mai ușor. Miniatis mânuiește această unealtă cu multă măiestrie, iar cetitorii o vor gusta și prețui din plin, cetind cuvântul lui în traduceri amintite.

Noi am mai putea face ceva, acum când ne gătim să isprăvim ce ne-am apucat a scrie. Am putea să traducem o bucată din cuvântătorul italian Paolo Segneri, acela pe care Miniatis a fost învinuit că l-ar fi urmat prea de aproape și că deci cuvântul

lui n-ar avea toată sprinteneala izvorului care țâșnește de la sine. Cetitorii ar putea deduce singuri citind bucata lui Segneri, față de cuvântul lui Miniatis. De am avea loc mai mult, am face și aceasta. Noi însă avem de gând a scrie deosebit despre Segneri și cetitorii vor putea urmări atunci astfel de întrebări.

Noi am răspuns mai înainte acestei umbre care s-a aruncat peste vorbirea lui Miniatis. Adevărul este că el a fost un cuvântător prea mare pentru ca să aibă nevoie a umbla pe urmele altuia. Nici vorbă, un predicator nu rămâne străin de vremea lui. El a trebuit să știe și pe cei ce au grăit înaintea lui și pe cei ce grăiau în vremea lui. Nu se putea ca Miniatis să nu-l știe pe Segneri.

Ei seamănă unul cu altul. Asta nu se poate tăgădui.

Dar fiecare rămâne mare în ale lui. Este o metodă obștească, pe care o găsim întrebuițată și la unul și la altul. De aici asemănările.

Segneri a tras o dără aleasă în predicarea italienească. Este simțul sănătos care străbate cuvântările lui, cum nu era până la el.

Dacă această rânduială a urmat-o și Miniatis, este cu atât mai bine. Aici este vorba de o cale sănătoasă, pe care o găsim la fel și la marii cuvântători francezi și, odată găsită, față de adevăratele scintile ale vorbirii, care erau înainte de Miniatis, e cu atât mai bine.

ÎNCHEIERE

De aceea, cu cele scrise până aici, noi putem încheia ce aveam de spus despre predicarea lui Miniatis.

Încheiem cu dorul ca ochii să se ațintească mai viu asupra acestui strălucit cuvântător al Bisericii noastre.

Sunt de dorit să răsară cercetări mai amănunțite despre el și să dobândim astfel o cunoaștere mai amănunțită a predicării lui. Noi nici nu vom putea aștepta un mare spor al predicării noastre fără o cunoaștere și o gustare dulce a marilor cuvântători. Între aceștia, se cuvine să prețuim mai întâi pe cei ce-i avem în sânul Bisericii noastre ortodoxe.

Predica noastră tocmai de aceasta e și slabă, că nu ne adăpăm la marile chipuri ale vorbirii înalte. A avea în minte numai o rece teorie despre predicare, fără a fi proptită pe gustarea din înseși cuvântările vestite, nu poți ajunge a înțelege ce este predica adevărată, nici a te îndemna să pășești și tu pe urmele lor.

Ilie Miniatis merită cunoscut. Despre el au scris și străinii. *Dictionnaire de Théologie catholique*, are câteva coloane închinat predicatorului nostru. Aduce despre el multe amănunțimi.

Se cuvine deci să-l cunoaștem cu atât mai mult noi. Să-l cunoaștem, atât ca predicator, cât și în celelalte scrieri ale lui.

Cum am scris mai înainte, el are și o scriere despre cearta dintre răsăriteni și apuseni. Îi zice *Peatra Zmintelii*.

Dictionnaire de Théologie catholique scrie despre ea. Să ajungem și noi a cunoaște toate acestea și a nu rămânea străini față de ai noștri.

Aceasta e o datorie. Despre Ilie Miniatis nu se mai vorbește de mult. Adevărul este că se și găsește cu greu.

De aceia o mare nevoie viitoare, în această privință, este de a pregăti o nouă edițiune a cuvântărilor sale. Cine va face aceasta va împlini un mare gol și va face o simțită slujbă preoților noștri. În adevăr, se cuvine să dăm toată grija predicării, fiindcă trebuie să intrăm și noi odată în acest șivoi al lucrului bisericesc.

Cel dintâi predicator spre care va trebui să pășim pentru îndrumarea noastră va fi acel luceafăr care a mângâiat atâtea inimi. Prin el, preoții noștri vor învăța mai ușor decât prin marii predicatori din Apus, fiindcă e mai apropiat de noi, este bărbat al Bisericii noastre, și cuvântările lui sunt mai legate de stările noastre.

Nici nu sunt atât de lungi ca ale lui Bossuet și ale celor din vremea lui. Deci încheiem cu dorul ca scrisul nostru să fie un început, după care să urmeze o largă înșirare de cercetări despre el și căutări în scrisul vestitului nostru cuvântător.

Arhim. Scriban⁷⁵

Neșansa posterității românești a marelui orator grec a fost asumarea ei de către cel cu care pornise la drum arhimandritul Iuliu Scriban, și căruia se pare că-i deschidea calea tocmai prin finalul acestui articol: prim-redactorul gazetei în care apărase, preotul **Dem. I. Iliescu-Palanca**.

Viața acestuia avea să se termine tragic, după 15 ani de pușcărie comunistă, la **12 martie 1963** în colonia de exterminare Salcea, de la Balta Albă. Dar din păcate pătimirea și sfârșitul său martiric nu pot anula obligația noastră de a-i pune în gardă pe cititori față de inconvenientele adresării la ceea ce, deocamdată, este singura monografie de care dispunem în limba română despre Ilie Miniatis. Ea l-a putut induce în eroare chiar și pe un specialist al istoriei noastre bisericești care a fost neuitatul părinte profesor **Alexandru I. Ciurea**⁷⁵, acela care a spulberat mitul datoriilor ce le-ar fi contractat Mitropolitul Antim Ivireanu față de marele său contemporan grec.

Începând cu însuși numărul care găzduia ultimul din cele 5 articole ale serialului arhimandritului Iuliu Scriban (numărul dublu 31-32 din aprilie-mai) „Păstorul creștin ortodox” devenea rampa de lansare a publicațiilor primului-redactor despre Ilie Miniatis. Pe prima pagină se citea anunțul:

TEOLOGIE PRACTICĂ

ILIE MINIATIS

Episcopul Cernicăi și Calvritei 1669 – 1714 – Viața și opera de pâr. **DEM. I. ILIESCU-PALANCA**

Apare de sub tipar la 1 mai într-un volum de 200 pagini cu următorul cuprins.

- 1) Preliminarii. 2) Viața lui Ilie Miniatis. 3) Opera lui Ilie Miniatis; stilul și limba.
- 4) Scurtă privire asupra operei: «Peatra Scandalului». 5) Ilie Miniatis ca învățător al adevărilor creștine. 6) Opera lui Ilie Miniatis privită din punct de vedere filosofic.
- 7) Poate sta Ilie Miniatis alături de marii predicatori ai creștinismului? 8) Cadrul

⁷⁵ Despre el vezi Mircea Păcurariu, *Studii de istorie a Bisericii Ortodoxe Române*, II, București, Editura Academiei Române, 2009, p. 483-489.

omiletic al predicilor lui Miniatis. 9) Păreri critice asupra operii lui Ilie Miniatis. 10) Predica la români și Ilie Miniatis. 11) Încheiere.

Acest studiu, cel dintâi apărut în țara noastră, este însoțit de o introducere în care se oglindește starea de fapt a ortodoxismului nostru din vremea de azi și un istoric al predicii la români începând de la anul 1200 până azi.

Studiul de față este numai volumul I urmând celelalte volume cu retipărirea predicilor marelui Miniatis, **în care se vor cuprinde și predicile lui rostite în limba italiană pe când era în Veneția** [sic! – *subl. n.*].

Doritorii de a avea acest studiu vor anunța pe autor din timp, spre a li se rezerva exemplarele, fiind scos într-un număr restrâns.”

Chiar în numărul următor, și el dublu (33-34/iunie-iulie 1936) pe trei coloane de sus până jos (la pagina 3), însoțit de o mare poză a părintelui Dem. I. Iliescu-Palanca, apare articolul semnat de **pr. Adrian Marcu** despre *Viața și opera lui Ilie Miniatis* și anunțul că lucrarea se poate lua de la autor dar „se găsește de vânzare și la următoarele librării: Pavel Suru, Calea Victoriei, București, Cartea românească în București, Kniga și Cartea românească, Chișinău”. Articolul începea cu un neadevăr dezmințit chiar de articolul abia încheiat:

„Nu s-a scris nimic la noi în țară despre strălucitul predicator al grecilor, care a trăit spre sfârșitul veacului 17 și începutul celui de al 18, Părintele Iliescu Palanca a îndrăznit s. sa [sic! Prescurtare pentru *sfînția sa*] ca să scoată din colbul vremii la lumină, această viață și operă a unui zbuciumat și fără pereche ierarh al Bisericii Ortodoxe. Este interesant că astăzi, în vremuri când toate se pierd în haos, se ivește cineva care își dedică timpul studiind din dorul sfânt de a da bisericii și țării lucrări care vor rămâne pentru totdeauna însemnate.

A reușit prea bine autorul să ne redea clar și precis viața atât de încurcată și opera atât de gustată, de peste două sute de ani, de sufletul creștinismului în general.

Ilie Miniatis este predicatorul întraripat care a zguduit sufletele, care a mișcat inimile, care a uimit lumea ortodoxă din vremea lui prin graiul vrăjit, prin adâncimea cugetării, prin duhul curat ortodox, spre idealurile sfinte și mărețe ale credinței în Hristos.

Ani de-a rândul de predicare la Veneția, în Constantinople, în **Cercira**, în insula Zante, în **insula Corfu**, apoi în Cernica, unde a fost episcop, graiul lui plin de frumusețe a clădit în inimile credincioșilor credința în Dumnezeu, dragostea față de aproapele, îndemnul la fapte bune, pentru ca omul pământean să trăiască o viață demnă de el, tinzând în orice clipă spre fericirea veșnică. [...]

Pe lângă acestea, el a fost și un mare diplomat și om politic, despre care ducându-se faima în toată Europa a fost chemat și de domnitorul nostru Dimitrie Cantemir, spre a-i servi în chestiuni diplomatice, trimițându-l **în fruntea unei deputațiuni** [s.n.] la Leopold împăratul Austriei.

Un mare geniu a fost Ilie Miniatis pe terenul predicării, lucru pentru care și-a închinat scurta lui viață. Este pus pe aceeași linie cu sf. Ioan Gură de Aur, cu

Lacordaire și Bossuet cu Massillon și Bourdaloue, cu Paulo Segneri din Italia, cu care a fost și contemporan.

[...]

Din ultima ediție [1897 – n.n.]:

„nu ne-a rămas decât foarte puțin. **Abia 39 de predici (sic!)** și apoi încă șase predici găsite de arhimandritul Mazarachis din Atena, predici scrise în limba italiană și traduse în grecește și **adăugate de Mazarachis în ediția sa de la 1925**. Una din aceste predici părintele autor o dă în întregime în valoroasa sa lucrare. [...]

Din ultima ediție nu se mai găsește aproape nimic, de aceea ne bucurăm mult când vedem că păr[intele] autor își ia angajamentul solemn ca în curând să dea o nouă ediție a predicilor lui Ilie Miniatis, retradusă și acomodată graiului nostru românesc și completată cu cele 6 predici găsite **de curând în limba italiană**. De altfel, lucrarea apărută a păr[intelui] Palanca este numai vol. I – ceea ce deducem că volumele ce vor urma vor fi predicile mult așteptate ale acestui luceafăr al Bisericii ortodoxe.

[...]

Studiul se întinde pe 152 de pagini de carte format mare și tipărit în condițiuni excelente, făcându-ne să credem că haina în care este îmbrăcat este haina de sărbătoare pe care o îmbracă această lucrare, pentru a fi prezentată frumos Bisericii noastre Române, care până astăzi, de peste două sute de ani, nu a avut un studiu amănunțit despre acest luceafăr al predicii ortodoxe.

Părintele autor este vrednic de toată lauda, pentru truda ce a depus-o, pentru sacrificiile mari ce credem că a făcut cu tipărirea unui astfel de elegant volum și apoi trebuie mult încurajat de întreaga biserică, pentru ca în curând să-și desăvârșască promisiunea, dându-ne și predicile într-o nouă edițiune, predici care de mult sunt așteptate.”

Acest elogiu ca pentru o apariție epocală contrastează cu ținuta cărții, mediocră și din păcate difuzoare de erori de-a dreptul incredibile cu privire la *edițiile* operei lui Ilie Miniatis. Erori pe care nu și le va corecta nici până la sfârșit, ceea ce dovedește cât de reduse erau cunoștințele respective la noi, din moment ce nimeni nu l-a făcut atent asupra lor, iar un învățat precum Alexandru Ciurea le va cădea el însuși victimă.

De unele erori din carte nu este desigur vinovat: le-a preluat din cele ce deveniseră aproape dogme datorită altora, așa cum este și aceea că „Antim a folosit predicile lui Ilie Miniatis, tipărite în limba grecească. A împrumutat rânduri întregi de la el, însă predicile lui sunt mult mai scurte și nu cuprind exemple și asemănări așa de zguduitoare ca la marele Miniatis” (p. 15). Va fi nevoie să se scurgă exact trei decenii până ce părintele Al. I. Ciurea va demonstra că așa-zisul „volum II” al *Didahiilor* lui Antim unde găsim aceste „împrumuturi” nu are nicio legătură cu cel căruia i-a fost atribuit, fiind de altfel una din dovezile ce infirmă această atribuire.

Dar a scrie că celebrul *Kiriakodromion* al lui Nichifor Teotoke a fost „tradus din grecește de către mitropolitul Dositei la 1801” când din prefața semnată chiar de cei doi traducători, Gherontie și Grigorie, reiese clar această calitate a lor, este deja simptomul unor deficiențe care explică de ce a putut trece și datele despre edițiile și traduceri *Pietrei scandelei* în contul *Didahiilor* lui Ilie Miniatis! Va repeta această aberație peste patru ani, în nota despre „Istoricul ediției” de pe prima pagină a „Păstorului creștin ortodox”.

În capitolul despre *Viața lui Ilie Miniatis* ne întâmpină „găselnița” arhimandritului Iuliu Scriban despre Antonio Molino care „l-a chemat în 1698 [s.n.] pe tânărul Miniatis la Corfu, ca să-i încredințeze creșterea celor 3 nepoți ai săi: Marco, Antonio și Marino”, cu aportul personal că această „chemare” este pusă în anul când de fapt misiunea sa de educator a luat sfârșit. O dovedește și cuvântarea panegirică după rostirea căreia s-au întors cu toții la Veneția!

Pagini întregi sunt de altfel trecute din serialul arhimandritului în cartea sa, e adevărat citându-l la fiecare pas, dar însușindu-și de acolo și erorile, precum numărul nepoților lui Antonio Molino și misiunea încredințată de Dimitrie Cantemir.

Din S. Salaville, dar pe înțelesul propriu, prelua informația că „În 1689 Miniatis a fost sfințit diacon și „notar” al **Mitropoliei din Philadelphia**, [s.n.] unde administra și parohiile grecești din Veneția” (p. 91). În realitate, la S. Salaville, la care trimite, citim: „En 1689, il était diacre et «notaire» **du métropole de Philadelphie (lequel administrait la paroisse grecque de Venise)** car c'est avec ce double titre qu'il figure comme éditeur de la rarissime plaquette ... etc.”. Deci nu al *Mitropoliei* ci al *mitropolitului*, care el și nu Miniatis „administra etc.” Titlul de mitropolit al Filadelfiei era onorific, la fel cum a fost la noi al lui Matei al Mirelor. În realitate era vorba de șeful comunității grecești din Veneția, care-și avea acolo și scaunul de arhipăstor.

Capitolul II – **Opera lui Ilie Miniatis; analiza predicilor, stilul și limba**. Scurta privire asupra operei *Piatra Scandelei* ne pune în fața cunoștințelor sale în legătură cu edițiile acesteia:

„*Edițiile* principale ale predicilor lui Miniatis sunt:

1. O ediție apărută la Leipzig în 1718 patru ani după moartea lui Miniatis.
2. Altă ediție a apărut la Breslau, în 1752, cu o traducere latină, cu următorul titlu: „Lapis offendiculi sive Exposito originise caussae discidi duor. Orient scilicet et Occident. Ecclesiarum, cum quinque controversiis composita atque in lucem publicam edita ab Helia Meniata. Cephaleniensi Dei amantissimo episcopo olim Cernices et Calabritorum in Peloponeso, in latinum autem sermonem conversa a Nicolao Mothonis et Gregorio Kositzki, et Excusa Sumptibus Ioannis, Iacobi Kornii

bibliopolae Kratislaviensis Anno a Christo nato MDCCLII” ediție în care se cuprind și predicile. [s.n.]

3. Alte ediții au mai apărut în Amsterdam, 1760, în Viena la 1783 și în traducere germană în 1787, la Athena în 1841, 1868. În aceste edițiuni a operei lui Ilie Miniatis [s.n.], intră și lucrarea lui „Piatra Scandalului”, despre care vom vorbi mai la vale.

4. În grecește cea din urmă edițiune este a Arhimandritului Mazarachis, tipărită în 1925. Această edițiune cuprinde 2 volume: unul de 268 p., iar al doilea de 244.

Să recapitulăm: în 1718 a apărut la Leipzig prima ediție din *Piatra scandelei*, aceea însoțită de „Viața pe scurt” a autorului. Prima ediție a **predicilor** sale a fost tipărită la Veneția în 1716, ca toate celelalte, inclusiv primele două ale lui Antim Mazarakis.

În 1752 s-a tipărit a treia ediție a *Pietrei scandelei*, ceea ce se putea afla cu ușurință din **Bibliografia lui Émile Legrand**, fără a fi obligat să declari, cum o va face în prefața traducerii publicate în 1944:

„Ediția pr. Const. Moșescu este o traducere mai clară, propozițiunea și fraza mai scurtă, înțelesul deplin al textului, păcătuiește și ea însă prin prea multe cuvinte latinești, ba are chiar propozițiuni întregi în l. latină, ceea ce ne face să credem că autorul s-a servit mult de ediția apărută în l. latină la Breslau în 1752.

Noi nu am putut găsi această ediție, despre care se spune că este cea mai fidelă textului. [s.n.]

Ediția din 1852 este însoțită în adevăr de traducerea latină, dar locul apariției nu este Breslau ci Bratislava, dacă citim ca lumea: VRATISLAVIENSIS și nu Kratislavensis, care oricum nu însemna Breslau, numele german al orașului fiind Pressburg. Vezi Brockhaus Enzyklopädie in vierundzwanzig Bänden. Neunzehnte, völlig neu bearbeitete Auflage, Siebzehnter Band, Pes-Rac, p. 469: Preßburg, slowak. Bratislava, ungar. Pozsony. De asemenea, în vol 3, p. 670: Breslau poln. Wrocław.

A doua ediție, apărută în 1743, tot la Leipzig, la fel ca prima, se afla în Biblioteca Academiei Române când își publica părintele Dem. I. Iliescu-Palanca opera, la fel ca și aceea din 1752. Numai că ambele conțin exclusiv *Piatra scandelei*, fără niciun adaos din predici.

În 1783 la Viena s-a publicat tot această operă, nu *Didahiile*, așa cum atestă aceeași bibliografie a lui Émile Legrand. Versiunea germană din 1787 este tot a *Pietrei scandelei*, așa cum se putea citi foarte clar la S. Salaville, la care trimite el însuși în nota 6: Πέτρα σκανδάλου ...: „L'éditio princeps parut à Leipzig en 1718. [...] Cet ouvrage fut reimprimé à Leipzig en 1728 [corect: 1743]; à Breslau (sic!) en 1752 avec une traduction latine [...] Autres éditions à Amsterdam, 1760, à Vienne, 1783 et, en traduction allemande en 1787, à Athènes, 1841 et 1865 [corect 1866]”.

Anul 1868, pe care-l găsim la Dem. I. Iliescu-Palanca este în realitate la S. Salaville anul apariției studiului lui K. Sathas pe care îl citează.

A scrie, după toată această înșiruire a edițiilor *Pietrei scandelei* că „În aceste edițiuni a operei lui Ilie Miniatis intră și lucrarea lui „Piatra Scandalului”, despre care vom vorbi mai la vale” (p. 35) este încă o dovadă de confuzia ce putea să domnească în capul acestei ființe care și-a luat asupra-i să aducă în conștiința publică interbelică opera lui Ilie Miniatis, peste care după 1897 se așternuse tăcere până ce gazeta lui a făcut loc serialului din 1935-36 al arhimandritului Iuliu Scriban.

După 3 ani și 6 luni apăsarea, pe toată prima pagină a numărului 1 din anul VIII, 1940, coperta cărții:

„Ilie Miniatis, episcopul Cernicăi și Kalavritei din Peloponez 1669-1714. Ediția V adăugită. Traducerea din limba grecească de preotul Dem. I. Iliescu-Palanca profesor de științele religioase la Seminarul monahal Cernica. Tipărită în zilele de glorioasă domnie ale prea înălțatului și drept credinciosului nostru rege Carol II al României și în zilele de înaltă păstorie ale Preafericitului patriarh al Bisericii Ortodoxe Române D. D. Dr. Nicodim. Cu aprobarea Sf. Sinod. Cu prefață de I.P.S. patriarh Nicodim și I.P.C. sa părintele arhimandrit mitrofor Iuliu Scriban prof. universitar. 1940, Editura gazetei Păstorul creștin ortodox.”

Dedesubt:

„ISTORICUL EDIȚIUNILOR

Ilie Miniatis a fost episcopul Cernicăi și Kalavritei din Peloponez și a trăit acum 226 de ani (1669-1714).

În limba română, strălucitele lui predici au apărut în 4 edițiuni: 1) La 1742 ediția mitropolitului Neofit, 2) la 1837 ediția lui Săulescu, 3) la 1863 ediția preotului Cosma Moșescu din Brăila, 4) la 1897 ediția Sf. Sinod, tipărită în zilele regelui Carol I, 5) a cincea edițiune este cea de față, datorită preotului Dem. Iliescu-Palanca, ediție adăugită cu încă 6 predici, necunoscute în vreo traducere românească, **predici rostite de autor în limba italiană la Venezia.**

În alte limbi. La 4 ani după moarte (1718) a apărut o ediție la Leipzig, la 1752, altă ediție la Breslau cu titlul: „Lapis offendiculi, sine (sic!) expositio originis et causae discidii duar. orient. scilicet et occident. ecclesiarum, cum quinque controversios composita atque in lucem publicam edita ab Helia Meniata, Cephaloniensi Dei amantisimo, episcopo olim Cernices et Calabritarum in Peloponeso, in latinum autem Sermonem converso a Nicolauo Matanis et Gregorie Kostzchi et excussa sumptibus Ioannis, Iacobi Kornil bibliopolae Kratislaviensis (sic!) Anno a Christo nato MDCCLII”.

Alte ediții au mai apărut în Amsterdam la 1787, la Viena în 1783 și în traducere germană în 1787, la Athena în 1841, apoi altă ediție la 1868, iar cea din urmă la 1925 a lui Mazarachis, în două volume.”

Avem din nou o crasă demonstrație de ignoranță iresponsabilă din moment ce toate edițiile atribuite *Didahiilor*, cu excepția celei din 1925 a lui Mazarakis (este ignorat însă cea cu adevărat ultima la data aceea: din 1935), **sunt ale Pietrei scandelei și niciuna a Didahiilor!**

În privința „ediției Mazarakis”, data primei apariții este 1849 nu 1925!

Luându-se probabil după acest anunț, sau după cartea din 1936, părintele Al. I. Ciurea, care era totuși un om de știință, dar a greșit socotindu-l așa ceva și pe Dem. I. Iliescu-Palanca, avea să scrie în studiul său din 1956 intitulat: *Antim Ivireanul predicator și orator*⁷⁶ că autorul *Didahiilor* românești n-a putut cunoaște *Didahiile* lui Ilie Miniati, „deoarece acestea s-au publicat într-o primă ediție greacă la Leipzig, în 1718” (p. 798). Cita pentru aceasta pe Dem. I. Iliescu (fără Palanca, spre a nu fi descoperit și tăiat de cenzură, fiind vorba în acel moment de un deținut politic).

Volumul de predici anunțat în nr. 1 din februarie 1940 al „anului VIII” sub titlul cu litere mari *Un mare eveniment bisericesc* și deosebit: „Apar prediciile lui Ilie Miniati în a cincea edițiune, cu adăugirea a șase predici necunoscute în limba română, rostite în limba italiană la **Veneția** [s.n.]. Predicile vor forma volumul II și III, a câte 450 de pagini; volumul I îl formează *Viața și opera lui Ilie Miniati* apărută în 1936” nu va apărea însă decât în 1944, într-un singur volum, însoțit numai de prefața arhimandritului Iuliu Scriban, nu și de a patriarhului Nicodim.

Între timp, în numărul 6 din august 1941 s-a publicat *Cuvânt de laudă către Născătoarea de Dumnezeu, în zilele de post ale lunii august, de Ilie Miniati*. În numerele 14, 15 și 16 din mai 1942 a urmat *Predica despre suflet de Ilie Miniati* și în numerele 17 din septembrie, 18 din octombrie și 19 din noiembrie același an *Predică despre iubirea vrăjmașilor rostită în catedrala bisericii din Nauplia, de față fiind preînaltului domn Aloision Mochenigon, mare și atotputernic general al forțelor maritime*. Cu explicația: „Această predică se traduce pentru prima dată în limba română – negăsindu-se tradusă în nicio edițiune apărută până acum la noi”.

Ultimele două texte ce vor preceda volumul vor fi a doua predică despre suflet, în nr. 23 din aprilie 1943 și *Despre dumnezeiasca milostivire, din duminica înaintea nașterii lui Hristos*, apărută în trei numere: 20 din decembrie 1942, 21 din ianuarie-februarie și 22 din martie 1943, care este și ultimul din colecția ziarului de la B.A.R.

⁷⁶ În „Biserica Ortodoxă Română”, LXXIV, 1956, nr. 8-9, august-septembrie, 240 de ani de la moartea de mucenic a lui Antim Ivireanul, p. 775-817.

La apariția, în sfârșit, a volumului al II-lea (în volumul al III-lea care n-a mai apărut ar fi urmat să intre *Piatra scandelei*), părintele **Dumitru Fecioru** a publicat o broșură de 29 de pagini în Tipografia cărților bisericești, în care a demonstrat că pretinsa traducere din grecește era de fapt o reeditare a volumului din 1897, lipsind, ca și acolo, cele trei cuvântări, și că autorul nu folosisese textul ediției Mazarakis pentru simplul motiv că nu știa grecește.

Din textele italienești preluate în versiunea greacă din ediția Mazarakis numai unul – cel despre credință – era bine tradus, întrucât fusese însușită traducerea arhimandritului Scriban din ultimele două articole ale serialului său. Celelalte erau provenite de la „negri” și îl compromiteau pe cel ce le semna.

Ceea ce este indiscutabil în această diatribă este faptul că într-adevăr, din „traducerea” lui Dem. I. Iliescu-Palanca lipsesc cele trei predici care lipseau și din ediția primei traduceri retipărite în 1897! Sunt numai 39 în loc de 42, fără a putea fi găsită altă explicație decât aceea dată de părintele Dumitru Fecioru! Ordinea cu totul personală în care au fost ele așezate nu-i poate fi reproșată, dar aceste omisiuni îl trădează.

Singura rațiune pentru care cineva mai este constrâns astăzi să deschidă volumul din 1944 este prezența în el a tuturor celor 6 texte traduse din italiană în neogreacă de Antim Mazarakis și din aceasta de cei ce l-au servit pe Dem. I. Iliescu-Palanca spre a le introduce în tipăritura sa. Oricât de proastă ar fi această traducere, deocamdată este singura existentă pentru patru dintre ele, adică exact pentru cele care ni-l înfățișează ca un reprezentant al comunității naupliote în fața reprezentanților stăpânirii venețiene. Din păcate, reeditând în 2004 în condiții grafice excelente (doar data morții de pe copertă este greșită: 1741 în loc de 1714!) cartea din 1944, Editura Anastasia a eliminat tocmai aceste patru cuvântări, care-i mai păstrau interesul după apariția a două reeditări – una integrală și alta parțială – ale versiunii părintelui Dumitru Fecioru!

Cu aceste șase traduceri noi, dintre care numai două au fost reluate ulterior de părintele D. Fecioru, contribuția lui Dem. I. Iliescu-Palanca la destinul operei lui Ilie Miniati în România s-a încheiat. Curând după aceea avea să ia sfârșit, în 1948, și condiția sa de om liber, căzut victimă timpurilor venite peste noi. Istoria acestui sfârșit o găsim scrisă de părintele protos Iustin Marchiș în prefața cărții de la Editura Anastasia, prefață ce-i conferă acestui pios gest editorial utilitatea și importanța lui reală.

* * *

Adevărata șansă a lui Ilie Miniati în cultura română a fost încredințarea misiunii de a da o nouă traducere predicilor sale celui mai potrivit spre a o realiza la înălțimea cerută de valoarea lor: neuitatului părinte **Dumitru Fecioru**.

Istoria ei ne-a povestit-o el însuși, în prefața volumului apărut la Editura Sfintei Mitropolii a Ungro-Vlahiei în 1945, când noul regim nu dobândise puterea de a hotărî soarta tuturor aparițiilor din cuprinsul a ceea ce mai rămăsese din România:

„Traducerea aceasta nouă în limba română a predicilor minunate și înflăcărâte ale lui Ilie Miniati s-a făcut așa:

La începutul lui ianuarie 1944 mă găsesc în tramvai cu părintele C. Coman, pe atunci consilier referent al Secției culturale al Sfintei Mitropolii a Ungro-Vlahiei. Printre alte înfăptuiri ce dorea să le supună aprobării I.P.S. Patriarh îmi vorbește și de o nouă traducere în românește a predicilor lui Ilie Miniati și mă întreabă dacă n-aș fi dispus să fac eu această lucrare. Am primit cu dragoste propunerea P.C. sale și am început lucrul pe la sfârșitul lunii ianuarie, terminând de tradus întreaga lucrare la 1 iulie 1944. În luna lui iulie am dat-o la tipar și acum, cu ajutorul lui Dumnezeu, părintele consilier Gh. Maxim, venit la Secția culturală în locul pr. C. Coman trecut la Secția administrativă, are bucuria de a prezenta preoților și iubitorilor de frumoasă literatură predicatorială Didahiile și predicile lui Ilie Miniati.

În ordinea traducerilor în românește, versiunea de față este a cincea: Întâia se datorește mitropolitului Neofit la anul 1742; a doua este a profesorului G. Săulescu, care are la bază prima traducere (aceasta a avut două ediții în 1837 la Iași și în 1897 la București); a treia, traducere nouă, se datorește preotului C. Moșescu și e tipărită la Brăila în 1863; iar a patra se face de pr. Dem. Iliescu-Palanca și se tipărește la București în 1944. Cu toate că n-a trecut niciun an de la apariția versiunii a patra a Didahiilor lui Miniati, nădăjduesc că și această a cincea versiune va găsi printre cetitori o primire vrednică de frumusețea predicilor episcopului Calavritei.

Versiunea ce o prezentăm publicului românesc are la bază textul grec editat de arhimandritul Antim Mazarakis⁷⁷ în a 16 ediție, tipărită la Atena în 1935. Ediția aceasta am putut-o avea din biblioteca d-lui profesor universitar Teodor M. Popescu, care a avut bunăvoința să mi-o împrumute și căruia îi aduc și pe această cale mulțumirile mele.

Textul ediției lui Mazarakis a fost confruntat în cursul traducerii cu ediția greacă din Veneția din 1720. Variantele le-am notat în josul paginei, întrebuintând pentru edițiile Mazarakis sigla M, iar pentru cea din Veneția sigla V.

Traducerea ce-o prezentăm acum publicului românesc este mai bogată față de traducerile de mai nainte, chiar față de traducerea părintelui Dem. Iliescu-Palanca, care, la rândul ei, e și ea îmbogățirea celor anterioare cu predicile rostite de Miniati în italienește. Iată aceste predici netraduse până acum în românește:

a) *Predică la Dumineca a patra a Postului Mare* (p. 203-210).

b) *Predică la Dumineca a XI de la Luca* (p. 510-515).

c) *Cuvânt panegiric la Intrarea în Biserică a Maicii Domnului* (p. 602-607).

Dintre predicile rostite în italienește am tradus numai două: *Despre credință* și

⁷⁷ Toți cei care au citat pe editorul grec, inclusiv părintele Dumitru Fecioru în broșura sa din 1944 au scris numele Antim Mazarakis. După cum vedem, aici este scris cu k, deci este forma la care s-a oprit în cele din urmă și ultimul traducător. Am adoptat-o și noi.

Despre dragostea de vrăjmași, singurele din cele cinci care au pentru cetitorul de azi un folos predicatorial.

27 aprilie 1945, București

pr. D. Fecioru

După cum s-a văzut „cele cinci” sunt de fapt șase, iar cele trei predici „netraduse până acum în românește” sunt de găsit în cartea lui Cosma Moșescu în urmă cu 81 de ani.

Dăm și sumarul traducerii părintelui Dumitru Fecioru întrucât el servește și ca versiune românească a sumarului ediției Mazarakis:

TABLA DE MATERII

Cuvântul talmăcitorului	V
DIDAHII LA POSTUL MARE	
<i>Seria întâia</i>	
Dumineca întâia a postului. Despre credință	3
Dumineca a doua a postului. Despre păcat și despre ușurința vindecării lui	29
Dumineca a treia a postului. Despre suflet	48
Dumineca a patra a postului. Despre mărturisire	66
Dumineca a cincea a postului. Să cerem cele ce se cad	88
Dumineca Floriilor. Cum trebuie să cinstim Sfintele patimi	107
În Sfânta și Marea Vineri. La mântuirea patimă	116
<i>Seria a doua</i>	
Dumineca întâia a postului. Despre moarte	151
Dumineca a doua a postului. Despre mărturisire	167
Dumineca a treia a postului. Conștiința omului acuză și pronunță sentința, iar dreptatea lui Dumnezeu judecă și rănește	185
Dumineca a patra a postului. Despre mărturisire. (Altă predică deosebită)	203
Dumineca a cincea a postului. Despre rai	211
<i>Seria a treia</i>	
Dumineca întâia a postului. Despre credință	229
<i>Seria a patra</i>	
Dumineca întâia a postului. Despre predestinație	249
Dumineca a doua a postului. Despre invidie	274
Dumineca a treia a postului. Despre judecata viitoare	293
Dumineca a patra a postului. Despre iad	314
Dumineca a cincea a postului. Despre pocăință	339
Dumineca Floriilor. Despre Sfânta cuminectură	364
În Sfânta și Marea Vineri. La mântuirea patimă	378
Dumineca Învierii	411
DIDAHII LA DIFERITE DUMINECI ȘI SĂRBĂTORI	
Dumineca II după Rusalii. Despre slujirea apostolică	419
Dumineca III după Rusalii. Nu putem sluji și lui Dumnezeu și lumii	430
Dumineca IV după Rusalii. Pentru ce lucruri trebuie să rugăm pe Dumnezeu ca să ne asculte	440

Dumineca XI după Rusalii. Mare este apărarea Născătoarei de Dumnezeu!	451
Dumineca XXI după Rusalii. Cât este de necesară și cât este de folositoare predicarea cuvântului Evangheliei	462
Dumineca XXVI după Rusalii. Despre lăcomie	475
Dumineca XXVII după Rusalii. Cum trebuesc cinstite sărbătorile	493
Dumineca XXVIII după Rusalii	510
Dumineca XXX după Rusalii. Mijlocul de a moșteni viața veșnică	516
Cuvânt despre dragoste. La sărbătoarea Sfântului Nicolae. 6 decembrie	533
Dumineca înaintea nașterii lui Hristos. Despre dumnezească milostivire	547
Dumineca înaintea nașterii lui Hristos. (Alt cuvânt deosebit)	

CUVÂNTĂRI PANEGIRICE

Cuvânt panegiric la nașterea Maicii Domnului	581
Alt cuvânt panegiric la nașterea Născătoarei de Dumnezeu	593
Cuvânt panegiric la Intrarea în Biserică a Născătoarei de Dumnezeu	602
Alt cuvânt panegiric la Intrarea în Biserică a Născătoarei de Dumnezeu	608
Cuvânt panegiric la Buna Vestire a Născătoarei de Dumnezeu	616
Cuvânt panegiric la Buna Vestire a Născătoarei de Dumnezeu. Alt cuvânt deosebit	626
Cuvânt panegiric de laudă la Născătoarea de Dumnezeu în zilele de post ale lunii august	647
Cuvânt panegiric la adormirea Născătoarei de Dumnezeu	658
Cuvânt panegiric la slăvita înălțare a Mântuitorului	665

CUVÂNTĂRI ROSTITE ÎN ITALIENEȘTE

Cuvânt despre credință	677
Cuvânt despre dragostea de vrăjmași	689
Tabla de materii	707

Timp de exact o jumătate de secol după apariția acestei traduceri, reeditarea ei n-a mai fost posibilă. Până în 1989 din motive politice, iar după aceea din cauza noilor împrejurări ale „economiei de piață”. Între timp părintele Dumitru Fecioru a plecat să se întâlnească într-o lume mai bună cu autorul (la 22 februarie 1988).

Abia în 1995, „cu binecuvântarea Preasfințitul Calinic, episcopul Argeșului” (acum Înaltpreasfințitul arhiepiscop al Argeșului și Muscelului) Editura Buna Vestire din Bacău a retipărit această traducere, din păcate pe o hârtie care deja, după numai 15 ani, produce tristețe cititorului pentru autor, operă și traducător. Se cuvin citate însă din ea unicele cuvinte însoțitoare, aparținând preotului Atanasie Nica:

„Dacă ar fi așezat Ilie Miniati după Sf. Ioan Gură de Aur și Sf. Vasile cel Mare în ceea ce privește amplexarea și puterea cuvântului rostit, credem că n-am greși.

„Didahiile și predicile” episcopului Ilie Miniati au rămas actuale. Retipărirea lor este încă un câștig pentru preoți și popor în înțelegerea și răspândirea cuvântului lui Dumnezeu!

Preot Atanasie Nica

Sf. împărați Constantin și Elena
21 mai 1995”

Din fericire, un an mai târziu apărea la București, în condiții demne de ele, *Ilie Miniati, Didahii la Postul Mare. Carte tipărită cu binecuvântarea Preafericitului Părinte Teoctist, patriarhul Bisericii Ortodoxe Române. Traducere de preot prof. dr. Dumitru Fecioru*, București, Editura Institutului biblic și de misiune al Bisericii Ortodoxe Române, 1996.

La binecuvântare, patriarhul Teoctist de slăvită memorie adăuga un *Cuvânt înainte* ce rămâne una dintre cele mai revelatoare mărturii ale prețuirii de care s-a bucurat și continuă să se bucure în Ortodoxia românească cel care „a fost cu dreptate supranumit «Hrisostom al veacului al XVIII-lea»”, așa cum citim în textul așternut de pana Patriarhului Teoctist.

Nu am cunoștințele necesare spre a determina dacă mai există, în original sau în vreo traducere a operei lui Ilie Miniati, o ediție prezentată cititorilor de însuși Patriarhul uneia dintre Bisericile ortodoxe surori.

* * *

Înainte de a încheia această lungă dar necesară incursiune în istoria Bisericii Ortodoxe Române de după Mitropolitul Varlaam, privind receptarea celei mai originale figuri apărute concomitent cu Antim Ivireanu și înaintea marilor ruși evocați de Iuliu Scriban, să aducem o mică lămurire privind drumul acestui geniu al Ortodoxiei neogrecești în cuprinsul Bisericii Ortodoxe Ruse.

În ambele articole apărute sub semnătura lui S. Salaville și D. Stiernon în dicționarele citate, găsim anul 1775 ca an al traducerii predicilor sale în limba rusă. În Biblioteca Academiei Române se păstrează însă două volume intitulate:

Поучения во Святую и Великую Четырехдесятии, то есть великопостныя недѣли. Сочиненныя и проповѣданныя Кернікскимъ и Калаврітскимъ (что въ Пелопонисѣ) епископомъ Илею Минятемъ Кефалонитяниномъ.

Съ греческаго на Россійскіи языкъ переведенныя.

Томъ I

Напечатаны въ Санкт-Петербургѣ

при Святѣишемъ Правительствующемъ Синодѣ, 1765 года